(પ્રથમ આવૃત્તિની અર્પણપત્રિકા)

ॐ

મિથ્યાવાસના જેની બહુ ક્ષીણ થઈ હતી;

વીતરાગનો પરમ રાગી હતો;

સંસારનો પરમ જુગુપ્સિત હતો;

ભક્તિનું પ્રાધાન્ય જેના અંતરમાં સદાય પ્રકાશિત હતું;
સમ્યક્ભાવથી વેદનીય કર્મ વેદવાની જેની અદ્ભુત સમતા હતી;
મોહનીય કર્મનું પ્રાબલ્ય જેના અંતરમાં શૂન્ય થયું હતું;
મુમુક્ષુતા જેનામાં ઉત્તમ પ્રકારે દીપી નીકળી હતી;
મોક્ષમાર્ગને દે એવું સમ્યક્પણું જેના અંતરમાં પ્રકાશ્યું હતું;
ધર્મેચ્છકનો અનન્ય સહાયક હતો;
આ આત્માનો, આ જીવનનો રાહસ્યિક વિશ્રામ હતો;
ઉપરોક્ત શબ્દમાં
જેમના ગુણાનુવાદ પ્રભાવશાળી તત્ત્વજ્ઞ **શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે** કર્યા છે;
એવા સદ્ગત પવિત્ર સત્યપરાયણ ધર્માત્મા

શ્રી જૂઠાભાઈ ઉજમસીભાઈ
ના
સ્મરણાર્થે

એમના પવિત્ર ગુણો પ્રત્યે આકર્ષાઈ એમને અત્યંત પ્રિય એવા વૈરાગ્ય વિષયથી ભરપૂર આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

ૐ

નિવેદન

સમાધિ-સોપાનની આ ચતુર્થ આવૃત્તિ મુમુક્ષુઓના કરકમળમાં મૂકતાં આનંદ થાય છે. આ ગ્રંથની આ ચોથી આવૃત્તિ છાપવાની જરૂર પડી તેજ તેની જરૂરિયાત, માગણી અને ઉપયોગિતા દર્શાવે છે. મુમુક્ષુઓ એનો આત્મહિતાર્થે સદુપયોગ કરી આત્મલાભ પામે એ જ ભાવના.

આ પહેલાંની ત્રીજી આવૃત્તિમાં-'શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત' નામના વિભાગમાં ૪૨ નવા પત્રો ઉમેરી જે પત્રશતક પૂર્ણ કરેલ છે, તે આ આવૃત્તિમાં પણ તેમજ રાખવામાં આવેલ છે એ મુમુક્ષુઓને વિશેષ ઉપયોગી થાશે.

એ પત્રશતકમાં મથાળે ડાબી બાજુ કૌંસમાં જે આંક આપ્યા છે તે આ આશ્રમદ્વારા પ્રકાશિત 'શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર' ગ્રન્થમાંના પત્રાંક સૂચવે છે.

પ્રથમાવૃત્તિનું નિવેદન પણ આ સાથે આપવામાં આવે છે, જેથી ગ્રન્થ પરિચય સહેજે થશે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ,
પોસ્ટ બોરીઆ, સ્ટેશન અગાસ.
સં. ૨૦૨૦ ના
શ્રાવણ કૃષ્ણ અષ્ટમી,
તા. ૩૦-૮-'૬૪

લિ૦ સંત સેવક
રાવજીભાઈ છગનભાઈ દેસાઈ

વિચારશીલ સમાજ અતિ પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે, અવધારે છે, પ્રમાણભૂત માને છે તે પરમપુરુષના લખાણમાંથી કેટલાંક ગદ્યપદ્ય વચનો વાચકવૃંદની વિશેષ વિચારવૃદ્ધિ અને ઉપકાર અર્થે આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવે છે, જે મધ્યસ્થદૃષ્ટિથી વિવેકપૂર્વક વાંચનારને મોક્ષમાર્ગને પ્રકાશ કરનાર રત્નદીપક સમાન છે. એ વચનોનું સ્વચ્છંદ રહિતપણે જેમ જેમ વિશેષ વિશેષ મનન થશે તેમ તેમ એમાંથી કોઈ અપૂર્વ અમી ઝરશે. સ્યાદ્વાદરૂપ એ વચનોનો ઊંડો વિચાર કરતાં અવિરોધ શ્રી પરમજ્ઞાની પુરુષોનાં કથનાનુસાર ભાસ્યા વિના નહિ રહે. પછી તો જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ એ નિયમ ક્યાં અજાણ્યો છે? પણ જે આત્મહિતેચ્છુ એમાંથી રસ લૂંટવા પ્રયત્ન કરશે તેને એ અગાધ ઉદધિ પરિપૂર્ણ બનાવશે એ નિઃસંશય છે.

સમાધિ-સોપાનમાં રહેલી ત્રુટીઓ વિષે વાંચક મહાશય સૂચના કરશે તો તે સુધારી તેને વિશેષ ઉપયોગી બીજી આવૃત્તિ વખતે બનાવી શકાશે.

સનાતન જૈન
શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર આશ્રમ;
અગાસ.
કાર્તિક શુક્લા પૂર્ણિમા, ૧૯૯૧.

લિ૦
બ્રહ્મચારી ગોવર્ધનદાસ.

અનુક્રમ

સમાધિ-સોપાન.

પૃ. ૫ થી પૃ. ૩૮૩

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૬૪	૧	ખાદી	ખાધી
૨૬૬	૧૦	આપ્યા	આખા
૨૬૬	૨૩	વદે ખાઈને	વદે ઝેર ખાઈને
૨૬૯	૧૯	આજ્ઞાની	અજ્ઞાની
૨૭૩	૭	અભિનાન	અભિમાન
૨૭૫	૧	ક્ષણ	ક્ષીણ
૨૭૭	૧	માર્દવ	આર્જવ
૨૮૭	૭	પ્રાણીથી	પાણીથી
૩૦૩	૨	શસ્ત્રોનો	શાસ્ત્રોનો
	૩	શસ્ત્રોનું	શાસ્ત્રોનું
	૧૮	નિર્વિચિકત્સા	નિર્વિચિકિત્સા
૩૦૫	૧૮	કોણ? જેને	કોણ? ધન માગે, ઇચ્છે તે નિર્ધ જે ન માગે તે ધનવાન છે.
૩૦૬	૩	જ્ઞાનનંદ	જ્ઞાનાનંદ
	૯–૧૦	મૂર્ખઈપણું	મૂર્ખપણું
૩૦૭	૧૭	અકિંચન્ય	આકિંચન્ય
	૨૧	નિવિઘ્ન-	નિર્વિઘ્ન-
૩૧૧	૧	ધર્મકરીણીમાં	ધર્મકરણીમાં
૩૧૨	૧૩	ત્યાય	ત્યાગ
	૧૮	લંપટનો	લંપટીનો
	૨૩	ધમમૂર્તિ	ધર્મમૂર્તિ
૩૧૬	૨	અપશય	અપયશ
૩૧૮	૨૨	સમુદ્રનો	સમુદ્રને
૩૨૨	૧૧	ચઢાવરૂપ	ચઢાવવારૂપ
૩૨૯	૩	અગીકાર	અંગીકાર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૪૬	૧૫	ધીરતા	ધીરતાં
	૧૯	દેહાદિથી	દેહાદિથી
૨૫૬	૮	ભચ	ભય
	૧૬	જૈન	જૈની
૨૫૯	૩	ભ્રષ્ટ	તો ભ્રષ્ટ
	૧૨	મંદિરા	મંદિર
૨૬૦	૧૦	સુકુમાર	સુકુમાલ
૨૬૯	૧	ઉત્તમ સત્ય	સલ્લેખના–સ્વાધ્યાય–ઉપદેશાદિ
૨૮૨	૫	નિંત્ય	નિત્ય

વચનામૃત–પત્રશતક

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
[૨]	૬	મને	તે મને
	૭	તે તમે	તમે
[૨૨]	૧૩	તા	તો
[૩૮]	૪	તે	તો
[૩૯]	૧૪	પદાથનો	પદાર્થનો
[૪૧]	૭	નથી.	નથી
[૪૭)	૧૩	અપ્રિબંધ	અપ્રતિબંધ
[૪૮]	૧૪	વર્તવું	વર્તતું
[૪૯]	૮	માનશે	માનશો
[૫૭]	૧૯	સત્પુરે	સત્પુરુષે
[૭૯]	૧૦	સધાન	સાધન
[૮૧]	૧૫	અનુપ્રક્ષપ	અનુપ્રેક્ષા
[૮૮]	૮	ગૃહવાસી	ગૃહવાસથી
[૯૮]	૧૦	(પ૯તુ)	(પ૯૩)
[૯૯]	૫	સ્વસ	સ્વ૦
[૧૦૦]	૧૨	સધાધિ	સમાધિ
[૧૦૧]	૧૧	સકોચવી	સંકોચવી
[૧૧૩]	૨૦	છોડીને	છેદીને
[૧૨૭]	૧૩	જ્યોઃતિસ્વરૂપ	જ્યોતિસ્વરૂપ
[૧૩૪]	૨૪	જ્ઞાનિએ	જ્ઞાનીએ
[૧૩૬]	૨૩	થશે	થયે
[૧૩૮]	૬	થાય	થયા
[૧૪૨]	૧૪	સમત્વિનપણું	સમન્વિતપણું
[૧૪૩]	૧૬	અ જ	એજ

ૐ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રકૃત

મૂળમાર્ગ—રહસ્ય

શ્રી સદ્ગુરુચરણાય નમઃ

મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે,
કરી વૃત્તિ અખંડ સન્મુખ; મૂળ૦
નોય પૂજાદિની જો કામના રે,
નોય વ્હાલું અંતર ભવદુઃખ. મૂળ૦ ૧
કરી જોજો વચનની તુલના રે,
જોજો શોધીને જિનસિદ્ધાંત; મૂળ૦
માત્ર કહેવું પરમારથ હેતુથી રે,
કોઈ પામે મુમુક્ષુ વાત. મૂળ૦ ૨
જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની શુદ્ધતા રે,
એકપણે અને અવિરુદ્ધ; મૂળ૦
જિનમારગ તે પરમાર્થથી રે,
એમ કહ્યું સિદ્ધાંતે બુધ. મૂળ૦ ૩
લિંગ અને ભેદો જે વ્રતના રે,
દ્રવ્ય દેશ કાળાદિ ભેદ; મૂળ૦
પણ જ્ઞાનાદિની જે શુદ્ધતા રે,
તે તો ત્રણે કાળે અભેદ. મૂળ૦ ૪
હવે જ્ઞાન દર્શનાદિ શબ્દનો રે,
સંક્ષેપે સુણો પરમાર્થ; મૂળ૦
તેને જોતાં વિચારી વિચારશો રે,
સમજાશે ઉત્તમ આત્માર્થ. મૂળ૦ ૫

છે દેહાદિથી ભિન્ન આત્મા રે,
ઉપયોગી સદા અવિનાશ; મૂળ૦
એમ જાણે સદ્‌ગુરુ ઉપદેશથી રે,
કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ. મૂળ૦ ૬
જે જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે,
તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત; મૂળ૦
કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે,
જેનું બીજું નામ સમકીત. મૂળ૦ ૭
જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે,
જાણ્યો સર્વેથી ભિન્ન અસંગ; મૂળ૦
તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઊપજે રે,
નામ ચારિત્ર તે અણુલિંગ. મૂળ૦ ૮
તે ત્રણે અભેદ પરિણામથી રે,
જ્યારે વર્તે તે આત્મારૂપ; મૂળ૦
તેહ મારગ જિનનો પામિયો રે,
કિંવા પામ્યો તે નિજ સ્વરૂપ. મૂળ૦ ૯
એવાં મૂળ જ્ઞાનાદિ પામવા રે,
અને જવા અનાદિ બંધ; મૂળ૦
ઉપદેશ સદ્‌ગુરુનો પામવો રે,
ટાળી સ્વચ્છંદ ને પ્રતિબંધ. મૂળ૦ ૧૦
એમ દેવ જિનંદે ભાખિયું રે,
મોક્ષમારગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ; મૂળ૦
ભવ્ય જનોના હિતને કારણે રે,
સંક્ષેપે કહ્યું સ્વરૂપ. મૂળ૦ ૧૧

આણંદ, આસો સુદ ૧, ૧૯૫૨.

શ્રી જુગલકિશોરકૃત

મેરી ભાવના

સદ્ગુરુ શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ પદ, સેવાથી શુદ્ધ જ્ઞાન થશે;
અવર ઉપાસન કોટિ કરે પણ, શ્રીહરિથી નહિ હેત થશે.

(એ દેશી)

જિસને રાગદ્વેષકામાદિક જીતે, સબ જગ જાન લિયા,
સબ જીવોંકો મોક્ષમાર્ગકા નિસ્પૃહ હો ઉપદેશ દિયા;
બુદ્ધ વીર જિન હરિહર બ્રહ્મા, યા ઉસકો સ્વાધીન કહો,
ભક્તિભાવસેં પ્રેરિત હો યહ, ચિત્ત ઉસીમેં લીન રહો. ૧
વિષયોંકી આશા નહીં જિનકે, સામ્યભાવ ધન રખતે હૈં,
નિજ પરકે હિત સાધનમેં જો, નિશદિન તત્પર રહતે હૈં;
સ્વાર્થત્યાગકી કઠિન તપસ્યા, બિના ખેદ જો કરતે હૈં,
ઐસે જ્ઞાની સાધુ જગતકે, દુઃખસમૂહકો હરતે હૈં. ૨
રહે સદા સત્સંગ ઉન્હીંકા, ધ્યાન ઉન્હીંકા નિત્ય રહે,
ઉનહીં જૈસી ચર્યામેં યહ, ચિત્ત સદા અનુરક્ત રહે;
નહીં સતાઊં કિસી જીવકો, જૂઠ કભી નહીં કહા કરું,
પરધન વનિતા પર ન લુભાઉં, સંતોષામૃત પિયા કરું. ૩
અહંકારકા ભાવ ન રક્ખૂં, નહીં કિસી પર ક્રોધ કરું,
દેખ દૂસરોંકી બઢતીકો, કભી ન ઈર્ષા-ભાવ ધરું;
રહે ભાવના ઐસી મેરી, સરલ સત્ય વ્યવહાર કરું,
બને જહાંતક ઇસ જીવનમેં, ઔરોંકા ઉપકાર કરું. ૪
મૈત્રીભાવ જગતમેં મેરા, સબ જીવોંસે નિત્ય રહે,
દીન-દુઃખી જીવોં પર મેરે, ઉરસે કરુણાસ્રોત બહે;
દુર્જન-ક્રૂર-કુમાર્ગરતોં પર, ક્ષોભ નહીં મુઝકો આવે,
સામ્યભાવ રક્ખૂં મૈં ઉનપર, ઐસી પરિણતિ હો જાવે. ૫

ગુણીજનોંકો દેખ હૃદયમેં, મેરે પ્રેમ ઉમડ આવે,
બને જહાંતક ઉનકી સેવા, કરકે યહ મન સુખ પાવે;
હોઊં નહીં કૃતઘ્ન કભી મૈં, દ્રોહ ન મેરે ઉર આવે,
ગુણ-ગ્રહણકા ભાવ રહે નિત, દૃષ્ટિ ન દોષોં પર જાવેં. ૬
કોઈ બુરા કહો યા અચ્છા, લક્ષ્મી આવે યા જાવે,
લાખોં વર્ષોંતક જીઊં યા, મૃત્યુ આજ હી આજાવે;
અથવા કોઈ કૈસા હી ભય, યા લાલચ દેને આવે,
તો ભી ન્યાયમાર્ગસેં મેરા, કભી ન પદ ડિગને પાવે. ૭

હોકર સુખમેં મગ્ન ન ફૂલે, દુઃખમેં કભી ન ઘબરાવે,
પર્વત નદી સ્મશાન ભયાનક, અટવિસે નહીં ભય ખાવે;
રહે અડોલ-અકંપ નિરન્તર, યહ મન દૃઢતર બન જાવે,
ઇષ્ટવિયોગ-અનિષ્ટયોગમેં, સહનશીલતા દિખલાવે. ૮
સુખી રહેં સબ જીવ જગતકે, કોઈ કભી ન ઘબરાવે,
વૈર પાપ-અભિમાન છોડ જગ, નિત્ય નયે મંગલ ગાવે;
ઘરઘર ચર્ચા રહે ધર્મકી, દુષ્કૃત દુષ્કર હો જાવેં,
જ્ઞાન ચરિત ઉન્નત કર અપના, મનુજ જન્મફલ સબ પાવેં. ૯

ઇતિ-ભીતિ વ્યાપે નહીં જગમેં, વૃષ્ટિ સમયપર હુઆ કરે,
ધર્મનિષ્ઠ હોકર રાજા ભી, ન્યાય પ્રજાકા કિયા કરે;
રોગ-મરી-દુર્ભિક્ષ ન ફૈલે, પ્રજા શાન્તિસે જિયા કરે;
પરમ અહિંસા-ધર્મ જગતમેં, ફૈલ સર્વ હિત કિયા કરે. ૧૦
ફૈલે પ્રેમ પરસ્પર જગમેં, મોહ દૂર પર રહા કરે,
અપ્રિય-કટુક-કઠોર-શબ્દ નહીં, કોઈ મુખસે કહા કરે;
બનકર સબ 'યુગ-વીર' હૃદયસે, દેશોન્નતરત રહા કરે,
વસ્તુસ્વરૂપ વિચાર ખુશીસે, સબ દુઃખ-સંકટ સહા કરે.

સમાધિ-સોપાન

શ્રી સમન્તભદ્રાચાર્યકૃત શ્રી રત્નકરંડ શ્રાવકાચારની પંડિતશ્રી સદાસુખદાસજીએ કરેલ હિંદી ભાષામાંથી સમ્યક્ત્વનાં આઠ અંગ, બાર ભાવના, સોળ કારણ ભાવના અને સમાધિમરણ એ વિષયોનો ગુર્જરાનુવાદ.

અનુવાદક :—શ્રી બ્રહ્મચારીજી ગોવર્ધનદાસજી.

મંગલાચરણ

[1]અનંત ગુણ સમાધિના, સ્વામી શ્રી ગુરુરાજ;
તુજ પદ પ્રણમી ભાવથી, વિનય કરું હું આજ. ૧
સમ્યક્દર્શન આવતાં, આત્મધર્મ સમજાય;
આત્મ-ભાવના ભાવતાં, કેવળજ્ઞાન પમાય. ૨
શ્રદ્ધા બીજ સમાધિનું, ચિત્ર ગણું સુવિચાર;
સત્સંગ સાનુયોગ છે, અબાધ્ય વર્ષા-ધાર. ૩
સદ્ગુરુ ખેડૂત કુશળ, પ્રથમ હિત કરનાર;
ભાળભાળે ખેડવ તે, આત્માર્થી કરનાર. ૪
સદ્ગુરુ યોગી સફળતા, તજી સાંસારિક ભાવ;
આત્મહિત ભણી વળે, આ ભવ તરવા નાવ. ૫

જો કોઈ આ જગતમાં ધર્મ ધર્મ એવો શબ્દ કહે છે, પરંતુ ધર્મ શબ્દનો અર્થ તો કોઈક વિરલા જ જાણે છે,

---

૧. અનંતા

આપ્તસ્વરૂપઃ—

ધર્મનું મૂળ ભગવાન આપ્ત છે. તેમનામાં નિર્દોષપણું, સર્વજ્ઞપણું અને પરમહિતોપદેશપણું એ ત્રણ મુખ્ય ગુણો હોય છે.

સત્યાર્થ શાસ્ત્રનું સ્વરૂપઃ—

શાસ્ત્ર તે છે કે જે સર્વજ્ઞ વીતરાગનું બોધેલું હોય, કોઈ વાદી પ્રતિવાદી જેનું ઉલ્લંઘન કરી શકે નહિ એવું હોય, પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણથી જેમાં વિરોધ ન આવે તેવું હોય, વસ્તુનું સ્વરૂપ જેવું હોય તેવો ઉપદેશ જેમાં હોય, સર્વ જીવોને હિતકારી હોય તથા કુમાર્ગનો નિષેધ કરનાર હોય. આ છ વિશેષણો યુક્ત હોય તે સાચાં શાસ્ત્ર છે.

*સદ્‌ગુરુનું સ્વરૂપઃ—

જે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોની આશાને વશ ન હોય, ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની જેમાં ઘાત થાય તેવા આરંભથી જે રહિત હોય, અંતરંગ તેમજ બાહ્ય સર્વ પરિગ્રહથી જે રહિત હોય અને જ્ઞાન, ધ્યાન, તપમાં જે આસક્ત હોય, આવાં ચાર વિશેષણો સહિત જે ગુરુ હોય તે સાચા ગુરુ પ્રસંશવા યોગ્ય, સ્તવવા યોગ્ય છે. જે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં લંપટ હોય તે અન્યને વિષયો છોડાવી વીતરાગ માર્ગમાં ન પ્રવર્તાવે, પણ સરાગ માર્ગમાં લગાડી સંસાર સમુદ્રમાં ડુબાડે છે. તેથી વિષયની આશાને વશ ન હોય તે

---

* "આત્મજ્ઞાન, સમદર્શિતા, વિચરે ઉદય પ્રયોગ,
અપૂર્વવાણી, પરમશ્રુત, સદ્‌ગુરુ લક્ષણ યોગ્ય." —શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ગુરુ આરાધવા યોગ્ય, વંદન યોગ્ય છે. વિષયોમાં જેને આસક્તિ છે તે આત્મજ્ઞાન રહિત બહિરાત્મા છે. ત્રસ સ્થાવર જીવોની ઘાત કરનાર આરંભીને પાપનો ભય નથી, એવા પાપીને ગુરુપણું કેમ સંભવે? જેને ચૌદ પ્રકારના અંતરંગ પરિગ્રહ અને દશ પ્રકારે બાહ્ય પરિગ્રહ હોય તે ગુરુ કેવી રીતે હોઈ શકે? પરિગ્રહી તો પોતે જ સંસારમાં ડૂબી રહ્યો છે તે અન્યનો ઉદ્ધાર કરનાર ગુરુ કેવી રીતે બને?

૧ મિથ્યાત્વ, ૨ વેદ=સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસક વેદ, ૩ રાગ, ૪ દ્વેષ, ૫ હાસ્ય, ૬ રતિ, ૭ અરતિ, ૮ શોક, ૯ ભય, ૧૦ જુગુપ્સા (ગ્લાનિ), ૧૧ ક્રોધ, ૧૨ માન, ૧૩ માયા, ૧૪ લોભઃ એ ચૌદ પ્રકારના અંતરંગ પરિગ્રહનો સંક્ષેપાર્થ:—

૧. જે મનુષ્યાદિ પર્યાય, શરીર, શરીરનાં નામ, શરીરનાં રૂપ, તથા શરીરને આધારે જાતિ, કુળ, પદવી, શાતા, ધન, કુટુંબ, યશ-અપયશ, ઊંચપણું-નીચપણું, ધનવાનપણું-નિર્ધનપણું, માન્યતા-અમાન્યતા, બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શુદ્રાદિક વર્ણ, સ્વામી-સેવક, યતિ-ગૃહસ્થપણું ઇત્યાદિ બહુ પ્રકાર છે તે પુદ્ગલરૂપ જડ કર્મો તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, સંભળાય છે, અનુભવમાં આવે છે. એ વિનાશી છે, પુદ્ગલમય છે, મારું સ્વરૂપ નથી; આવા સાચી રીતે વારંવાર નિર્ણય કરી જાણ્યો છે, તો પણ અનાદિ કાળથી મિથ્યાત્વકર્મના ઉદયથી એવા સંસ્કાર દૃઢ થઈ રહ્યા છે કે જેના (ઉપર કહેલા શરીરાદિ પર્યાયોના) નાશથી પોતાનો નાશ માને છે; જેના વધવાથી પોતાનું વધવું માને; જેના ઘટવાથી પોતાનું ઘટવું, ઉચ્ચપણું નીચપણું માની રહ્યો

પેઠે અચલ, સન્માર્ગમાં સંશય રહિત રુચિ-શ્રદ્ધા તે નિઃશંકિત ગુણ છે.

ગદા, ચક્ર, ત્રિશૂલ આદિ અનેક પ્રકારના આયુધવાળા અને સ્ત્રીઓમાં અતિ આસક્ત, ક્રોધી, માની, માયાચારી, લોભી અને પોતાનાં કરેલાં કામનો દેખાવ કરવાને ઈચ્છનારા હોય તેમને સંસારમાં દેવ કહે છે. હિંસા તથા કામ ક્રોધાદિમાં ધર્મ જણાવનાર-પ્રરૂપનાર-મનાવનાર શાસ્ત્રને સંસારમાં આગમ કહે છે, તેમજ અનેક પાખંડી, લોભી, કામી, અભિમાનીને લોકો ગુરૂ કહે છે. પરંતુ સદ્દેવ, સદ્ગુરૂ, સતશાસ્ત્ર કદી એવા હોય નહિ એવી જેને દૃઢ શ્રદ્ધા છે, તેનું ચિત્ત મૂઢ લોકોની ખોટી યુક્તિથી ચળાયમાન થતું નથી. કુદેવતાઓ પ્રસન્ન કરે કે વશ કરે તેવા મંત્ર-તંત્રાદિથી પણ તેની શ્રદ્ધાનાં પરિણામ વિકારી, ચલિત થતાં નથી. જેવી રીતે તરવારનું પાણી પવનવડે ચલાયમાન થતું નથી, તેવી રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિનાં વચનરૂપ પવનવડે સત્યાર્થ દેવ, ગુરૂ, ધર્મના સ્વરૂપ વિષે જેનાં પરિણામ સંશયવાળાં થતાં નથી તેને નિઃશંકિત ગુણ હોય છે.

આત્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ નિર્દોષ આગમમાં કહ્યું છે, તેવો જેણે સ્વાનુભવ કરીને આત્માને આત્મા જાણ્યો (પોતાને પોતે જાણ્યો), અને પર પુદ્ગલના સંબંધને પર સ્વરૂપ જાણ્યો એવા સમ્યક્દૃષ્ટિ સાત ભયથી રહિત થઈને નિઃશંકિત ગુણ પામે છે. સાત ભય: ૧ આ લોકનો ભય, ૨ પરલોકનો ભય, ૩ મરણનો ભય, ૪ વેદનાભય, ૫ અરક્ષાનો ભય, ૬ અગુપ્તિ-ભય, ૭ અકસ્માત ભય.

૧ પોતાનો પરિગ્રહ–કુટુંબ આદિ તથા આજીવિકા આદિ નાશ થવાનો ભય તે આ લોકભય છે. તે સમસ્ત સંસારી જીવોને હોય છે. ૨ પરલોકમાં કઈ ગતિ થશે? કયા ક્ષેત્રે જવું પડશે? એવો પરલોકનો ભય છે. ૩ મરણ પામવાનો ભારે ભય હોય છે; મારો નાશ થશે, કોણ જાણે કેવું દુઃખ પડશે? અરેરે! મારો અભાવ થશે! હતો ન હતો થઈ જઈશ! એવો મરણભય છે. ૪ રોગ આદિ દુઃખ આવી પડવાનો ભય તે વેદનાભય છે. ૫ પોતાની રક્ષા કરનાર કોઈ નથી એમ જાણી ભય પામવો તે અરક્ષાભય જાણવો ૬ પોતાની વસ્તુ સાચવવાનું સ્થળ નથી તેથી ચોરાઈ જવાનો ભય તે અકસ્માતભય છે.

પોતાનું અને પરનું સ્વરૂપ સમ્યક્પ્રકારે જાણનાર સમ્યક્દૃષ્ટિને સાત ભય હોતા નથી. આ દેહમાં પગથી તે માથા સુધીમાં જે જ્ઞાન ચૈતન્ય છે તે આપણું ધન છે. આ જ્ઞાનભાવથી અન્ય એક પરમાણુ માત્ર પણ આપણું નથી. દેહ અને દેહના સંબંધી જે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધાન્ય, રાજ્ય, વૈભવ આદિ છે તે મારાથી ભિન્ન પર દ્રવ્ય છે. સંયોગથી ઉપજે છે. મારે અને એને શો સંબંધ છે? સંસારમાં આવા સંબંધ અનંતાનંત થયા અને છૂટી ગયા. જેનો સંયોગ થયો છે તેનો વિયોગ નિશ્ચયે થશે; જે ઉપજ્યું છે તે વિનાશ પામશે. હું જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ઉત્પન્ન થયો નથી અને વિનાશ પામીશ નહિ. એવો જેને દૃઢ નિશ્ચય છે તેને દેહ છોડવાનો અને દશ પ્રકારના પરિગ્રહનો વિયોગ થવાનો ભય હોતો નથી. તેથી આ લોકમાં નિઃશંકિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ

પણ કોઈ નથી. જેનો કોઈ વિનાશ કરનાર હોય તેને બચાવવા ક્યાંક રક્ષકની જરૂર હોય. અવિનાશી સ્વરૂપનો અનુભવ કરનાર સમ્યક્દૃષ્ટિ અરક્ષાભયરહિત નિઃશંક છે.

અગુપ્તિભય એટલે તિજોરી, કબાટ આદિમાં ગુપ્ત સંતાડ્યા વિના ધન નાશ પામશે એવો ચોરનો ભય તે પણ સમ્યક્દૃષ્ટિને ન હોય. કારણ કે વસ્તુનું જે સ્વરૂપ પોતાનું છે તે તો પોતાના સ્વરૂપમાં જ છે; પોતાનું સ્વરૂપ પોતાની બહાર હોય નહિ. ચૈતન્યસ્વરૂપ હું આત્મા છું તે ચૈતન્યસ્વરૂપ મારામાં જ છે. તેમાં પરનો પ્રવેશ નથી. જે અનંત જ્ઞાન-દર્શન મારું સ્વરૂપ છે. તેજ મારું અમાપ અવિનાશી ધન છે. ત્યાં ચોર પ્રવેશ કરી શકતો નથી, તેમ હરી શકતો નથી તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિ અગુપ્તિભય રહિત નિઃશંક છે.

સમ્યક્દૃષ્ટિને અકસ્માત્ ભય પણ નથી. આત્મા તો સદાકાળ શુદ્ધ છે, દૃષ્ટા છે, અચલ છે, અનાદિ છે, અનંત છે. સ્વભાવથી સિદ્ધ છે, અલક્ષ છે, ચૈતન્ય-પ્રકાશ રૂપ સુખનું સ્થાનક છે એમાં કંઈ અચાનક અકસ્માત્ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય નથી. આવા ભાવવાળા સમ્યક્દૃષ્ટિ નિઃશંક છે.

જેને સમ્યક્દર્શન છે તેના પરિણામમાં સાત ભય નથી. સત્યાર્થ એવા પોતાના સ્વરૂપને જાણ્યા વિના પોતાનો આત્મા સાત ભયથી રહિત થતો નથી.

સમ્યક્દૃષ્ટિ અહિંસાને જ નિશ્ચયરૂપ ધર્મ જાણે છે. તેથી તેને એવી શંકા નથી ઊપજતી કે યજ્ઞ હોમ આદિકમાં જે જીવઘાતરૂપ હિંસાની ક્રિયા થાય છે તેમાંય કંઈક તો ધર્મ નીપજતો હશે. એવી શંકાનો અભાવ તે નિઃશંકિત અંગ છે.

૨. નિઃકાંક્ષિત અંગઃ—

ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા સુખમાં સુખની માન્યતા રહિત જે શ્રદ્ધા-ભાવ તે અનાકાંક્ષા નામનો સમ્યક્ત્વનો ગુણ છે, એમ ભગવાને કહ્યું છે. ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થતું સુખ કેવું છે? કર્મને આધીન છે, સ્વાધીન સુખ નથી, પુણ્યકર્મના ઉદયને આધીન છે. પુણ્યકર્મના ઉદયની મદદ વિના કરોડો ઉપાયે, મહાન પુરુષાર્થ કરવા છતાં સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી, ઇષ્ટનો લાભ થતો નથી, અનેક અનિષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે. કદાચિત પુણ્યના ઉદયથી સુખની પ્રાપ્તિ પણ થાય, તો તે સુખ વળી નાશવંત છે. પરાધીન એવું એ સુખ કેટલો કાળ ભોગવાશે? ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ પોતાના ઇષ્ટ વિષયને આધીન છે. અને ઇષ્ટનો સમાગમ તો વિનાશી છે; મેઘધનુષ પેઠે, વિજળીના ચમકાર જેવો ઇષ્ટ સમાગમ ક્ષણભંગુર છે. તથા તે સુખ પરાધીન છે. શરીરના નીરોગીપણાને આધીન, ધનને આધીન, સ્ત્રીને આધીન, પુત્રને આધીન, આયુષ્યને આધીન, આજીવિકાને આધીન, ક્ષેત્રને આધીન, કાળને આધીન, ઇન્દ્રિયોને આધીન, ઇન્દ્રિયોના વિષયને આધીન ઇત્યાદિ અનેક પરાધીનતા સહિત છે; વિનાશકાળની [illegible] એવું ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થયેલું સુખ [illegible] ભોગવવામાં આવે છે [illegible] ઇન્દ્રિયજનિત સુખ [illegible] નાશ [illegible] [illegible] નથી; [illegible] [illegible]

અને અનેક દુઃખો સહિત ઇન્દ્રિયજનિત સુખ છે. તે પાપનું બીજ છે. ઇન્દ્રિયજનિત સુખમાં લીન થવાથી પોતાના સ્વરૂપનો ભુલાવો થાય છે, અને મહા ઘોર આરંભમાં જીવ પ્રવર્તે છે. અન્યાય કરીને વિષય ભોગવે છે. તેથી પાપ જ બંધાય છે. ઇન્દ્રિયજનિત સુખ નરકતિર્યંચ આદિ ગતિમાં પરિભ્રમણ કરાવનાર પાપબંધનું બીજ છે. આવું પરાધીન, નાશવંત, દુઃખથી ભરેલું જે ઈન્દ્રિયજનિત સુખ તે સમ્યક્દૃષ્ટિને સુખરૂપ દેખાતું નથી તો સુખરૂપ તેને કેમ માને ? સુખરૂપ માન્યતા કે શ્રદ્ધા ન હોય તો તેની વાંછા કેમ કરે ?

સમ્યક્દૃષ્ટિને આત્માનો અનુભવ હોય જ. આત્માનો અનુભવ થયો એટલે આત્માનો સ્વભાવ જે અતીંદ્રિય, અનંત જ્ઞાન, નિરાકુળ, અવિનાશી, સુખમય તેનો અનુભવ થાય છે. સંસારી જીવોને જે ઇન્દ્રિયોને આધીન સુખ જણાય છે તે તો સુખાભાસ છે. જેને ભૂખની તીવ્ર વેદના ઊપજે તે ભોજન કરવાને ઇચ્છે છે, તરસ લાગે તે શીતળ પાણી પીવાને ઇચ્છે છે. ટાઢ જેને વાય તે રૂનાં કે ઊનનાં વસ્ત્ર ઓઢવા ઇચ્છે છે. ગરમીની વેદના ઊપજે ત્યારે શીતળ પવનને ઇચ્છે છે. કેમકે વેદના વિના ઉપાયની કોણ ઇચ્છા કરે ! આંખમાં રોગ વિના કોણ અંજન આંજે ! કાન દુખતો ન હોય તો બકરાનું મૂતર કે તેલ વગેરે કાનમાં કોણ નાખે ! ટાઢીઓ તાવ ન આવ્યો હોય તો તાપણી કે તડકો આદરથી કોણ સેવે ! વા ન આવ્યો હોય તો ગાસ્તેલ કે ગંધાતાં તેલ કોણ ચોપડે ! તેથી પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયોની તીવ્ર ઇચ્છારૂપ બળતરા થાય છે, ત્યારે સંસારી જીવોને વિષયો ભોગવવા ઇચ્છા ઊપજે છે. વિષયો

ભોગવવાથી જે બળતરા ઊપજી હતી તે થોડા વખત માટે શમાઈ જાય છે. પણ તે ભોગ ફરીથી અધિક અધિક બળતરા ઉપજાવે છે. તેથી ઇંદ્રિયોના વિષયોને ભોગવવાથી ઊપજતું સુખ છે તે તો દુઃખ જ છે. બાહ્ય શરીર-ઇંદ્રિયાદિકને આત્મા જાણનાર બહિરાત્મા છે; તે વિષયોની બળતરા શમાવવાના ઉપાયને સુખ માને છે. એવી માન્યતા એ મોહકર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો ભ્રમ છે. વેદના જ ન ઊપજે એવું નિરાકુળતા લક્ષણ-વાળું જ સુખ તો હોય. વિષયોને આધીન સુખ માનવું તે મિથ્યા શ્રદ્ધા છે. સમ્યક્દૃષ્ટિને તો અહમિંદ્રલોકનાં સુખ પણ પરાધીન, આકુળતારૂપ, વિનાશી, કેવળ દુઃખરૂપ જ દેખાય છે. તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિને માયિક, ઇંદ્રિયજનિત સુખની વાંછા કદી હોતી નથી. આ ભવમાં તો ધન, સંપત્તિ, વૈભવ આદિક ઇચ્છતા નથી; અને પરભવમાં પણ ઇંદ્રપણું, ચક્રવર્તીપણું ઇત્યાદિ કદી ઇચ્છતા નથી. આ ઇંદ્રિયોના વિષયો તો અલ્પ કાળ ભોગવાય છે, પણ તે ભોગનું ફળ ભવિષ્યમાં અસંખ્યાત કાળ સુધી નરકનાં દુઃખ ભોગવવારૂપ છે. અનંત કાળ કે અસંખ્યાત કાળ સુધી તિર્યંચ આદિ ગતિમાં તથા મહાદરિદ્રી, મહારોગી, નીચકુળના મનુષ્યોમાં અનેક જન્મ ધારણ કરી તે અલ્પકાળના ભોગનું દુઃખરૂપ ફળ [illegible] પર્યંત દુઃખ ભોગવે છે.

આ વર્તમાનના [illegible] (ભરત) [illegible] દેવથી જીવને [illegible] છે. [illegible] નથી. [illegible] સુખ [illegible] આદિ. [illegible] ઇંદ્રિયોનું [illegible] છે.

પરંતુ ઇચ્છા કરવાથી કંઈ મળતું નથી. બધા જીવો ઇચ્છા કરીને તો નિરંતર પાપનો અને અંતરાયનો તીવ્ર બંધ કરે છે. કેટલાક જીવો ભોગની અભિલાષા રાખી દાન, તપ, વ્રત, શીલ, સંયમ કરે છે. પરંતુ ઇચ્છા કરવાથી પુણ્યની હાનિ થાય છે. પુણ્યબંધ તો વાંછારહિત હોય તેને થાય છે. શુભ અશુભ કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા વિષયોમાં જે સંતોષી હોય, નિરાકુળ હોય, વિષયોની ઇચ્છા ના હોય તેને પુણ્ય બંધાય છે.

બધાય જીવો નિત્ય ઊઠી એમ ઇચ્છે છે કે વિયોગ, મરણ, હાનિ, અપમાન, ધનનો નાશ, રોગ, વેદના મને ન થાઓ. નિરંતર એ બધાંનો ભય રાખે છે. તોય મરણ આવે છે, વિયોગ થાય છે. ધનહીનતા, બલહીનતા, અપમાન, રોગ, વેદના પૂર્વકર્મ અનુસાર થાય છે જ; તેને ટાળવાને ઇંદ્ર, જિનેંદ્ર, મંત્રતંત્રાદિ કોઈ સમર્થ નથી. મરણ થાય છે તે તો આયુષ્યકર્મના નાશથી થાય છે. અલાભ આદિ અંતરાયકર્મના ઉદયથી થાય છે. રોગ, વેદના આદિક અસાતા કર્મના ઉદયથી થાય છે. દેવ, દાનવ, ઇન્દ્ર, જિનેંદ્રાદિક કોઈ કર્મ લેવાને કે દેવાને સમર્થ નથી. પોતાના ક્રોધાદિ ભયથી બાંધેલા કર્મને પોતાના કરેલા સંતોષ, ક્ષમા, તપશ્ચરણાદિક ભાવે કરીને પોતે જ છોડવા સમર્થ છે, બીજા કોઈ છોડાવે તેમ નથી. આવા દૃઢ નિશ્ચયવાળા, નિઃશંક અને નિર્વાંછક સમ્યક્દૃષ્ટિ જ હોય છે.

સર્વ પરિગ્રહના ત્યાગી જે મુનીશ્વર સાધુ તેમને તથા ત્યાગી ગૃહસ્થને તો શંકારહિતપણું તથા વાંછારહિતપણું હોઈ શકે; પરંતુ વ્રતરહિત સમ્યક્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થને નિઃશંકિત

નિઃકાંક્ષિત અંગ કેવી રીતે સંભવે? અવિરત સમ્યક્દ્રષ્ટિને ભોગોની ઇચ્છા દેખીએ છીએ; વેપારમાં નોકરીમાં તે લાભ ઇચ્છે છે. પોતાના કુટુંબની વૃદ્ધિ, ધનની વૃદ્ધિ વાંછે છે, રોગનો, કુટુંબના વિયોગનો, આજીવિકા તૂટી જવાનો, ધનનો નાશ થવાનો ભય તેને નિરંતર વર્તે છે. તો પછી નિઃશંકપણું, નિર્વાંછકપણું તેને કેવી રીતે હોય? અને નિઃકાંક્ષિતભાવ વિના સમ્યક્ત્વ ક્યાંથી હોય? તેથી અવિરત સમ્યક્દ્રષ્ટિને સમ્યક્ત્વ કેવી રીતે સંભવે?

સમાધાન:-

મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયના અભાવથી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે. અવિરત સમ્યક્દ્રષ્ટિને પણ મિથ્યાત્વનો અને અનંતાનુબંધી કષાયનો અભાવ થયો છે. મિથ્યાત્વના અભાવથી તો યથાર્થપણે આત્મતત્ત્વની સ્વપણે અને પરતત્ત્વની પરપણે શ્રદ્ધા પ્રગટે છે. અનંતાનુબંધી કષાયના અભાવથી વિપરીત રાગભાવનો અભાવ થાય છે. આમ જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાની વિપરીતતાના અભાવથી આલોકભય, પરલોકભય, મરણભય આદિ સાત ભય અવિરત સમ્યક્દ્રષ્ટિને નથી હોતા. તે તો પોતાના આત્માને અવિનાશી [illegible]

જ્ઞાનાનંદને જ સુખ માને છે. અને પોતાના દેહને, ધન સંપદાદિકને, કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલાં પરાધીન, વિનાશી, દુઃખરૂપ જાણી 'આ મારૂં છે' એવો વિપરીત જૂઠો સંકલ્પ પણ તે કરતા નથી. અનંતાનુબંધી કષાયના ઉદયથી ઊપજતા વિપરીત જૂઠા ભય, શંકા, પરવસ્તુમાં વાંછા એ સમ્યક્દૃષ્ટિને કદાપિ ન હોય, પરંતુ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાય, સંજવલન કષાય તથા હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ આ એકવીસ કષાયોના તીવ્ર ઉદયથી ઊપજેલા રાગભાવના પ્રભાવથી ઇન્દ્રિયોના સંતાપને લીધે ત્યાગ કરતાં પરિણામ કંપે છે. જોકે વિષયોને દુઃખરૂપ જાણે છે, તથાપિ વર્તમાન કાળની વેદના સહન કરવાને સમર્થ નથી. જેવી રીતે રોગીને કડવી દવા પીવી પડે છે તેને તે કદી સારી જાણતો નથી. તોપણ વેદનાનો માર્યો કડવી દવા આદરથી પીવે છે. પરંતુ અંતરંગમાં દવા પીવી એ બહુ ખરાબ છે એમ તે જાણે છે; એવો ક્યારે દિવસ આવશે કે જ્યારે દવાનું નામ પણ ન લઉં એમ તેને થયા કરે છે. તેવી રીતે અવિરત સમ્યક્દૃષ્ટિ પણ ભોગોને કદી ભલા નથી જાણતો, પરંતુ તેના વગર ચાલે એમ લાગતું નથી, પરિણામની દૃઢતા રહેશે નહિ એમ લાગે છે. કષાયનો પ્રબળ ધક્કો લાગી રહ્યો છે, ઇન્દ્રિયોની બળતરા સહન થતી નથી, તેથી વેદનાનો માર્યો ભોગની વાંછા કરે છે. સંઘયણ (શરીરનું હાડબળ) કાચું છે, કોઈ મદદ કરનાર જણાતા નથી, કષાયોના ઉદયે શક્તિનો નાશ થઈ રહ્યો છે, પરવશ પડ્યો છે. છતાં જેમ

કેદખાનામાં પડેલો કોઈ પુરુષ કેદખાનામાં જરાય રાગ નથી કરતો પરંતુ પરવશ પડેલો હોવાથી મહાદુઃખ દેનાર કેદખાનાને લીંપે છે, ધોવે છે, સાફ કરે છે, તેવી રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ પણ દેહને કેદખાના જેવો જાણે છે, ભૂખ, તરસ આદિ વેદના સહન કરવાને અસમર્થ હોવાથી દેહને પોષણ આપે છે, પણ દેહને પોતાનો માનતો નથી. વર્તમાન કાળની વેદનાનો જ એને ભય છે અને વેદના મટાડવા જેટલી જ સમ્યક્દૃષ્ટિને વાંછા છે. કર્મના ઉદયની જાળમાં તે ફસાયો છે, નીકળવાને ઇચ્છે છે. તથાપિ અપ્રત્યાખ્યાન સંબંધી રાગ-દ્વેષ, અભિમાન એવાં છે કે, ત્યાગવ્રતાદિની ઇચ્છા છતાં, તે ત્યાગાદિ કરવા દેતાં નથી. કર્મના ઉદય બહુ બળવાન છે. આ સંસારી જીવ અનાદિકાળથી કર્મના ઉદયની જાળમાંથી નીકળી શકતો નથી. દેહનો સંયોગ વળગ્યો છે ત્યાં સુધી દેહના નિર્વાહને માટે આજીવિકા, ભોજન, વસ્ત્રની તે ઇચ્છા કરે છે. અપ્રત્યાખ્યાન કષાયના ઉદયથી લોકમાં પોતાની નીચી પ્રવૃત્તિના અભાવરૂપ ઊંચી પ્રવૃત્તિ ઇચ્છે છે; ધન સંપદા, આજીવિકાનો નાશ થવાનો ભય પણ રાખે છે, તિરસ્કાર થવાનો ભય પણ કરે છે; ઇન્દ્રિયોના વિષયોને સેવન કરવાની આસક્તિને લીધે વિષયોને વાંછે છે; ત્યાગ કરી શકતો નથી. [illegible]

નિર્વિચિકિત્સા અંગ :—

[illegible]

વથી જ અશુચિમય છે. તેમાં કોઈ ઉત્તમ મનુષ્યને રત્નત્રય એટલે સમ્યદ્ગ્દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન અને સમ્યક્‌ચારિત્ર પ્રગટ થાય તો તેની અશુચિમય કાયા પણ પવિત્ર છે. વ્રતવંતનો રોગાદિક વડે મલિન દેહ દેખતાં છતાં જુગુપ્સા એટલે ગ્લાનિ કે દુગંચ્છા ન થાય અને રત્નત્રયમાં પ્રીતિ થાય તેનું નામ નિર્વિચિકિત્સા અંગ છે.

આ દેહ તો સાત ધાતુમય તથા મળમૂત્રાદિની ખાણ છે. સ્વભાવથી જ અપવિત્ર છે. એવો દેહ તે રત્નત્રય-સ્વરૂપ પ્રગટ થવાથી પવિત્ર થાય છે. રોગ સહિત તથા વૃદ્ધાવસ્થા કે તપશ્ચર્યાથી સૂકાઈ ગયેલું કે મેલું દેખાતું શરીર જોઈને જેને ગ્લાનિ એટલે દુગંચ્છા આવે નહિ અને ગુણોમાં પ્રીતિ થાય તેને નિર્વિચિકિત્સા અંગ કહે છે. જે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ છે તે વસ્તુનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણે છે. પુદ્‌ગલનો વિચિત્ર સ્વભાવ જાણી, મળ મૂત્ર, લોહી, માંસ, પાચ સહિત તથા ગરીબાઈ, રોગાદિ સહિત મનુષ્ય કે તિર્યંચ આદિનાં શરીરની મલિનતા, દુર્ગંધ આદિ દેખીને તથા સાંભળીને તે ગ્લાનિ કરે નહિ. કર્મના ઉદયને લીધે ભૂખ, તરસ, ગરીબાઈથી કોઈ દુઃખી હોય છે, કોઈ કેદખાના આદિમાં પરવશ પડ્યા છે, કોઈ નીચકુળમાં ઉત્પન્ન થયા છે, કોઈ નીચકર્મ કરી મલિન ભોજન કરે છે, મલિન વસ્ત્ર પહેરે છે, કદરૂપાં અંગ-ઉપાંગ પામે છે, પરંતુ સમ્યક્‌દૃષ્ટિ આમાંના કોઈ ઉપર દુગંચ્છા ભાવ લાવી પોતાના મનને બગાડતો નથી. કોઈને કષાયમાં આવી ખરાબ આચરણ કરતો દેખી, પોતાનાં પરિણામ બગાડતો નથી. મલિન ક્ષેત્ર, મલિન ગામ, કે ગૃહાદિકમાં મલિનતા,

દરિદ્રતા દેખીને સમ્યક્દૃષ્ટિ ગ્લાનિ ન કરે. અંધકાર, ચોમાસું, ઉનાળો, કે શિયાળાની વેદનાવાળા કાળને દેખીને તે ખેદ ન કરે. પોતાને ગરીબાઈ કે રોગ આવતાં, વિયોગ થતાં કે અશુભ કર્મનો ઉદય આવતાં, તે પોતાનાં પરિણામ મલિન કરતા નથી. પરંતુ તે વખતે વિચારે છે. કે જો મેં કર્મ બાંધ્યાં છે તેનું ફળ મારે જ ભોગવવાનું છે. અશુભ કર્મનું ફળ તો આવું જ હોય છે. જેને નિર્વિચિકિત્સા અંગ હોય તેને જ દયા હોય છે. તેને જ વૈયાવૃત્ય-સેવા ગુણ હોય છે અને તેને જ વાત્સલ્ય, સ્થિતિકરણ આદિક ગુણ પ્રગટ હોય છે.

૪. અમૂઢદૃષ્ટિ અંગ :—

નરક, તિર્યંચ (પશુ આદિ), કુમનુષ્યાદિમાં જે ઘોર દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. તે દુઃખોના માર્ગ જે મિથ્યામાર્ગ તેની અને કુમાર્ગી એટલે મિથ્યામાર્ગમાં ચાલતા પુરુષો તેની જે મનવડે પ્રશંસા કરતા નથી. તથા કાયાએ કરીને પ્રશંસા કરતા નથી. વચને કરી સ્તુતિ [illegible] કે [illegible] આદિની સેવા પણ તેઓના [illegible] કરતા નથી તે અમૂઢદૃષ્ટિ છે.

[illegible] મિથ્યાત્વના પ્રભાવે [illegible]

જે જિનેન્દ્ર ભગવાને ઉપદેશેલો દશલક્ષણરૂપ ધર્મ તથા રત્નત્રયરૂપ ધર્મ છે તે અનાદિ અનંત છે; જગતના જીવોને ઉપકાર કરનાર છે; સર્વ રીતે નિર્દોષ છે, કોઈનું અહિત તેનાથી થાય તેમ નથી; કોઈ તેને બાધા કરી શકે નહિ તેવો અબાધિત, અખંડિત છે. એવા ધર્મ વિષે કોઈ અજ્ઞાનીના દોષને નિમિત્તે કે કોઈની નિર્બળતાને નિમિત્તે જો ધર્મની નિંદા થતી હોય તો તે દૂર કરવી, દોષ ઉઘાડા ન કરવા, ઢાંકવા તેને ઉપગૂહન કહે છે. અન્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ લોક સાંભળશે તો ધર્મની નિંદા કરશે, એક અજ્ઞાનીના દોષ સાંભળી સર્વ ધર્માત્માને દોષ લગાડશે, એમ કહેશે કે આ જિન ધર્મમાં જેટલા જ્ઞાની, તપસ્વી, ત્યાગી, વ્રતવાળા છે તે બધા પાખંડી છે, કુમાર્ગી છે, એમ એકના દોષને લીધે બધો ધર્મ અને સર્વ ધર્માત્મા પુરુષો વગોવાય. તેથી ધર્માત્મા પુરુષ હોય તે કોઈ ધર્માત્માથી દોષ થયો હોય, તેને ધર્મ પરની પ્રીતિને લીધે ઢાંકે છે. જેવી રીતે માતા પ્રીતિને લીધે પુત્ર કદાપિ અન્યાય કે દોષ કરે તો તેના દોષને ઢાંકે છે, એવી રીતે ધર્માત્મા પુરુષની સાધર્મી ઉપર તથા ધર્મ ઉપર એવી પ્રીતિ છે કે કર્મના પ્રબળ ઉદયથી કોઈ સાધર્મીને અજ્ઞાનતાથી કે અશક્તિથી વ્રતમાં, સંયમમાં, શીલમાં દોષ લાગી જાય, કે વ્રતાદિનો ભંગ થઈ જાય તો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઢાંકે જ. સમ્યગ્દૃષ્ટિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે કોઈના દોષ પ્રગટ કરે નહિ, અપવાદ–નિંદા કરે નહિ, પોતાનાં સારાં કામ પ્રગટ કહી બતાવે નહિ, પોતાની પ્રશંસા અને પરની નિંદા કરે નહિ. સમ્યક્દૃષ્ટિને પરના દોષ દેખતાં એવો વિચાર ઉપજે છે કે આ

સંસારમાં જીવો અનાદિકાળથી કર્મને આધીન બને છે તેથી મોહનીય, જ્ઞાનાવરણીય અને દર્શનાવરણીય કર્મોના ઉદયથી રાગમાં ને પ્રવર્તે કે ભૂલ કરે એમાં શું આશ્ચર્ય છે? જીવોને કામ, ક્રોધ, લોભાદિક નિરંતર મારી રહ્યા છે. મેં પણ સંસારમાં રાગ, દ્વેષ, મોહને વશ થઈ કર્યા નથી? [illegible] જિનેન્દ્રના પરમાગમના [illegible] કર્યા હોય [illegible] [illegible] શરણની [illegible] [illegible] અનાદિ [illegible] કર્મના ઉદયની પરાધીનતાથી [illegible] [illegible] પરાધીન છે. [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible]

૬. [illegible] ધ્યાન :

[illegible]

બહુ કાલથી અભ્યાસ કરેલું અને બરાબર નિર્ણય કરેલું ભેદવિજ્ઞાન પણ અનાદિ કાલના વિભ્રમથી એકદમ છૂટી જાય છે.

જે રૂપ મને દેખાય છે તે અચેતન છે, જે ચેતન છે તે મારા દેખવામાં આવતું નથી. તેથી અચેતન પદાર્થોમાં રાગ ભાવ કરવો નકામો છે. મારે તો સ્વાનુભવપ્રત્યક્ષ એવા આત્માનો જ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે.

અજ્ઞાની બાહ્ય પદાર્થોને તજે છે કે ગ્રહણ કરે છે. જ્ઞાની અંતરંગમાંના રાગાદિક પરભાવોને તજે છે અને આત્મભાવને ગ્રહણ કરે છે.

જ્ઞાની આત્માને વચનથી અને કાયાથી ભિન્ન કરીને આત્માનો અભ્યાસ મન વડે કરે છે. અન્ય વિષયભોગોનાં કાર્યો છે તેમાંથી કેટલાંક વચનથી કરે છે અને કેટલાંક કાયાથી કરે છે. પણ સાંસારિક કાર્યોમાં મનને પરોવતા નથી.

અજ્ઞાનીને તો વિશ્વાસ અને આનંદનું સ્થાન આ જગત્ છે. જ્ઞાનીને આ જગતમાં ક્યાંય વિશ્વાસ કે ક્યાંય આનંદ ભાસતો નથી. એક પોતાના સ્વભાવમાં જ આનંદ અને વિશ્વાસ જણાય છે.

જ્ઞાની છે તે તો આત્મજ્ઞાન વિના અન્ય કાર્યને હૃદયમાં ધારણ કરતા નથી. લૌકિક કાર્યને લઈને જે કંઈ કરવું પડે છે તે અનાદરપૂર્વક વચનથી કે કાયાથી કરે છે, પણ તેમાં મન દેતા નથી.

આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોનું જે સ્વરૂપ છે, તે મારા

સ્વરૂપથી વિલક્ષણ, જુદું જ છે. મારું સ્વરૂપ તો આનંદથી ભરપૂર જ્ઞાન જ્યોતિમય છે. [illegible]

જ્ઞાનીએ તો તેથી શાન્તિ રૂપ થાય અને પોતાની વિરક્તિ પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં થઈ જાય. તેજ જાણવા યોગ્ય છે. તેજ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. તેજ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. તેજ ચિન્તવન કરવા યોગ્ય છે.

આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં આત્માને કલ્યાણ થાય એવું કોઈ પ્રકાર નથી [illegible] જ્ઞાનીઓ આ વિષયો [illegible]

[illegible]

લાંબું, સૂકાઈ ગએલું, ઘરડું હલકું, ભારે એ બધા પુદ્ગલના ધર્મ છે. એ પુદ્ગલના ધર્મ સાથે કંઈ સંબંધ જેને નથી એવો આત્મા છે તે કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ છે.

આ સંસારમાં માણસોનો પરિચય થાય છે; પરિચય થાય એટલે વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે; વચન પ્રવર્તે ત્યારે મન ચંચળ થાય છે; મન ચળે ત્યારે ભ્રાન્તિ થાય છે. આ ઉત્તરોત્તર કારણો છે. તેથી જ્ઞાનીજનો લોકોનો પરિચય જ કરવો છોડી દે છે.

અજ્ઞાની બહિરાત્મા છે તે પોતાનો વાસ નગરમાં ગામમાં, પર્વતમાં કે વનાદિમાં જાણે છે. જ્ઞાની જે અંતરાત્મા છે તે પોતાનો વાસ પોતાનામાં જ ભ્રાંતિરહિતપણે માને છે.

દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છે તેજ દેહ ધારણ કરવાની પરંપરાનું કારણ છે. પોતાના સ્વરૂપમાં આત્મબુદ્ધિ છે તે વિદેહદશાનું કારણ છે એટલે મોક્ષનું કારણ છે.

આ આત્મા પોતે જ પોતાનો મોક્ષ કરે છે અને પોતે જ વિપરીતરૂપે પરિણમી સંસાર ઊભો કરે છે. તેથી પોતાનો ગુરુ પોતે જ છે અને પોતાનો શત્રુ પણ પોતે જ છે. બીજા તો બાહ્ય નિમિત્ત માત્ર છે.

જે અંતરાત્મા છે તે આત્માથી કાયાને ભિન્ન જાણી અને કાયાથી આત્માને ભિન્ન જાણીને આ કાયાને મેલું, બદલવાનું વસ્ત્ર હોય તેમ નિઃશંકપણે તજે છે.

શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે એમ જાણે છે, શ્રવણ કરે છે, પોતે મોઢે કહે છે તો પણ જ્યાં સુધી ભેદવિજ્ઞાનનો

ધર્મધ્યાન

અધ્યાત્મમાં તલ્લીનતા નથી થઈ ત્યાં સુધી શરીર ઉપરની ૬૬
મમતા છૂટતી નથી.

પોતાના આત્માને શરીરથી ભિન્ન કોઈ પ્રકારે જાણે છે જેથી કરી દેહને આત્મસ્વરૂપ સ્વપ્નમાં પણ ન મનાય. દેહથી ભિન્ન જ આત્માનો અનુભવ કરવો.

અમુક આત્માને જ્ઞાન છે કે અજ્ઞાન છે. [illegible]

[illegible]

જોડાઈને પોતે સિદ્ધ થઈ જાય છે.

જેવી રીતે સ્વપ્નમાં કોઈએ પોતાનું મરણ જોયું તેથી પોતે કંઈ મરી ગયો નથી; તેવી જ રીતે જાગતાં પણ પોતાનું મરણ ભ્રાંતિથી જીવ માને છે. આત્માનો તો નાશ થતો જ નથી. જે પર્યાય કે દેહ ઉત્પન્ન થયો છે, તે નાશ પામ્યા વિના રહેવાનો નથી.

આત્મસ્વરૂપના અનુભવ વિના શરીરને આત્મારૂપ અનુભવનાર અનેક શાસ્ત્રો ભણે તો પણ સંસારથી છૂટતો નથી. પણ પોતાના સ્વરૂપમાં પોતાનો અનુભવ કરનાર શાસ્ત્રના અભ્યાસ વિના પણ મુક્ત થાય છે.

હે! જ્ઞાનીજન, સુખ અવસ્થામાં ભાવેલું ભેદજ્ઞાન દુઃખ આવતાં છૂટી જશે. તેથી દુઃખ અવસ્થામાં, રોગ પરિષહ આદિ અવસ્થામાં જ આત્મજ્ઞાનનો દૃઢ અભ્યાસ કરો. એ પ્રકારે ચિંતવનના પ્રભાવથી દેહાદિકમાં આત્મબુદ્ધિરૂપ જે "બહિરાત્મબુદ્ધિ તેને છોડીને, અને આત્મસ્વરૂપમાં આત્મબુદ્ધિરૂપ અંતરાત્મા થઈને પરમાત્મા થવાને પુરુષાર્થ કરો."

પરમાત્મા સકલ અને વિકલ એમ બે સ્વરૂપે છે. ઘાતિયાં કર્મોના ક્ષયથી પ્રગટ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતવીર્ય અને અનંતસુખરૂપ, સ્વાધીન, અઢાર દોષથી રહિત, ઇન્દ્ર, ધરણેન્દ્ર અને નરેન્દ્રને પણ પૂજવા યોગ્ય, અનેક અતિશયો સહિત, સર્વજીવોને ઉપકારક દિવ્યધ્વનિ સહિત, દેવાધિદેવ, પરમ ઔદારિક દેહમાં રહેલા અરિહંત દેવ છે તે સકલ પરમાત્મા છે. સકલ એટલે દેહસહિત. આયુષ્યના લગભગ અંત સુધી પરમ ઉપદેશ દેનાર એવા અર્હંત સકલ પરમાત્મા છે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

કહેલા આગમને પ્રમાણ કરીને એવું ચિંતવન કરવું કે આજ તત્ત્વ છે, આવું જ આ તત્ત્વ છે, બીજું નથી, બીજી જાતનું નથી, સર્વજ્ઞ વીતરાગ ભગવાન ખોટું કહે તેવા નથી. ગહન પદાર્થોની શ્રદ્ધા કરવામાં આ પ્રકારે આગમ અનુસાર અર્થનો નિશ્ચય કરવો. સમ્યક્દર્શનના પ્રભાવે પરિણામોની વિશુદ્ધિ પામેલા અને સ્વ–પર મત અનુસાર પદાર્થોના નિર્ણયને જાણનારા એવા સમ્યક્જ્ઞાની સર્વજ્ઞ પુરુષોએ જોયેલા સૂક્ષ્મ પદાર્થો સમજીને પંચાસ્તિકાય આદિ પદાર્થોનો નિશ્ચય કરવો; અન્ય ભવ્ય જીવોને શિખવવું; કહેવામાં કે વ્યાખ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાનના બળે સર્વજ્ઞના સિદ્ધાંતમાં વિરોધ ન આવે તે પ્રકારે અન્ય એકાંતીઓનાં કહેલાં મિથ્યા પ્રમાણ, હેતુ, નયનું ખંડન કરવું; અનેકાંતનું ગ્રહણ કરવાને સમર્થ એવા શ્રોતાઓને પદાર્થનું સ્વરૂપ સમજાય એ પ્રકારે શ્રુતનું વ્યાખ્યાન પ્રતિપાદન કરવું; અને તે વ્યાખ્યાનની પુષ્ટિમાં તર્ક, નય, પ્રમાણની યુક્તિનું ચિંતવન કરવામાં લીન થવું. તે સર્વ સર્વજ્ઞની આજ્ઞાના પ્રકાશન માટે છે.

જે પ્રકારે જિનસિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ છે તેવા પ્રકારે વસ્તુના સ્વરૂપનું સર્વજ્ઞની આજ્ઞાથી ચિંતવન કરવું.

સર્વ વસ્તુ (પદાર્થ) અનંત ગુણ અને અનંત પર્યાય સ્વરૂપ છે. તે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રૌવ્ય યુક્ત છે, ત્રિકાલવર્તી છે તેથી નિત્ય છે. એવા પદાર્થને કહેનાર આગમનું કોઈ વચન પોતાની સ્થૂલ બુદ્ધિથી ગ્રહણ થઈ શકતું ન હોય અને કોઈ હેતુ વડે જેમાં વિરોધ જણાતો ન હોય ત્યાં સર્વજ્ઞની આજ્ઞા આવી છે, સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિન જૂઠું કહે નહિ, આવા

અંધકારને દૂર કરનાર સૂર્ય છે. રાગરૂપી સાપનું ઝેર ઉતારનાર ગારુડવિદ્યા છે. સમસ્ત અંતરંગ મેલ ધોવા માટે પવિત્ર તીર્થ છે. સમસ્ત વસ્તુની પરીક્ષા કરવાને સમર્થ છે. યોગીશ્વરનું ત્રીજું નેત્ર છે. સંસારના સંતાપરૂપ તાવનો નાશ કરનાર છે. ઇન્દ્ર, અહમિન્દ્ર, ગણધર અને મુનીન્દ્રોએ સેવેલું છે. જ્ઞાનીનો પરમ અક્ષય ખજાનો છે. સર્વ આશા, વાંછા અને ભયનો નાશ કરનાર છે. આત્મિક સુખરૂપ અમૃતને પ્રગટ કરવામાં ચંદ્રના ઉદય સમાન છે. જીવનું અક્ષય, અવિનાશી, નિજ ધન છે. મોક્ષ પ્રત્યે જનારને આમંત્રણ કરનાર દુંદુભિ છે. વિનય, ન્યાય, મનન, શીલ, સંયમ, સંતોષ આદિ ગુણોને ઉત્પન્ન કરનાર છે. આવા પરમાગમનું ચિંતવન, ધ્યાન, અનુભવ કરવો તે આજ્ઞાવિચય ધર્મધ્યાન છે.

અપાયવિચય:—

મિથ્યાત્વના સંયોગથી સન્માર્ગનો અપાય એટલે નાશ થાય; સન્માર્ગ અથવા મોક્ષમાર્ગનો અભાવ કરનાર મિથ્યાત્વ જ છે; એવું ચિંતવન કરવું તે અપાયવિચય છે.

મિથ્યાદર્શન વડે જેનાં જ્ઞાનરૂપ નેત્ર ઢંકાઈ રહ્યાં છે, તેનો આચાર, વિનય આદિ સર્વ કાર્ય સંસાર વધારનાર છે. મિથ્યાદૃષ્ટિને આંધળાની પેઠે વિપરીત જ્ઞાનની અધિકતા છે, જેવી રીતે બળવાન છતાં કોઈ જન્મઅંધ સારા માર્ગથી દૂર ફરતો હોય, સત્યમાર્ગે દોરી જનાર મળ્યો ન હોય તો ખાડા-ટેકરા, કાંટા-કાંકરા, જાળાં-ઝાંખરાંવાળી ખરાબ જમીનમાં ચાલવાની ક્રિયા કરે છે, તોપણ ઉપદેશદાતા વિના સારે

માટીમાં મળી જશે, અથવા ગીધ, શિયાળ ખાશે તો વિષ્ટારૂપ થઈ જશે, કે સડી જશે તો કીડાનું ઘર બનશે. એકેક પરમાણુ જમીન કે આકાશમાં અનંત પ્રકારે વિખરાઈ જશે. પછી ફરી ક્યાં મળશે? ફરી તેમની સાથે સંબંધ નહિ મળે. એમ નક્કી છે, તો પછી સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, કુટુંબ આદિમાં મમતા રાખી ધર્મ બગાડવો એ મહા અનર્થ છે. જે પુત્ર, સ્ત્રી, ભાઈ, મિત્ર, સ્વામી, સેવક આદિની ભેગા રહી સુખે જીવવાની ઇચ્છા રાખો છો, તે સમસ્ત કુટુંબ શરદૃઋતુનાં વાદળાંની પેઠે વિખરાઈ જશે. અત્યારે જે સંબંધ દેખાય છે તે ટકી નહીં રહે, જોતજોતામાં વિખરાઈ જશે. એવો નિયમ જાણો.

રાજ્ય માટે, જમીન માટે, હાટ, હવેલી, મકાન કે આજીવિકા અર્થે હિંસા, જૂઠ, છળકપટમાં પ્રવર્તન કરો છો, ભોળા લોકોને ઠગો છો, જોરાવર થઈને નિર્બળને મારો છો, લૂંટો છો, તે સર્વ પરિગ્રહ (ધનાદિ) તમારી સાથેનો સંબંધ અલ્પકાળમાં છોડી દેશે. થોડો કાળ જીવવાનું છે, તેવા આ જીવનમાં નરક, તિર્યંચની અધોગતિમાં અનંતકાળ પર્યંત અનંત દુઃખોની પરંપરા ભોગવવી પડે તેવાં કુકર્મ ન કરો. રાજ્ય જમીનાદિકના સ્વામીપણાનું અભિમાન કરીને અનેક નાશ પામ્યા છે, અનેક નાશ પામતાં નજરે જુઓ છો. હવે તો મમતા છોડી, અન્યાય–અનીતિ તજી, પોતાના આત્માનું કલ્યાણ થાય તેવાં કામમાં પ્રવર્તો.

જેવી રીતે ઉનાળામાં ચાર માર્ગની વચમાં એક વૃક્ષની છાયામાં અનેક દેશના મુસાફરો વિસામો લઈને પોતપોતાને ઠેકાણે ચાલ્યા જાય છે, તેવી રીતે કુળરૂપ વૃક્ષની છાયામાં

જેવી છે; હીનતાને ઉત્પન્ન કરનારી માતા છે; તિરસ્કારને ઉછેરનારી ધાઈ સમાન છે;–ઉત્સાહ ઘટાડવામાં તિરસ્કાર જેવી છે. રૂપ-ધનને ચોરનારી, બળનો નાશ કરનારી, જંઘાબળ બગાડનારી, આળસ વધારનારી, સ્મૃતિનો નાશ કરનારી આ જરા છે. મોતનો મેળાપ કરાવનારી દૂતી છે. આવી વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા છતાં પોતાનું આત્મકલ્યાણ કરવાનું વિસરી જઈ સ્થિર બેસી રહ્યા છો તે ભારે અનર્થ છે. વારંવાર મનુષ્યભવ આદિ સામગ્રી નહિ મળે. નેત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોનું તેજ પણ ક્ષણે ક્ષણે નાશ પામતું જાય છે. બધા સંયોગોને વિયોગરૂપ જાણો. આ ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં રાગ કરી કોણ કોણ નાશ પામ્યા નથી? આ બધા વિષયો પણ વિનાશ પામશે; ઇન્દ્રિયો પણ નાશ પામશે. તો કોને માટે આત્મહિત તજી ઘોર પાપરૂપ માઠું ધ્યાન કરો છો? જે વિષયોમાં રાગ કરીને અધિક અધિક લીન થઈ રહ્યા છો, તે સર્વ વિષયો તમારા હૃદયમાં તીવ્ર તૃષ્ણારૂપ દાહ–બળતરા ઉપજાવીને નાશ પામશે. આ શરીરને રોગોથી નિરંતર ભરેલું જાણો; જીવોને મરણથી ઘેરાયલા જાણો; ઐશ્વર્ય વિનાશની સન્મુખ જાણો; અને આ સંયોગ છે તેનો નિયમથી વિયોગ જાણો. આ બધા વિષયો છે તે આત્માના સ્વરૂપને ભુલાવનારા છે; એમાં રાચીને આખું વિશ્વ વિનાશ પામ્યું છે. વિષયોના સેવનથી સુખની આશા રાખવી તે જીવવાને માટે ઝેર પીવા જેવું છે, શીતળ થવા માટે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા જેવું છે તથા મીઠાં ભોજન માટે ઝેરના ઝાડને પાણી પાવા જેવું છે. વિષયો મહામોહ મદને ઉપજાવનાર છે. તેના પ્રત્યે રાગ કરવો તજી આત્માનું કલ્યાણ કરવા પ્રયત્ન

છો, તો પણ તે બધાને ગણતા નથી. આ શરીર તો પાણીના ભરેલા કાચા ઘડા જેવું ઝટ નાશ પામશે. આ દેહ ઉપર કરેલો ઉપકાર કુલહીન મિત્ર ઉપર કરેલા ઉપકારની પેઠે અપકારરૂપ વિપરીત ફળ આપશે. સાપને દૂધસાકર પાઈને ઉછેરવા સમાન પોતાને મહાન દુઃખ, રોગ, ક્લેશ, દુર્ધ્યાન, અસંયમ, કુમરણ અને નરકગતિનું કારણ શરીર ઉપરનો મોહ છે એમ નિશ્ચે જાણો. આ શરીરને જેમ જેમ વિષયો આદિ વડે પુષ્ટ કરશો તેમ તેમ આત્માનો નાશ કરવામાં તે સમર્થ થશે. એક દિવસ આહાર નહિ આપો તો ઘણું દુઃખ દેશે. જે જે શરીરમાં આસક્ત થયા છે તે તે સંસારમાં સર્વસ્વ ખોઈ, આત્મકાર્ય બગાડી, અનંતાનંત કાળ નરકનિગોદમાં ભમે છે. જેમણે આ શરીરને તપ સંયમમાં લગાડી સૂકવી નાખ્યું, તેમણે પોતાનું હિત સાધ્યું છે. આ ઇન્દ્રિયો તો જેમ જેમ વિષયો ભોગવે છે તેમ તેમ તૃષ્ણા વધારે છે. અગ્નિને ઇંધણથી તૃપ્તિ થતી નથી તેવી રીતે ઇન્દ્રિયોને વિષયો ભોગવવાથી તૃપ્તિ થતી નથી. એક એક ઇંદ્રિયની વાંછા વડે મોટા મોટા ચક્રવર્તી રાજા ભ્રષ્ટ થઈ નરકે જઈ પહોંચ્યા તો અન્યની શી વાત? આ ઇન્દ્રિયોને દુઃખદાયી, પરાધીન કરનારી, નરકે પહોંચાડનારી જાણી ઇન્દ્રિયો પ્રત્યેનો રાગ તજી તેમને વશ કરો. સંસારમાં જેટલાં નિંદવાલાયક કામ થાય છે તે બધાં ઇન્દ્રિયોને વશ થઈને કરાય છે, તેથી ઇન્દ્રિયોરૂપ સાપના ઝેરથી આત્માને બચાવો.

આ લક્ષ્મી છે તે પણ ક્ષણ-ભંગુર છે. લક્ષ્મી કુલીન

રોકીને કે જમીનમાં અતિ દૂર દાટીને રાતદિવસ તેનું જ ચિંતવન કરતો દુર્ધ્યાનથી મરીને દુર્ગતિએ જાય છે. કૃપણને ધનનો રખવાળ કે નોકર જાણવા યોગ્ય છે. દૂર જમીનમાં જેણે દાટી તેણે પત્થર જેવી તેને બનાવી. જેમ જમીનમાં પત્થર દાટેલા પડ્યા છે તેમ તે લક્ષ્મી પણ જાણો. રાજાને હાથ જાય કે વારસો કે ભાગીઆના હાથમાં જાય કે સગાંસંબંધીના હાથમાં જાય તો તેમનું કામ સધાયું. પોતાનો દેહ તો રાખ થઈ ઊડી જશે. આ ઉપરથી શું પ્રત્યક્ષ નથી જણાતું કે લક્ષ્મી સમાન આત્માને ઠગનાર બીજું કોઈ નથી ? પોતાના સર્વ પરમાર્થ ભૂલીને લક્ષ્મીના લોભનો માર્યો રાત દિવસ ઘોર પાપ કરે છે; અવસરે ખાવા પણ પામતો નથી; ટાઢ તડકો સહન કરે છે; રોગઆદિ કષ્ટને ગણતો નથી; રાત્રે ચિંતાને લઈને પૂરી ઊંઘ પણ લેતો નથી; લોભને લઈને મરણને પણ ગણતો નથી; લડાઈ વખતે ભારે સંકટ પણ ગણકારતો નથી. સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે. ઘોર ભયાનક વનમાં કે પર્વતો ઉપર જાય છે. ધર્મરહિત અનાર્ય દેશોમાં જાય છે. જ્યાં પોતાની જાતિનાં, કુળનાં, ઘરનાં કોઈ હોય નહિ એવાં સ્થાનોમાં કેવળ લક્ષ્મીના લોભને લીધે ભ્રમણ કરતાં કરતાં મરણ પામીને દુર્ગતિએ જાય છે. લોભી માણસ ન કરવા યોગ્ય કે નીચ ભીલ, ચંડાળને કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે. તેથી હવે જિનેન્દ્ર ભગવાનનો ધર્મ પામીને સંતોષ ધારણ કરી, પોતાનાં પુણ્ય પ્રમાણે ન્યાય માર્ગથી પ્રાપ્ત થયેલા ધનને, સંતોષી રહીને, તીવ્ર રાગ છોડી, ન્યાયપૂર્વક ભોગવો. દુઃખી, ભૂખ્યા, દીન અનાથના ઉપકારને નિમિત્તે દાન સન્માનમાં વાપરો.

આજ્ઞા ઉઠાવનાર સેવક તરીકે છે, જેને હજારો ઋદ્ધિઓ છે, અસંખ્યાત કાળથી જેનો સ્વર્ગમાં વાસ છે, રોગ ક્ષુધા તૃષાદિક ઉપદ્રવથી રહિત જેનું શરીર છે અને અસંખ્યાત બળ પરાક્રમનો ધારક છે એવા ઇન્દ્રનું પણ પતન થાય છે તો અન્ય કોણ શરણ છે? જેવી રીતે નિર્જન વનમાં વાઘે પકડેલા હરણના બચ્ચાને કોઈ બચાવવા સમર્થ નથી, તેવી રીતે મૃત્યુથી પકડાએલા પ્રાણીને બચાવવા કોઈ સમર્થ નથી. આ સંસારમાં પૂર્વે અનંતાનંત પુરુષો નાશ પામ્યા છે ત્યાં કોણ શરણરૂપ છે? કોઈ એવું ઔષધ, મંત્ર, યંત્ર, ક્રિયા, દેવ, દાનવાદિક છે નહિ કે જે એક ક્ષણમાત્ર કાળથી બચાવે. જો કોઈ દેવ, દેવી, વૈદ્ય, મંત્ર તંત્રાદિક એક માણસને પણ મરણથી બચાવે એમ હોત તો મનુષ્ય અક્ષય, અમર થઈ જાત. તેથી મિથ્યાબુદ્ધિ છોડી અશરણભાવના ભાવો.

મૂઢ લોક એવા વિચાર કરે છે કે મારા સગાની સારવાર ન થઈ, ઔષધિ ન આપી, કોઈ દેવતાની મદદ કે શરણ ગ્રહણ ન કર્યું, ઉપાય કર્યા વગર મરી ગયો. આ પ્રકારે પોતાના સ્વજનનો શોક કરે છે. પણ પોતાના વિચાર કરતો નથી કે હું જ મૃત્યુના મુખમાં દાઢની વચમાં બેઠો છું. કોટિ ઉપાયો વડે પણ ઇન્દ્ર જેવાથી પણ કાળ રોકાયો નથી તેને મનુષ્યરૂપ કીડા કેવી રીતે રોકી શકશે? જેવી રીતે પરને મરતા દેખિયે છીએ તેવી રીતે મારે પણ અવશ્ય મરવાનું છે. જેવી રીતે પરને સ્ત્રી પુત્રાદિકનો વિયોગ થતો દેખિયે છીએ, તેવી રીતે મને પણ વિયોગ થવાનો છે. તે વખતે કોઈ શરણરૂપ નથી.

ન કરો. પૂર્વે કર્મ બાંધ્યાં હતાં તે હાલ ઉદયમાં આવ્યાં છે; તે દૂર કરવાં હોય તો પણ હવે દૂર થાય એમ નથી. ઉદય આવ્યા પછી કોઈ ઉપાય નથી. કર્મનું ફળ જે જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, ચિંતા, ભય, વેદના, દુઃખ તે પ્રાપ્ત થતાં મંત્ર, તંત્ર, દેવ, દાનવ, ઔષધ-આદિ કોઈ રક્ષા કરવા સમર્થ નથી. કર્મનો ઉદય આકાશ, પાતાળમાં ક્યાંય છોડે એમ નથી. ઔષધાદિ બાહ્ય નિમિત્ત પણ અશુભ કર્મનો ઉદય મંદ થાય ત્યારે ઉપકાર કરે છે.

દુષ્ટ ચોર, ભીલ, વેરી, તથા સિંહ, વાઘ, સાપ આદિક તો ગામમાં કે વનમાં મારે છે. જલચર આદિક તો જલમાં મારે છે. પણ અશુભ કર્મનો ઉદય જળમાં, સ્થળમાં, વનમાં, સમુદ્રમાં, પહાડમાં, કિલ્લામાં, ઘરમાં, શય્યામાં, કુટુંબમાં, રાજાઆદિ સામંતોની વચમાં, શસ્ત્રોથી રક્ષા કરવા છતાં ક્યાંય પણ છોડતો નથી. આ લોકમાં એવાં સ્થાન છે કે જ્યાં સૂર્યચંદ્રનો પ્રકાશ પ્રવેશ કરતો નથી, પવનનો પણ સંચાર નથી; વૈક્રિયઋદ્ધિધારી પણ જ્યાં જઈ શકતા નથી. પરંતુ કર્મનો ઉદય તો સર્વ સ્થળે જઈ શકે છે. પ્રબળ કર્મનો ઉદય થતાં વિદ્યા, મંત્ર, બલ, ઔષધિ, પરાક્રમ, પોતાના મિત્ર, સામંત, હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ, ગઢ, કોટ, શસ્ત્ર, સામ-દામ-દંડ-ભેદ આદિ કોઈ ઉપાય શરણ નથી. જેવી રીતે સૂર્યના ઉદયને કોઈ રોકી શકતું નથી તેવી રીતે કર્મનો ઉદય પણ કોઈથી રોકી શકાય એમ નથી, એવો નિશ્ચય રાખી સમતાભાવનું શરણ ગ્રહણ કરો; તો અશુભ કર્મની નિર્જરા થાય અને નવાં કર્મ ન બંધાય.

રોગ, વિયોગ, ગરીબાઈ, મરણાદિનો ભય છોડી પરમ

છે; તેથી અલ્પ સામગ્રી અને અલ્પ પુરુષાર્થ વડે પ્રબળ અસાતાના ઉદયને કેવી રીતે જીતાય? જેવી રીતે પ્રબળ નદીનું પૂર પ્રબળ મોજાં ઉછાળતું આવતું હોય તેમાં કુશળ તારો પણ તરી શકે નહિ પણ જ્યારે નદીના પૂરનો વેગ મંદ પડે ત્યારે તરવાની કળાવાળો તરીને સામે કિનારે જાય છે, તેવી રીતે પ્રબળ કર્મના ઉદયમાં પોતાને અશરણરૂપ ચિંતવન કરો.

પૃથ્વી અને સમુદ્ર બન્ને બહુ વિસ્તારવાળાં છે પરંતુ પૃથ્વીને છેડે કોઈ પહોંચે અને સમુદ્રને તરવાને સમર્થ એવા પણ અનેક દેખિયે છીએ પરંતુ કર્મના ઉદયને તરી જવાને સમર્થ હોય તેવા દેખાતા નથી.

આ સંસારમાં એક સમ્યક્‌જ્ઞાન શરણ છે, સમ્યક્‌દર્શન શરણ છે, સમ્યક્‌ચારિત્ર શરણ છે તથા સમ્યકૃતપ-સંયમ શરણ છે આ ચાર આરાધના વિના અનંતાનંત કાળમાં કોઈ શરણ નથી. ઉત્તમ ક્ષમાદિક દશ ધર્મ પ્રત્યક્ષ સર્વ કલેશ, દુઃખ, મરણ, અપમાન, હાનિથી બચાવનાર છે. આ મંદ કષાયથી ઉત્પન્ન થતું ફળ તો સ્વાધીન સુખ, આત્મરક્ષા ઉજ્જવલ યશ, કલેશરહિતપણું અને ઉચ્ચતા આ લોકમાં પ્રત્યક્ષ છે. તે દેખીને મંદ કષાયનું શરણ ગ્રહણ કરો. પરલોકમાં તેનું ફળ દેવગતિ છે. વ્યવહારમાં ચાર શરણાં છે; અર્હંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળી ભગવાને પ્રકાશેલો ધર્મ. આ શરણાં સિવાય આત્માની ઉજ્જવલતા પ્રાપ્ત થતી નથી. આ પ્રકારે અશરણ ભાવના ભાવવી.

નારકીઓનાં કર્મ સાગરોપમનાં આયુષ્ય સુધી તેમને મરવા દેતાં નથી.

નિરંતર "માર માર" શબ્દ ત્યાં સંભળાય છે. રડે છે, પકડે છે, બાંધે છે, દોડે છે, ઘસડે છે, કચરી ચૂરો કરે છે. પરંતુ અંગ પાછું પારાની પેઠે એકરૂપ થતું જાય છે. ત્યાં કોઈ બચાવનાર નથી, દયા લાવનાર કોઈ નથી, રાજા નથી, મિત્ર નથી, માતા નથી, પિતા નથી, પુત્ર નથી, સ્ત્રી નથી, કે કુટુંબ આદિ કોઈ ત્યાં નથી. કેવળ પાપનું ફળ ભોગવવાનું હોય છે. કોઈ સંતાવાનું સ્થાન નથી. જેને પોતાનાં દુઃખ, દરદ કહિયે એવું કોઈ મળે નહિ; માત્ર ક્રૂર પરિણામી, મહા ભયંકર પાપી ત્યાં હોય છે. જેવી રીતે અહીં દુષ્ટ કૂતરાં આદિ પ્રાણીઓને બીજાં કૂતરાં આદિને દેખતાં જ વેર થાય છે, તેવી રીતે નારકી જીવોને પણ વગર કારણે પરસ્પર વેર થાય છે. દુઃખમાંથી નાસીને જંગલમાં જાય, ત્યાં શાલ્મલી વૃક્ષ આદિનાં પાંદડાં, અહીં શરીરને વાંસલા કે કુહાડા વડે જેમ કાપે, તેવી રીતે ઉપર પડીને અંગ છેદે છે, કાપે છે. વનમાંથી કે ગુફામાંથી સિંહ, વાઘ આદિક નીકળીને અંગ ફાડી નાખે છે. વજ્રમય ચાંચવાળાં ગીધ આદિ પક્ષી નારકીનાં અંગને ચીરે છે, નેત્ર આદિ ઉપાડે છે, પેટ ફાડી આંતરડાં કાઢી લે છે. નરકમાં તિર્યંચ નથી હોતાં, તથાપિ નારકી વિક્રિયા વડે તિર્યંચરૂપ થઈ જાય છે. નારકીને અનેક શરીર એક સાથે કરવારૂપ વિક્રિયાશક્તિ નથી. સિંહ, વાઘ, કૂતરા, ઘુવડ કે કાગડા આદિકનું એક શરીર એક કાળે ધારણ કરે છે. નારકીને શુભ કરવું હોય તોય શુભ થઈ શકતું નથી.

વગેરેના વ્યાપારથી, કોઈ અનેક ઔષધ ઇત્યાદિના વેપારથી કર્મને આધીન અનેક પ્રકારે આજીવિકા ચલાવે છે. કોઈ વેપારી છે, કોઈ ગુમાસ્તો છે, કોઈ દલાલ છે; કોઈ ઉદ્યમી છે, કોઈ નિરુદ્યમી આળસુ છે, કોઈ મનગમતાં કપડાંઘરેણાં પહેરે છે, કોઈ કષ્ટથી પેટ ભરાય તેટલું ખાવાનું પામે છે, કોઈ વગર મહેનતે સુખે ભોજન કરે છે. કોઈ ભિખારી ભીખ માગીને ખાય છે, કોઈ પૂજ્ય ગુરુ બનીને ખાય છે; કોઈ રંક દીન થઈને ખાય છે, કોઈ અનેક પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ભોજન ખાય છે, કોઈ નીરસ ભોજન કરે છે; કોઈ પેટ ભરીને ઘણીવાર દિવસમાં ખાય છે, કોઈને લૂખા બાકળાનું નીરસ ભોજન પણ અડધું પેટ ભરાય તેટલું જ મળે છે. કોઈને એક દિવસને આંતરે આહાર મળે છે; કોઈને બે ત્રણ દિવસે પણ ભાગ્યે મળે છે. ખાવાપીવાનું નહિ મળવાથી ભૂખતરસની વેદનાથી કોઈનું મરણ થાય છે. કોઈ કેદખાનામાં પરવશ પડ્યા પડ્યા ઘોર વેદના સહન કરે છે. કોઈ પોતાનાં સગાંવહાલાંના વિયોગરૂપ અગ્નિથી બળે છે, કોઈ રોગથી થયેલી ઘોર વેદના આખો જન્મારો ભોગવીને આર્તધ્યાનથી મરે; કોઈ તાવ, શ્વાસ, ખાંસી, ગાંઠ, વાયુ, પિત્ત, પેટનાં દુઃખ, જળોદર, કંઠોદર આદિની ઘોર વેદના ભોગવે છે. કાનમાં સણકા, દાંતમાં સણકા, નેત્રશૂળ, મસ્તકશૂળ તથા પેટમાં શૂળ આવવાથી ઘોર વેદના ભોગવી કોઈ મરી જાય છે. કોઈ જન્મથી આંધળા, બહેરા, બોબડા, લૂલા, ઠૂંઠા, અપંગ થઈને જન્મારો પૂરો કરે છે. કોઈ મોટી વયે થતાં આંધળા, બહેરા, મૂંગા, પાંગળા થઈ પરાધીન થઈ માનસિક અને શારીરિક ઘોર દુઃખ ભોગવે છે. કોઈને કોઈક

૬. અશુચિભાવના :—

હે આત્મા, આ દેહના સ્વરૂપનું ચિંતવન કર. મહા મલિન માતાના લોહીથી અને પિતાના વીર્યથી આ તારૂં શરીર ઉપજ્યું છે. મહા મલિન ગર્ભમાં, લોહી અને માંસથી ભરેલી ઓરના પરપોટામાં નવ માસ પૂરા કરીને મહા દુર્ગંધ-વાળી મલિન યોનિમાં થઈને નીકળતાં તેં ઘોર સંકટ સહન કર્યાં છે. લોહી, માંસ, હાડકાં, ચામડી, વીર્ય, ચરબી અને નસો એ સાત ધાતુની જાલરૂપે દેહ તેં ધર્યો છે. ને મળ-મૂત્ર, કીડા કરમિયાથી ભરેલો મહા અશુચિ છે. નવે દ્વારમાંથી નિરંતર દુર્ગંધ, મલ ઝરે છે. મળનો બનાવેલો ઘડો મળથી ભરેલો હોય, કાણાંવાળો હોય, ચારે તરફથી મળ ઝરતો હોય, તેને પાણીથી ધોઈએ તો પણ પવિત્ર શી રીતે થાય? કપૂર, ચંદન, પુષ્પ, તીર્થનું પાણી ગંગાજળ, વગેરે દેહને અડતાં જ દુર્ગંધવાળાં થઈ જાય છે; તેવો દેહ કપૂર, ગંગાજળાદિથી કેવી રીતે પવિત્ર થાય? જેટલી જગતમાં અપવિત્ર વસ્તુઓ છે તે સર્વ દેહના એક એક અવયવના સ્પર્શથી થયેલી છે: મળ, મૂત્ર, હાડકાં, ચામડાં, કફ, રુધિર, માંસ, વીર્ય, નસો, કેશ, નખ, [illegible] લાળ, દાંત [illegible] [illegible]

થઈ જશે. કોયલાને જેમ જેમ ધોઈએ તેમ તેમ કાળાશ જ નીકળે, ધોળો થાય નહિ. તેમ આ દેહનો સ્વભાવ જાણો. દેહને પવિત્ર માનવો એ મિથ્યાદર્શન છે.

આ દેહ તો એક રત્નત્રય, ઉત્તમ ક્ષમાદિ ધર્મને ધારણ કરનાર આત્માનો સંબંધ પામીને દેવોને પણ વંદન કરવા યોગ્ય પવિત્ર બને છે.

ધન આદિ પરિગ્રહ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો, મિથ્યાત્વ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ તો અમૂર્તિક એવા આત્માના સ્વભાવને મલિન કરે છે, આત્માને અધમ કરે છે, નિંદ્ય કરે છે, દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. તેથી કામ, ક્રોધ, રાગ આદિ છોડી આત્માને પવિત્ર કરો; દેહ પવિત્ર નહિ થાય.

આ પ્રકારે દેહનું સ્વરૂપ જાણી, દેહ ઉપરથી રાગ તજી, અનાદિકાળથી આત્માને વળગેલા રાગાદિ કર્મમળને દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ કરો. ધન, સંપદાદિ પરિગ્રહ, પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગ અને દેહમાં સ્નેહ એ આત્માને મલિન કરનાર છે; તેથી તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉદ્યમ કરો.

ધન-સંપત્તિ છે તે આત્માને કામ, લોભ, મદ, કપટ, મમતા, વેર, કલહ, મહા આરંભ, હિંસા, મોહ, ઈર્ષા, અતૃપ્તિ આદિ હજારો દોષ ઉત્પન્ન કરાવનાર છે. આ લોક સંબંધી ને પરલોક સંબંધી સમસ્ત દોષો, આર્ત્ત, ચિંતા, દુર્ધ્યાન અને મહા ભય ઉપજાવનાર એક ધન છે. એવો નિર્ણય કરી વારંવાર ચિંતવન કરો. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયો આત્માનું સ્વરૂપ ભુલાવનાર અને મહા નિંદ્ય કર્મો કરાવનાર

છે. જગતમાં જે ન કરવા યોગ્ય નિંદ્ય કર્મ તેને ઇન્દ્રિયોના વિષયોની વાંછા કરાવે છે. દેહનો સ્નેહ તે માંસ, ચરબી ને હાડમાંસ મહા દુર્ગંધવાળા સડેલા શબ ઉપરનો રાગ છે. તે મહા મલિન ભાવનું કારણ છે. આ પ્રકારે શરીરની અશુચિતા જણાવનાર દશલક્ષણ ધર્મ જ છે.

પવિત્રપણું બે પ્રકારે ગણાય છે; એક લૌકિક અને બીજું લોકોત્તર.

કર્મ રૂપી મલિનતા ધોઈ નાખી શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવું ને લોકોત્તર શૌચ–પવિત્રપણું છે. એનું કારણ રત્નત્રય ભાવ છે, રત્નત્રયના ધારક, પરમ સમતાભાવમાં રહેલા સાધુ છે. તેમના સમાગમથી પણ શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે.

લૌકિક શુચિ (પવિત્રતા) આઠ પ્રકારની છે. (૧) કાલ-શુચિ—અમુક કાળ વ્યતીત થયે લોકમાં પવિત્રતા મનાય છે. (૨) અગ્નિસંસ્કાર કે તપાવવાથી પવિત્રતા મનાય છે. (૩) પવનથી પવિત્ર થયેલું મનાય છે. (૪) ભસ્મથી માંજવાથી પવિત્ર મનાય છે. (૫) માટીથી માંજવાથી પવિત્ર મનાય છે. (૬) પાણી વડે ધોવાથી પવિત્ર મનાય છે. (૭) [illegible] વડે લીંપવાથી પવિત્રતા મનાય છે. (૮) [illegible] પવિત્રતા મનાય છે. એમ લૌકિક [illegible] પવિત્રતાનો [illegible] કરે છે. પરંતુ શરીરને શુચિ કરવાને કોઈ સમર્થ નથી. શરીરના સંસર્ગથી [illegible] અશુચિ થાય છે.

ભાવના કાવ્ય

" વિદ્યુત લક્ષ્મી, પ્રભુતા પતંગ, આયુષ્ય તે તો જલના તરંગ;
પુરંદરી ચાપ અનંગરંગ, શું રાચીએ ત્યાં ક્ષણનો પ્રસંગ!

સર્વજ્ઞનો ધર્મ સુશર્ણ જાણી, આરાધ આરાધ પ્રભાવ આણી;
અનાથ એકાંત સનાથ થાશે, એના વિના કોઈ ન બાંહ્ય સ્હાશે.

શરીરમાં વ્યાધિ પ્રત્યક્ષ થાય, તે કોઈ અન્યે લઈ ના શકાય;
એ ભોગવે એક સ્વ-આમ પોતે, એકત્વ એથી નય સુજ્ઞ ગોતે.

ના મારાં તન, રૂપ, કાંતિ, યુવતી, ના પુત્ર કે ભ્રાત ના;
ના મારાં ભૃત, સ્નેહિયો, સ્વજન કે, ના ગોત્ર કે જ્ઞાત ના,
ના મારાં ધન, ધામ, યૌવન, ધરા એ મોહ અજ્ઞાત્વના;
રે ! રે ! જીવ વિચાર એમ જ સદા, અન્યત્વદા ભાવના.

ખાણ મૂત્ર ને મળની, રોગ જરાનું નિવાસનું ધામ;
કાયા એવી ગણીને, માન ત્યજીને કર સાર્થક આમ.

અનંત સૌખ્ય નામ દુઃખ ત્યાં રહી ન મિત્રતા!
અનંત દુઃખ નામ સૌખ્ય પ્રેમ ત્યાં વિચિત્રતા!!
ઉઘાડ ન્યાય નેત્રને નિહાળ રે! નિહાળ તું;
નિવૃત્તિ શીઘ્રમેવ ધારી તે પ્રવૃત્તિ બાળ તું

જ્ઞાન ધ્યાન વૈરાગ્યમય, ઉત્તમ જહાં વિચાર,
એ ભાવે શુભ ભાવના, તે ઉતરે ભવપાર."

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

ધર્મધ્યાન બારભાવના વર્ણન પૂર્ણ.

તીર્થંકરપણાના કારણરૂપ

સોળ કારણભાવનાઓ

સમ્યક્‌દૃષ્ટિ મહાત્મા જ્યારે ઉપયોગની એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન એટલે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરી શકતા નથી, ત્યારે ભાવનાઓના ચિન્તવનમાં ચિત્તને પ્રવર્તાવે છે, અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓ ઉપરાંત સોળ કારણ ભાવનાઓ પણ ધર્માત્મા જીવે ભાવવા યોગ્ય છે. સોળ કારણ ભાવનાઓનું ફળ તીર્થંકરપણું છે, ને ભાવતાં તીર્થંકર-પ્રકૃતિનો બંધ અવ્રતી સમ્યક્‌દૃષ્ટિ, દેશવ્રતી ગૃહસ્થ આદિ મહાત્મા, સર્વસંગત્યાગી પ્રમત્ત ગુણસ્થાનવર્તી મુનિ તેમ જ અપ્રમત્ત મુનિવરને થાય છે. પુણ્ય પ્રકૃતિઓમાં સર્વોત્તમ પ્રકૃતિ તીર્થંકર પ્રકૃતિ છે. એથી ચઢીયાતી પુણ્ય પ્રકૃતિ ત્રણ લોકમાં ક્યાંય નથી એ [illegible] તીર્થંકર પ્રકૃતિના બંધનો આરંભ કર્મભૂમિના મનુષ્ય [illegible] કરી શકે છે. બીજી ત્રણ ગતિઓ (નરક, તિર્યંચ, દેવ)માં તેની શરૂઆત થઈ શકતી નથી. [illegible]

સંસાર, શરીર ને ભોગ વિષે—વૈરાગ્ય ભાવ ભાવો;
માત્ર મોક્ષની ધરી અભિલાષા, સંવેગ એક જગાવો—જય૦ ૭.

આત્માની હિંસા કરનારા, લોભાદિક કષાયો;
નિજ શક્તિ અનુસાર સુપાત્રે—દ્યો દાન, નિજ વ્યવસાયો—જય૦ ૮.

બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહ પરની—નિજ આસક્તિ ત્યાગો;
સર્વ વિષયની ઇચ્છા નિજ—રોકી, યથાશક્તિ તપ લ્હાવો—જય૦ ૯.

રાગાદિક દોષો દૂર કરીને, ધર્મની બુદ્ધિ ધ્યાવો;
વીતરાગ મુનિને દુઃખ દેખી, સાધુ સમાધિ પ્રગટાવો—જય૦ ૧૦.

દશવિધ સાધુ-સંઘની સેવા, મહા ભાગ્ય છે જાણો;
રોગ-ક્ષુધ રોગાદિક પીડા, પંથ-પરિશ્રમ ટાળો—જય૦ ૧૧.

પરમ પૂજ્ય અરિહંત આત્મા, સદા ભક્તિથી ભાવો;
પ્રેમ ધરી કરી સ્તુતિ-પૂજન, આત્મ-હિત ઉપજાવો—જય૦ ૧૨.

પાળે પળાવે સદાચાર, કરી-બોધ માર્ગે દોરાવે;
એ આચાર્ય ગુરુની ભક્તિ, આદરથી ઉર લાવો—જય૦ ૧૩.

બહુશ્રુત નિત્ય ભણે ભણાવે, ઉપાધ્યાય પદ સેવો;
પ્રવચનની બહુ ભક્તિ કરીને, જ્ઞાન પરિશ્રમ લેવો—જય૦ ૧૪.

શાન્તિ વચનનું પ્રવચન પઠન ને, ચિંતન ભક્તિ ભાવો;
અનેકાંત-આગમ સેવાથી, સંશય સર્વ ગમાવો—જય૦ ૧૫.

સ્તવન, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, વંદન, પચ્ચખ્ખાણ... [illegible]
આવશ્યક [illegible] કરી [illegible]—જય૦ ૧૬.

[illegible]
[illegible]—જય૦ [illegible]

ધર્મ, ધર્માત્મા, ધર્મ-સ્થાનકો, બોધમાં ઊલટ ધારો;
એ વાત્સલ્ય ભાવ ઉર ધારી, મોહ-માન સંહારો-જય૦ ૧૮

સમુચ્ચયરૂપ સોળ ભાવ, તીર્થંકર-કારણ ભાવો;
અથવા સમ્યક્ સહિત એકેકી-ભાવી પરમ પદ પાવો-જય૦ ૧૯

અશુભ ભાવનો નાશ કરે આ-જયમાળા, જશ આપે;
ભાવ સુધારી શુદ્ધ કરે તો બ્રહ્મ કર્મ સૌ કાપે-જય૦ ૨૦.

ભાવાર્થ:-હે! સંસાર સમુદ્રથી તારનાર, હે! કુમતિને નિવારનાર, હે! તીર્થંકરલબ્ધિને ધારણ કરનાર, હે! મોક્ષના કારણભૂત, હે! સોળ ભાવના, હું તમને નમસ્કાર કરું છું. તારું સ્તવન કરું છું. મારી શક્તિને પગટ કરું છું.

સોળ કારણભાવના જેને પ્રગટ થાય તે નિયમથી તિર્થંકર થઈને સંસારસમુદ્ર અવશ્ય તરી જાય એવો નિયમ છે. જે સોળ કારણભાવના ભાવે તે કુગતિમાં ન જાય. કોઈ તો વિદેહ ક્ષેત્રોમાં ગૃહસ્થ અવસ્થામાં સોળ કારણભાવનાઓ કેવળી કે શ્રુતકેવળીની સમીપે ભાવીને તેજ ભવમાં તપ કલ્યાણ, જ્ઞાન કલ્યાણ અને નિર્વાણ કલ્યાણની પૂજા દેવો-દ્વારા પામી મોક્ષે જાય છે. કોઈ પૂર્વજન્મમાં કેવળી કે શ્રુતકેવળીની પાસે આ ભાવના ભાવી સૌધર્મ આદિ સર્વાર્થ-સિદ્ધિ સુધીના દેવલોકમાં ઊપજી, ફરી મનુષ્યભવ પામી, તીર્થંકર થઈને મોક્ષે જાય છે. કોઈએ મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં પૂર્વ ભવે નરક આયુષ્ય બાંધ્યું હોય; પછી કેવળી કે શ્રુત-કેવળીનું શરણ પામીને સમ્યક્ત્વ ગ્રહણ કરી સોળ કારણ-

ભાવના ભાવી નરકે જાય. પછી નરકમાંથી નીકળી તીર્થંકર થઈને નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. પૂર્વભવમાં સોળ કારણભાવના વડે જે તીર્થંકરપ્રકૃતિ બાંધે છે તેનો પાંચે કલ્યાણક મહોત્સવોથી મહિમા વિસ્તરે છે. જે વિદેહ ક્ષેત્રોમાં ગૃહસ્થ-પણામાં તીર્થંકરપ્રકૃતિ બાંધે ને તેજ ભવમાં ઇન્દ્રાદિકદ્વારા તપ, જ્ઞાન અને નિર્વાણ વગેરે પૂજા પામી નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈ વિદેહ ક્ષેત્રમાં મુનિવ્રત ધારણ કર્યા પછી કેવળીની સમીપ સોળ કારણભાવના ભાવી એજ ભવમાં તીર્થંકર થઈ જ્ઞાન કલ્યાણક અને નિર્વાણ કલ્યાણકની બે પૂજા પ્રાપ્ત કરે છે. દીક્ષા પહેલાં લીધેલી હોવાથી તપ કલ્યાણકની પૂજા થતી નથી. જેણે તીર્થંકર પ્રકૃતિ બાંધી હોય તે ભવનત્રિક (ભવનવાસી, વ્યંતર અને જ્યોતિષ્ક) દેવોનો, અન્ય મનુષ્ય-તિર્યંચનો, ભોગ ભૂમિમાં સ્ત્રીનપુંસકનો, એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય, ત્રિઇન્દ્રિય કે ચતુરિન્દ્રિય આદિ આમાંથી કોઈનો ભવ કરે નહિ. નરકની ત્રીજી પૃથ્વીથી નીચેની પૃથ્વીમાં ઉપજે નહીં. સોળ કારણભાવનાઓ દુર્ગતિનું નિવારણ કરનારી છે. સોળ કારણભાવના પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ [illegible] [illegible]. તેથી તે [illegible] શરણ છે. તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ સોળ કારણભાવનાથી જ ઉપજે છે. તેથી હે! સોળ કારણ ભાવના, હું તને નમસ્કાર કરી [illegible]

(૧) હે! ભવ્ય જીવો, આ [illegible]
[illegible]

આગમનું શ્રવણ, પઠન, પ્રવર્તનમાં ચિંતવનરૂપ ભક્તિવડે પ્રવર્તવું તે પ્રવચનભક્તિ છે.

(૧૪) અવશ્ય કરવા યોગ્ય છ આવશ્યક છે. તે અશુભ કર્મના આસ્રવને રોકી મહા નિર્જરા કરનારાં છે, અશરણને શરણરૂપ છે, આવાં આવશ્યકોને એકાગ્ર ચિત્તથી ધારણ કરો, નિરંતર એની જ ભાવના ભાવો.

(૧૫) જિનમાર્ગની પ્રભાવનામાં નિત્ય પ્રવર્તન કરો. જિનમાર્ગની પ્રભાવના ભાગ્યશાળી પુરુષોથી થાય છે. અનેક પુરુષોથી વીતરાગ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ અને કુમાર્ગનો અભાવ પ્રભાવના વડે જ થાય છે.

(૧૬) ધર્મ પ્રત્યે, ધર્માત્મા પુરુષો પ્રત્યે, ધર્મનાં આયતન (સ્થાન) પ્રત્યે, અને પરમાગમનાં અનેકાંત રૂપ વચનો પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ કરવી તે વાત્સલ્ય ભાવના છે. આ વાત્સલ્ય અંગ સમસ્ત અંગોમાં પ્રધાન છે, દુર્ધર મોહ તથા માનનો નાશ કરનાર છે.

આ પ્રમાણે મોક્ષનાં સુખ દેનારી આ સોળ કારણભાવના-ઓને જે ભવ્ય જીવ સ્થિર ચિત્ત કરીને ભાવે છે, ચિંતવન કરે છે, જેના આત્મામાં તે પરિણામ પામે છે, તે સમસ્ત જીવોનું કલ્યાણ કરનાર તીર્થંકરપણું પામી પંચમગતિ એટલે મોક્ષ પામે છે.

કારણની સમુચ્ચયરૂપ ભાવના સમાપ્ત.

દર્શનવિશુદ્ધિભાવના : પદ્ય

(હરિગીત)

હે ! ભવ્ય જીવો, જાણજો આ યોગ નર ભવનો ભલો,
તેને સફળ કરવા ચહો તો, વચન આ શુભ સાંભળો;
શુદ્ધ આત્મા ઓળખો, તેની પ્રતીતિ દૃઢ કરો,
તેને સુદર્શન જાણીને, નિર્મળપણું પ્રીતિ ધરો.

સુદર્શન સૌ ધર્મનું મૂળ સર્વ શાસ્ત્રોમાં કહ્યું,
તેના વિના મુનિ-ધર્મ કે શ્રાવકપણું કહો ક્યાં રહ્યું ?
જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન ને, ચારિત્ર કુચારિત્ર છે,
તપને કુતપ આગમ કહે, સમ્યક્ વિના [illegible] ક્યાં રહે ?

ચાર ગતિમાં જીવ ભમે, સમકિત વિના [illegible]
જન્મ-મરણો ટાળવા, [illegible]
[illegible] ભવ-ભ્રમણો, [illegible]
[illegible] સુખ અનંત [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] સમ્યગ્દર્શન, [illegible]
[illegible]

દર્શનવિશુદ્ધિ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

પંચ પરમેષ્ઠી પ્રભુનું શરણ સ્મરણાદિ કરો,
નિજઅજર અમર, અખંડ જ્ઞાતા સ્વરૂપમાં મન દૃઢ ધરો;
અવસર ફરી આવો નહિ આવે, અરિને જીતવો,
કર્મો અનાદિ કાળનાં દુઃખ દઈ રહ્યાં, નિર્મૂળ કરો.” ૬

એ રીતનો ઉપદેશ દઈ, મન ધર્મમાં સુદૃઢ કરો,
અનિત્ય ! આદિ ભાવનાનું, ગ્રહણ તુર્ત કરાવજો;
વ્રત, ત્યાગ ત્યાગ્યાં હોય તે, ફરી ગ્રહણ તુર્ત કરાવજો,
સેવાદિ ઉપચારો વડે, સ્થિતિકરણ ગુણ પ્રગટાવજો.

સંસારી જીવોની પ્રીતિ, સ્રી, મિત્ર પુત્રાદિકમાં,
ઇન્દ્રિય–વિષય–વિલાસમાં, કે કીર્તિ ને કનકાદિમાં;
સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, પરિગ્રહ, વિલાસો પરિભ્રમણ–કારણ ગણી,
ધરે અંતરે વૈરાગ્ય તે હવે રાગ રાખે શા ભણી ?

રત્નત્રય–ધારક મુનિ, આર્યા, સુશ્રાવક, શ્રાવિકા,
ધર્મનાં આયતનમાં અત્યંત પ્રીતિ લાવતા;
વાત્સલ્ય અંગ ગણાય આ, સમકીતવંત સદા ધરે,
આ ધર્મરાગની સેવના, સંસાર–કારણને હરે.

વચન, તન, મન, ધન વડે, તપ દાન ભક્તિ આદરી,
ન્યાય–નીતિ ટેક ધારી, સદાચાર સદા ધરી;
રત્નત્રય પ્રગટાવી માર્ગ–પ્રભાવના વિસ્તારતા,
તે ધન્ય ધર્માત્મા જગતમાં સર્વનું હિત સાધતા

૭ અનાયતનનો ત્યાગ :–

સમકીત નિર્મળ રાખવા, ત્રણ મૂઢતા પણ ત્યાગવી
તે લોક–મૂઢતા, દેવ–મૂઢતા, ગુરુ–મૂઢતા જાણવી

એ માન્યતા મિથ્યાત્વબળવાળી અતિ વિપરીત છે,
ને લોકલજ્જા-ભૂત પ્રેરિત, મોહનિદ્ર સહિત તે;
બુદ્ધિબળથી પોષતા કો, ધર્મના અંશો ગણી,
પણ આત્મધર્મ રહિત સર્વે, માન્યતા જૂઠી ભણી. ૫૦.

દેવ-મૂઢતામાં નથી, વિચાર દેવ-કુદેવનો,
કામી, ક્રોધી, શસ્ત્રધારી, સત્ય માની, સેવશો;
રચના રચી પરમેશ્વરે, હણનાર પણ પોતે-કહે,
વળી શુભ-અશુભમાં પ્રેરણા, ઈશ્વર સદા કરતા રહે. ૫૧.

એ માન્યતા મિથ્યા ગણો, નહિ મોક્ષ-માર્ગ જણાય ત્યાં,
પાપની પણ પ્રેરણા ઈશ્વર કરે, જીવ-દોષ કયાં ?
દોષ વિણ બંધન નહીં, બંધન વિના સંસાર શો ?
સંસાર વણ ઉદ્ધાર નહિ, તો મોક્ષનો ઉપદેશ શો ? ૫૨.

પાખંડી, દુરાચારી, લોભી, વિષય-લોલુપી કુગુરુ,
વચન-સિદ્ધ, વળી તપસ્વી, પૂજ્યતાની આબરૂ;
મહા પુરુષ મનાય જગમાં, તેથી ગુરુ તેને ગણે,
ગુરુ-મૂઢતા તે જાણવી; એ ભૂલ આત્માને હણે. ૫૩.

દર્શન-વિશુદ્ધિ કારણે છ, અનાયતન પણ ત્યાગજો,
કુદેવ ને કુ-શાસ્ત્ર, કુગુરુ, ત્રણેના વળી સેવકો;
ધર્મનાં જે સ્થાન નહિ, તે અનાયતન છ જાણજો,
આત્મ-ધર્મ વિમુખ તેથી, પરીક્ષક થઈ નાણજો. ૫૪.

આઠ મદનો ત્યાગ:—

જાતિ, કુળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, તપ, શાસ્ત્ર, બળ, વિજ્ઞાન એ,
આઠ મદ અત્યંત તજી, દર્શન-વિશુદ્ધિ જાણજે;

કુશીલ સેવે, દુરાચારો, પશુ પેઠે આચરી,
તે બળ અપાવે ઘોર દુઃખ, નરકે ઘણા ક્લેશ કરી;
તિર્યંચગતિમાં માર, વધ, ક્ષુધા, તૃષા, કુવચનનાં,
દુઃખ ભોગવાવે ભવ અનંત, કરાવીને અજ્ઞાનમાં. ૭૨.

એકેન્દ્રિમાં બળ રહિત થઈ,પર-વશ-પણે દુઃખ ભોગવે,
તેથી તજી બળમદ સદા, નિજ આત્મહિત કરજો હવે;
બળ હોય તો પણ ક્ષમા ધરજો, શોભશે બળ જેહથી,
'ક્ષમા ભૂષણ વીરનું' ઉત્તમ થશે તપ તેહથી. ૭૩.

હાથ-ચાલાકી અનેક પ્રકારના ઉદ્યોગમાં,
ને વચન-ચાલાકી અનેક પ્રકારના સંજોગમાં;
મન વિકલ્પ-કળા-કુશળ, યંત્રાદિની ઉત્પત્તિમાં,
તેને ગણો વિજ્ઞાન, એનો-મદ ધરે આપત્તિમાં. ૭૪.

ખોટી કળા ચતુરાઈના, મદમાં જનો જગમાં વદેઃ-
કે સાચને જૂઠું કરી દઉં, સ્થાપું જૂઠ સાચા પદે;
અકલંકીને કરું હું કલંકી, શીલવંતને દૂષણ દઉં,
નિર્દોષને દંડાવું હું ને, ધનિકનું ધન હરી લઉં. ૭૫.

ધર્મ છોડાવી દઈ, વિપરીત કરાવું માન્યતા,
યંત્રો બનાવું પ્રાણીઓને, પકડવા કરી ક્રૂરતા;
બંદૂક, તોપોની કળા કરી જીવ-ઘાત ઘણી કરું,
સબ્ મરીન જળમાં ગુપ્ત હાંકી, વહાણ કાણાં બહુ કરું. ૭૬.

યુદ્ધ વિમાનો રચું, મોટર-સ્ટીમરથી લૂંટી લઉં,
તોડી તિજોરી રાજ્યની, રત્નાદિ પણ છૂપાવી દઉં;

એવી કળા ચતુરાઈ કુજ્ઞાને કરીને દાખવે,
કરી ગર્વ તેનો ઘોર દુઃખ, નરકે જઈને ભોગવે. ૭૭.

સાચી કળા ચતુરાઈ કાપે, વિષય કષાય-વિકારને,
ત્રિવિધ તાપથી બચી બચાવે, આત્મહિત ઉપકાર તે;
હિંસા રહિત સન્માર્ગમાં, વર્તી, પ્રવર્તાવે અહીં,
વસ્તુસ્વરૂપ યથાર્થ સમજી, ગર્વ કદી કરશે નહીં. ૭૮.

જાતિ, કુળ, ધન, રૂપ આદિ કર્મ આધીન આજ જ્યાં,
ગર્વ કદી કરશો નહીં, દર્શન-વિશુદ્ધિ કાજ ત્યાં;
ત્રણ મૂઢતા, શંકાદિ દોષો, આઠ મદ વળી તેટલા,
છ અનાયતન મળી દોષ પચ્ચીસ; ટાળશો, કહો કેટલા? ૭૯.

પચ્ચીસ દોષો ટાળતાં, દર્શનવિશુદ્ધિ ઊજળી,
થાશે જરૂર એ જાણીને, આ ભાવનાં ભાવો ભવી;
ચિંતન નિરંતર સઉ કરો, સ્તુતિ અર્ઘ્ય ઉતારી કરો,
તો મોક્ષ-લક્ષ્મી પામશો, દર્શનવિશુદ્ધિ ઉર ધરો. ૮૦.

૧. દર્શનશુદ્ધિ ભાવનાનું ગદ્ય :—

હે! ભવ્ય જીવો, આ મનુષ્યભવ પામ્યા છો તેને સફળ કરવા ઇચ્છતા હો તો સમ્યક્‌દર્શનની વિશુદ્ધિ કરો. આ સમ્યગ્દર્શન તો સર્વ ધર્મનું મૂળ છે. સમ્યક્‌ત્વ સિવાય શ્રાવકધર્મ પણ ન સંભવે અને મુનિધર્મ પણ હોય નહીં. સમ્યક્‌દર્શન વિનાનું જ્ઞાન તે કુજ્ઞાન છે, ચારિત્ર તે કુચારિત્ર છે, તપ તે કુતપ છે. સમ્યક્‌દર્શન વિના આ જીવે અનંતાનંત કાળ પરિભ્રમણ કર્યું છે. જો ચારે ગતિનાં પરિભ્રમણરૂપ સંસારનો ભય લાગતો હોય; જન્મ, જરા, મરણથી છૂટવા

ઇચ્છાતા હો, અને અનંત અવિનાશી સુખમય આત્માને ઉચ્છતા હો તો અન્ય સર્વ પરદ્રવ્યની અભિલાષા છોડી એક સમ્યગ્દર્શનની જ ઉજ્જવળતા કરો.

દર્શનવિશુદ્ધિ કેવી છે ? મોક્ષના સુખનું કારણ છે, દુર્ગતિને દૂર કરનારી છે, વિનય સંપન્નતા આદિ પંદર કારણ ભાવનાઓનું મૂળકારણ છે; દર્શનવિશુદ્ધિ ન હોય તો બીજી પંદરભાવનાઓ હોતી નથી;તેથી સંસારનાં દુઃખ-રૂપ અંધકારનો નાશ કરવાને સૂર્ય સમાન છે; ભવ્ય જીવોને પરમ શરણરૂપ છે.

દર્શનવિશુદ્ધિ ભાવના ભાવી સ્વપર દ્રવ્યનું ભેદવિજ્ઞાન ઉજ્જવળ થાય તેવો પુરૂષાર્થ કરો. આ જીવે અનાદિ કાળના મિથ્યાત્વ નામના કર્મને વશ થઇ પોતાના સ્વરૂપની અને પરની ઓળખાણ જ કરી નહીં; નામ કર્મના ઉદયથી જેવો દેહ પામ્યો, તેવા દેહને જ પોતાનું સ્વરૂપ માની, પોતાના સત્યાર્થ સ્વરૂપના જ્ઞાન વિષે અંધ બની, પોતાના સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થઇને ચારે ગતિમાં ભ્રમણ કર્યું. દેવ-કુદેવને જાણતો નથી, ધર્મ-કુધર્મને જાણતો નથી, સુગુરુ-કુગુરુને જાણતો નથી. તેમજ પુણ્ય-પાપના, આલોક-પરલોકના, ત્યાગવા યોગ્ય કે ગ્રહણ કરવા યોગ્યના, ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યના, સત્સંગ-કુસંગના અને શાસ્ત્ર-કુશાસ્ત્રના વિચાર રહિત કર્મના ઉદય-રસમાં એકરૂપ થઇને પોતાના હિત-અહિતની ઓળખાણ વગર પર દ્રવ્યોમાં લાલસા રાખીને સર્વ કાળ જીવ ક્લેશિત થઈ રહ્યો છે. કોઇ અકસ્માત કાળલબ્ધિના પ્રભાવથી ઉત્તમ કુળાદિ તથા જિનેન્દ્રધર્મ પામ્યો છે. તેથી વીતરાગ સર્વના બોધેલા અનેકાંતરૂપ પરમ આગમની કૃપાથી પ્રમાણ,

નય, નિક્ષેપ વડે નિર્ણય કરી પરીક્ષાપ્રધાનની થયો છે. વીતરાગી સમ્યક્‌જ્ઞાની ગુરુની કૃપાથી એવો નિશ્ચય થયો છે કે એક જાણનારો, જ્ઞાયકરૂપ, અખંડ, અવિનાશી, ચેતના લક્ષણવાળો, દેહાદિક સર્વ પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન હું આત્મા છું. દેહ, જાતિ, કુળ, રૂપ, નામ ઇત્યાદિ, મારાથી અત્યંત ભિન્ન છે. રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ આદિ કર્મના ઉદયે ઊપજે છે તે મારા જ્ઞાયક સ્વભાવમાં વિકાર છે. જેવી રીતે સ્ફટિક મણિ પોતે તો સ્વચ્છ સફેદ રંગવાળો છે, પણ તેની નીચેના પર પદાર્થના સંસર્ગથી કાળો, પીળો, લીલો, લાલ અનેક રંગરૂપ દેખાય છે, તેવી રીતે હું આત્મા સ્વચ્છ, જ્ઞાયકભાવ છું, નિર્વિકાર, ટંકોત્કીર્ણ છું; પણ મોહ–કર્મના ઉદયે રાગ, દ્વેષ આદિ આત્મામાં જણાય છે. તે મારું સ્વરૂપ નથી, પર છે. આ પ્રમાણે તો પોતાના સ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો.

સર્વજ્ઞ વીતરાગ પરમ હિતોપદેશક છે, ક્ષુધા, તૃષા, જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, ભય, વિસ્મય, રાગ, દ્વેષ, નિદ્રા, સ્વેદ, મદ, મોહ, ચિંતા, ખેદ અને અરતિ અઢાર દોષોનો અત્યંત અભાવ જેને થયો છે અને અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય, અનંત સુખ ઇત્યાદિ અનંત આત્મિક અવિનાશી ગુણો જેને પ્રગટયા છે તેજ આપ્ત આપણે વંદન, સ્તવન અને પૂજન કરવા યોગ્ય છે.

અન્ય કામી, ક્રોધી, લોભી, મોહી સ્ત્રીઓમાં આસક્ત, શસ્ત્રાદિ ધારણ કરનારા, કર્મને આધીન, ઇંદ્રિય જ્ઞાનવાળા, સર્વજ્ઞપણા રહિત હોય તે વંદન, સ્તવન, પૂજન કરવા યોગ્ય નથી.

ખ્યાન, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણનો અભાવ થયો છે તે તો પોતાના ટુકડેટુકડા થઈ જાય તોપણ વિષયોની વાંછા કરે નહીં. તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિને નિષ્કાંક્ષિત ગુણ હોય છે જ.

સમ્યક્દૃષ્ટિ અશુભ કર્મના ઉદયે પ્રાપ્ત થયેલી અશુભ સામગ્રી પ્રત્યે ગ્લાનિ-દુગંછા કરતા નથી, પરિણામ બગાડતા નથી; પણ વિચારે છે કે મેં પૂર્વે જેવાં કર્મ બાંધેલાં તેવાં ભોજન, પાન, સ્ત્રી, પુત્ર, નિર્ધનતા, સંપત્તિ આપદા આદિ પામ્યો છું. બીજા કોઈને રોગી, ગરીબ, હીન, નીચ કે મલિન દેખીને તે પોતાનાં પરિણામ બગાડતા નથી; પાપના ઉદયે મળેલી સામગ્રી માની મન મલિન કરતા નથી. મળ-મૂત્ર, કાદવ આદિ દ્રવ્યોને દેખીને, ભયંકર સ્મશાન, વન આદિ ક્ષેત્ર દેખીને, ભયરૂપ, દુઃખદાયી કાળ દેખીને અને દુષ્ટતા, કડવાશ, વગેરે વસ્તુના સ્વભાવને દેખીને પોતાનાં પરિણામ ક્લેશવાળાં કરતાં નથી, તેવો નિર્વિચિકિત્સા ગુણ સમ્યક્દૃષ્ટિને હોય છે.

ખોટાં શાસ્ત્રોથી, વ્યંતરાદિ દેવોએ કરેલી વિક્રિયાથી તથા મણિ, મંત્ર, ઔષધિ આદિના પ્રભાવથી અનેક વસ્તુઓના વિપરિત સ્વભાવ દેખી, સત્યાર્થ ધર્મથી ચલાયમાન ન થવું તે સમ્યક્દર્શનનો અમૂઢદૃષ્ટિ નામનો ગુણ છે, તે સમ્યક્દૃષ્ટિને હોય છે જ.

સમ્યક્દૃષ્ટિ, અન્ય જીવોને અજ્ઞાનથી કે અશક્તિથી લાગેલા દોષો દેખીને ઢાંકી દે છે. તે વિચારે છે કે સંસારી જીવો જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય કર્મને વશ

વતી અમાસ માની દાન કરવું, સૂર્ય–ચંદ્રને અર્ઘ્ય આપવું, ઊમરો પૂજવો, સાંબેલું પૂજવું, વિનાયક નામે ગણેશ પૂજવા, દીવાની જ્યોતિ પૂજવી, દેવની બાધા રાખવી, જટા કે ચોટલી રાખવી, દેવતાને ભેટ મૂકવાના કરારથી પોતાનાં સંતાન જીવશે એમ માનવું, છોકરાં દેવે આપ્યાં એમ માનવું, પોતાને લાભ થાય કે કાર્ય સફળ થાય માટે એવી વિનંતિ કરવી કે જો મારાં સંતાનનો રોગ મટી જશે કે મને સંતાન પ્રાપ્ત થશે કે આટલો મને લાભ થશે કે શત્રુનો નાશ થઈ જશે તો હું તમને છત્ર ચઢાવીશ, મકાન બનાવીશ કે આટલું ધન ભેટમાં મૂકીશ એવી શરત કરીને દેવતાને લાંચ આપીને કાર્ય સફળ થવાની ઇચ્છા રાખવી, રાતે જાગરણ કરવું, અપવિત્ર દેવીને પૂજવી, શીતળા પૂજવી, લક્ષ્મી–પૂજન કરવું, સોનું–રૂપું પૂજવું, ખડિયો પૂજવો, પશુની પૂજા કરવી, અન્નની, જળની પૂજા કરવી, શસ્ત્ર પૂજવાં તથા અગ્નિને દેવ માનીને પૂજવો એ લોકમૂઢતા છે. તે બધું મિથ્યાદર્શનના પ્રભાવથી શ્રદ્ધાનું વિપરીતપણું છે, તે ત્યાગવા યોગ્ય છે.

દેવ અને કુદેવનો વિચાર કર્યા વગર કામી, ક્રોધી, શસ્ત્રધારીમાં પણ ઈશ્વરપણાની બુદ્ધિ કરવી કે આ ભગવાન પરમેશ્વર છે; બધી સૃષ્ટિ એમની રચેલી છે, એ જ ઉત્પન્નકર્તા અને સંહારકર્તા છે, જે કંઈ થાય છે તે ઇશ્વર કરે છે; લોકો પાસે ભલું–બૂરું ઈશ્વર કરાવે છે, ઈશ્વરના કર્યા વગર કશું થતું નથી. સર્વ ઈશ્વરની ઇચ્છાને આધીન છે. શુભકર્મ ઈશ્વરની પ્રેરણા વિના થતાં નથી, ઇત્યાદિ પરિણામ મિથ્યાદર્શનના ઉદયથી થાય છે. તે દેવમૂઢતા છે.

પાખંડી, હલકા આચરણવાળા તથા પરિગ્રહમાં મોહ-વાળા, લોભી, વિષયોના લોલુપી હોય તેમને ચમત્કારવાળા માનવા તેનું વચન ફરે નહિ એવા વચનસિદ્ધિવાળા માનવા, તે પ્રસન્ન થઈ જાય તો અમારી વાંછા સફળ થાય એમ માનવું, એ તપસ્વી છે, પૂજ્ય છે, મહા પુરુષ છે, પુરાણ પુરુષ છે ઇત્યાદિ વિપરીત શ્રદ્ધા—માન્યતા કરે તે ગુરુમૂઢતા છે.

જેનાં પરિણામમાં આ ત્રણે મૂઢતાનો લેશ પણ ન હોય તેને દર્શનની વિશુદ્ધિ હોય છે.

છ અનાયતનના ત્યાગથી દર્શનની વિશુદ્ધિ થાય છે. કુદેવ, કુગુરુ અને કુશાસ્ત્ર અને તે દરેકનું સેવન કરનારા એ, ધર્મનાં આયતન એટલે સ્થાન નથી તેથી, અનાયતન છે. જે રાગી, દ્વેષી, કામી, ક્રોધી, લોભી, શસ્ત્ર આદિ સહિત, મિથ્યા-ત્વ સહિત છે તેમનામાં સમ્યક્ધર્મ નથી હોતો, તેથી કુદેવ છે તે અનાયતન છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોના લોલુપી, પરિગ્રહમાં આસક્ત આરંભ કરનારા, વેષધારી તે ગુરુ નથી. ધર્મ રહિત છે તેથી અનાયતન છે. હિંસાના આરંભની પ્રેરણા કરનાર, રાગદ્વેષાદિ દોષોને વધારનાર, સર્વથા એકાંત પ્રરૂપણા કરનાર શાસ્ત્ર છે તે કુશાસ્ત્ર ધર્મ રહિત છે, તેથી અનાયતન છે.

દેવી, ક્ષેત્રપાળ આદિ દેવોને વંદન કરનારા અનાયતન છે. કુગુરુને સેવનારા ભક્તિ અને ધર્મથી રહિત છે, તે અનાય-તન છે. મિથ્યાશાસ્ત્રને ભણનારા અને તેની સેવાભક્તિ કરનારા એકાંતી, ધર્મનાં સ્થાન નથી તેથી અનાયતન છે.

આ પ્રકારે કુદેવ, કુગુરુ, કુશાસ્ત્ર અને તેની સેવાભક્તિ કરનારા એ છએમાં સમ્યક્ધર્મ નથી, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા કરવાથી દર્શનવિશુદ્ધિ થાય છે.

જાતિમદ, ઐશ્વર્યમદ, કુળમદ, રૂપમદ, શાસ્ત્રજ્ઞાનમદ, તપમદ, બળમદ, અને વિજ્ઞાનમદ, એ આઠે મદનો જેને અત્યંત અભાવ થાય તેને દર્શનવિશુદ્ધિ હોય છે.

સમ્યક્દૃષ્ટિના સાચા વિચાર આવા હોય છેઃ હે! આત્મન્, આ ઉચ્ચ જાતિ છે, એ તારો સ્વભાવ નથી, એ તો કર્મનાં પરિણામ છે, પરનાં કરેલાં છે, વિનાશી છે, કર્મને આધીન છે. સંસારમાં અનેકવાર અનેક જાતિ જીવ પામ્યો છે. માતાના પક્ષને જાતિ કહે છે. જીવ અનેકવાર ચંડાલણીને, ભીલડીને, મ્લેચ્છણીને, ભંગડીને, ધોબણને, હજામડીને, નટડીને, વેશ્યાને, કલાલણને, માછણને પેટે જન્મ્યો છે. ભૂંડણી, કૂતરી, ગધેડી, શિયાળ, કાગડી ઇત્યાદિ પશુ-પક્ષિણીના ગર્ભમાં અનંતવાર ઉત્પન્ન થઇ થઈને મર્યો છે. અનંતવાર નીચ જાતિ પામે ત્યારે એકવાર ઉચ્ચ જાતિ પામે છે. ફરી અનંતવાર નીચ જાતિ પામે ત્યારે એકવાર ઉચ્ચ જાતિ પામે. આ પ્રમાણે ઉચ્ચ જાતિ પણ અનંતવાર મળી તોપણ સંસારપરિભ્રમણ જ કર્યું.

એવી જ રીતે પિતાના પક્ષને કુળ કહે છે. તે પક્ષ ઊંચું નીચું અનંતવાર પ્રાપ્ત થયું. સંસારમાં જાતિનો અને કુળનો ગર્વ શો કરવો? સ્વર્ગનો મહર્દ્ધિદેવ મરીને વૃક્ષાદિ એકેન્દ્રિય જાતિમાં પણ ઊપજે છે, શ્વાન આદિ હલકાં પશુમાં આવીને ઊપજે છે. ઉત્તમ કુળવાળો મરીને ચંડાળને ત્યાં જન્મે છે. તેથી જાતિ-કુળનો અહંકાર કરવો એ મિથ્યાદર્શન છે

હે! આત્મા, તારાં જાતિ-કુળ તો સિદ્ધ ભગવાનના જેવાં છે. તું આત્માને ભૂલીને માતાના રૂધિર અને પિતાના વીર્યથી થયેલા દેહને લઈને ઊપજેલાં જાતિકુળમાં મિથ્યા અહંભાવ કરીને, ફરી અનંતકાળ સુધી નિગોદમાં વાસ કરવો પડે તેવો ગર્વ ન કર. જો વીતરાગ ભગવાનનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરતો હોય તો આ દેહની જાતિને પણ સંયમ, શીલ, દયા, સત્ય વચન આદિ વડે સફળ કર. હું ઉત્તમ જાતિ-કુળ પામીને નીચ જાતિના લોકના જેવાં હિંસા, અસત્ય, પરધન-હરણ, કુશીલ-સેવન, અભક્ષ્યભક્ષણ આદિ અયોગ્ય આચરણ કેમ કરું? મારાથી એમ ન થાય એવો અહંકાર રાખવા યોગ્ય છે. સમ્યક્દૃષ્ટિને કર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા દેહાદિ પુદ્ગલ પર્યાયમાં કદી આત્મબુદ્ધિ થાય નહીં.

ઐશ્વર્ય પામીને તેનો પણ ગર્વ કરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે આ ઐશ્વર્ય તો આત્માને ભુલાવી બહુ આરંભ, રાગ, દ્વેષ આદિમાં પ્રવર્તાવી ચાર ગતિમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે. ત્રણે લોકમાં એક નિર્ગ્રંથપણું ચિંતવવા યોગ્ય છે, પૂજ્ય છે. ઐશ્વર્ય તો ક્ષણ-ભંગુર છે. મોટા મોટા ઇન્દ્ર, અહમિન્દ્ર પતન પામે છે; બળભદ્ર કે નારાયણ જેવાનાં ઐશ્વર્ય ક્ષણ માત્રમાં નાશ પામ્યાં તો અન્ય જીવોનું ઐશ્વર્ય કેટલુંક છે? એમ જાણી ચાર દિવસના ચાંદરણા જેવું ઐશ્વર્ય મળ્યું હોય તો દુઃખી જીવો ઉપર ઉપકાર કરો, વિનય સહિત દાન દ્યો. પરમાત્મસ્વરૂપ એજ પોતાનું ઐશ્વર્ય છે એમ જાણી આ કર્મથી મળેલા ઐશ્વર્ય પ્રત્યે ઉદાસીનતા રાખવા યોગ્ય છે. રૂપનો ગર્વ ન કરો. આ વિનાશી પુદ્ગલનું રૂપ આત્માનું

સ્વરૂપ નથી, વિનાશી છે. ક્ષણમાં નાશ પામે એવું છે. આ રૂપને રોગ, વિયોગ, નિર્ધનતા, વૃદ્ધાવસ્થા આદિ મહા કુરૂપ કરી નાખશે. આવા હાડ-ચામડાંના રૂપમાં રાગી બની ગર્વ કરવો એ મહા અનર્થ છે. આ આત્માનું રૂપ તો કેવળજ્ઞાન છે. તેમાં લોક અલોક સર્વની શોભા ભરેલી છે. તેથી ચામડાંના રૂપને પોતાનું માનવાનું ભૂલી જઈ, અવિનાશી જ્ઞાનસ્વરૂપને પોતાનું માનો.

શ્રુતજ્ઞાનનો ગર્વ તજી દ્યો. આત્મજ્ઞાન વિનાનું શાસ્ત્રજ્ઞાન નિષ્ફળ છે. અગીઆર અંગના જ્ઞાનવાળા પણ અભવ્ય જીવ સંસારમાં જ પરિભ્રમણ કરે છે. સમ્યક્‌દર્શન વિના વ્યાકરણ છંદ, અલંકાર, કાવ્ય, કોષાદિ ભણવાથી વિપરીત ધર્મમાં અભિમાન અને લોભમાં પ્રવર્તન કરીને સંસારરૂપી કૂવામાં જીવો ડૂબે છે. આ ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાનનો શું ગર્વ કરવો? એક ક્ષણમાં વાત, પિત્ત, કફ આદિની વધઘટથી જ્ઞાન ચલાયમાન થઈ જાય છે. ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન તો ઇન્દ્રિયોના નાશની સાથે જ નાશ પામે છે. મિથ્યાજ્ઞાન જેમ વધે તેમ ખોટાં કાવ્ય, ખોટી ટીકા, વગેરે રચવાની પ્રવૃત્તિ કરાવી અનેક જીવોને દુરાચારમાં દોરી ડુબાવી દે છે. તેથી શ્રુતજ્ઞાનનો મદ તજો. જ્ઞાન પામીને આત્માની વિશુદ્ધિ કરો. શ્રુતજ્ઞાન પામીને અજ્ઞાનીની પેઠે વર્તી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું યોગ્ય નથી.

સમ્યક્‌દર્શન વિના મિથ્યાદૃષ્ટિનું તપ નિષ્ફળ છે. હું મોટો તપસ્વી છું એમ તપનો અહંકાર ના કરો. એ અહંકારના પ્રભાવથી બુદ્ધિનો નાશ થઈ દુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ

થાય છે. તપનો ગર્વ કરવો એ મહા અનર્થકારી જાણી ભવ્ય જીવે તપનો ગર્વ કરવા યોગ્ય નથી.

જે બળ વડે કર્મરૂપી શત્રુ જિતાય, તથા કામ, ક્રોધ, લોભ જિતાય તે બળ, પ્રશંસાને પાત્ર છે. દેહનું બળ, જુવાનીનું બળ, ઐશ્વર્ય–હુકમનું બળ પામીને અનાથ જીવોને મારવા લૂંટવા, જમીન પડાવી લેવી, આજીવિકા હરી લેવી, કુશીલ સેવવું, દુરાચારમાં પ્રવર્તવું આદિ પ્રકારનું બળ તો નરકનાં ઘોર દુઃખ અસંખ્યાત કાળ સુધી ભોગવાવી તિર્યંચ ગતિમાં માર, ભાર, ભૂખ, તરસ અને દુર્વચન આદિનાં દુઃખ અનેક ભવોમાં ભોગવાવી એકેન્દ્રિયમાં સર્વ શક્તિ રહિત પરાધીન બનાવે છે. બળનો ગર્વ છોડી, ક્ષમા ગ્રહણ કરીને ઉત્તમ તપમાં પ્રવર્તવું યોગ્ય છે.

વિજ્ઞાન એટલે અનેક પ્રકારની કળાકુશળતા, હસ્તકળા, વચનકળા, અનેક મનનાં વિકલ્પો ઉપજાવી ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં જીવને પરિભ્રમણનાં દુઃખ ભોગવાવે છે તે કુજ્ઞાન છે. આ સંસારમાં ખોટી કળા–ચતુરાઈનો બહુ ગર્વ હોય છે. મારું સામર્થ્ય એવું છે કે સાચાને જૂઠો કરાવું, જૂઠાને સાચું કરી દઉં. કલંક રહિતને કલંકવાળો કરી દઉં. શીલવંતને દોષવાળો ઠરાવું, નિર્દોષને દંડાવું. ઘણા દિવસોનું સંચય કરેલું દ્રવ્ય કઢાવી લઉં. ધર્મ છોડાવી બીજી શ્રદ્ધા કરાવી દઉં. પ્રાણીઓને પકડવાનાં, જીવોને મારવાનાં, જળમાં ગમન કરવાનાં, સ્થળમાં ગમન કરવાનાં, આકાશમાં ઉડવાનાં અનેક યંત્રો બનાવી દઉં. એ આદિ કળા ચતુરાઈનો ગર્વ તે સર્વ કુજ્ઞાન છે. તેનો ગર્વ કરવો, એ નરકનાં ઘોર

દુઃખનું કારણ છે. ખરી કળાકુશળતા તો એ છે કે પોતાના આત્માને વિષય–કષાયમાં વહ્યો જતો અટકાવી સન્માર્ગમાં વાળે તથા લોકોને હિંસા રહિત સત્ય માર્ગમાં પ્રવર્તાવે.

આ પ્રકારે સત્યાર્થ વસ્તુનું સ્વરૂપ સમજી જાતિ, કુળ, ધર્મ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, વિજ્ઞાન આદિ કર્મને આધીન છે એમ જાણી, તેનો ગર્વ છોડી દર્શનવિશુદ્ધિ કરો. આ રીતે ત્રણ મૂઢતા, આઠ શંકા આદિ દોષ, છ અનાયતન, અને આઠ મદ મળી પચીસ દોષો જણાવ્યા તેનો ત્યાગ કરવાથી સમ્યક્‌દર્શનની ઉજ્જ્વળતા થાય છે, એમ જાણી દર્શનવિશુદ્ધિ ભાવનાનું નિરંતર ચિંતવન કરો, તેનું ધ્યાન કરો, સ્તુતિ કરો, પૂજા કરો તો મોક્ષલક્ષ્મી પામશો.

૨. વિનયસંપન્નતા ભાવના:—

વિનય પાંચ પ્રકારે કહ્યો છે; ૧. દર્શનવિનય, ૨. જ્ઞાનવિનય, ૩. ચારિત્રવિનય, ૪. તપવિનય, ૫. ઉપચારવિનય.

પોતાની શ્રદ્ધામાં શંકા આદિ દોષો ન લાગવા દેવા, સમ્યક્‌દર્શનની વિશુદ્ધિ વડે જ પોતાનો જન્મ સફળ માનવો, સમ્યક્‌દર્શન ધારણ કરનારા પ્રત્યે પ્રીતિ ધરવી, આત્મા અને પર પદાર્થના ભેદવિજ્ઞાનનો અનુભવ કરવો તે દર્શનવિનય છે.

સમ્યક્‌જ્ઞાનની આરાધના માટે ઉદ્યમ કરવો, સમ્યક્‌જ્ઞાનની કથામાં આદર કરવો, સમ્યક્‌જ્ઞાનનું કારણ જે અનેકાંતરૂપ જિનશાસ્ત્ર તેના શ્રવણપઠનમાં બહુ ઉત્સાહ રાખવો, તથા વંદન, સ્તવન બહુ આદરથી ભણવું તે જ્ઞાનવિનય છે. તેમ જ જ્ઞાનના આરાધક જ્ઞાનીજનોનો તથા જિનાગમનાં

પુસ્તકોનો યોગ મળવો તે મહાલાભનું કારણ માનવું અને તેમનો સત્કાર, સ્તવન, આદર આદિ કરવાથી જ્ઞાનવિનય પ્રાપ્ત થાય છે.

પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ચારિત્રની ઉજ્જવળતાને અર્થે વિષય કષાયને ઘટાડવા તથા ચારિત્ર ધારણ કરનારાઓના ગુણોમાં અનુરાગ, સ્તવન, આદર કરવાથી ચારિત્રવિનય થાય છે.

ઇચ્છાને રોકીને, પ્રાપ્ત થયેલા વિષયભોગોમાં સંતોષ ધારણ કરી, ધ્યાન-સ્વાધ્યાયમાં ઉદ્યમવંત બની, કામને જીતવા અને ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં પ્રવર્તતી રોકવા માટે ઉપવાસ આદિ તપમાં પુરુષાર્થ કરવો તે તપવિનય છે.

સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન, સમ્યક્‌ચારિત્ર અને સમ્યક્‌તપ એ ચારે આરાધનાનો ઉપદેશ દઈ મોક્ષ માર્ગમાં જે પ્રવર્તન કરાવનારા છે, તથા જેમનું સ્મરણ કરવાથી પરિણામ નિર્મળ થઈ વિશુદ્ધતા પ્રગટ થાય છે એવા પંચપરમેષ્ઠીના નામે કરેલી સ્થાપનાનો વિનય, વંદન, સ્તવન કરવું તે ઉપચાર વિનય છે. એ આદિ ઉપચાર વિનયના ઘણા ભેદ છે.

અભિમાનના ત્યાગ સહિત આઠ પ્રકારના મદનો જેને અત્યંત અભાવ થાય, કઠોરતા છૂટીને કોમળતા જેને પ્રગટ થાય તેને નમ્રપણું પ્રગટ થાય છે. તે એવો સત્યાર્થ વિચાર કરે છે કે આ ધન, યૌવન, જીવન ક્ષણભંગુર છે, કર્મને આધીન છે. કોઈ જીવ મારાથી ક્લેશ ન પામો. સર્વ સંબંધ વિયોગ સહિત છે. અહીં કેટલો કાળ રહેવાનું છે? સમયે સમયે કાળની સન્મુખ નિરંતર હું ગમન કરી રહ્યો છું. કોઈ

વસ્તુનો સંબંધ સ્થિર નથી. ભગવાને વિનય ધર્મને જ મનુષ્ય જન્મનો સાર કહ્યો છે. આ વિનય સંસારરૂપી વૃક્ષને બાળનાર અગ્નિ છે, ત્રણે લોકના જીવોનાં મનની ઉજ્જ્વળતા કરનાર છે, સમસ્ત જિનશાસનનું મૂળ છે. વિનય વગરનાને જિનેન્દ્ર ભગવાનની શિખામણ લાગે નહીં. વિનયરહિત જીવ સર્વ દોષોનું ભાજન છે. વિનય છે તે મિથ્યા શ્રદ્ધાને છેદવાને ભાલા સમાન છે. વિનય વિના મનુષ્યરૂપ ચામડાનું ઝાડ માનરૂપ અગ્નિવડે બળીને ભસ્મ થાય છે.

માન-કપાય વડે આ ભવમાં જ જીવ ઘોર દુઃખ સહન કરે છે. પરલોકમાં હલકી જાતિ-કુળ-રૂપ પામે છે. બુદ્ધિ અને બળ રહિત જન્મે છે. જે અભિમાની જીવ અહીં કિંચિત્ વચન માત્ર પણ સહન કરતા નથી, તે તિર્યંચ ગતિમાં નાકમાં દોરડાની નાથ, બંધન, માર, અતિ ભાર, લાત, ઠોક કે ચામડાની ચાબુક, સાટકાનો માર મર્મસ્થાનમાં વાગે પરાધીનપણે ભોગવે છે. ચંડાળના મલિન ઘરમાં બંધાઇ રહેવું પડે છે. મળ વગેરે હલકી ચીજો તેના ઉપર લાદે છે.

આ લોકમાં પણ અભિમાનીના સર્વ લોક વેરી થઈ જાય છે. અભિમાનીની બધા નિંદા કરે છે. તેનો ભારે અપયશ ફેલાય છે. બધા લોક અભિમાનીની પડતી ઇચ્છે છે. માન કપાયને લઈને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે, કપટ જાળ ફેલાય છે, ઘણો લોભ જીવ કરે છે, ખોટાં વચન બોલે છે. જગતમાં જેટલી અનીતિ છે તેટલી બધી માન કપાયથી ઉત્પન્ન થયેલી છે. પરધનહરણ આદિ પણ અભિમાન પોષવા જીવ કરે છે. તેથી આ જીવનો મોટો શત્રુ માન કપાય છે.

વિનય ગુણમાં મહા આદર રાખી પોતાના બન્ને લોક ઉજ્જવળ કરો. એ વિનય દેવનો, ગુરુનો, શાસ્ત્રનો મનવચન-કાયાવડે પ્રત્યક્ષ કરો અને પરોક્ષ પણ કરો.

દેવવિનય:—

સમવસરણ વિભૂતિ સહિત, ગંધકુટીમાં સિંહાસન ઉપર અંતરીક્ષ વિરાજમાન, ચોસઠ ચમરો, ત્રણ છત્ર આદિ આઠ પ્રાતિહાર્યો (આકર્ષક આશ્ચર્યો) વડે શોભતા, કરોડ સૂર્ય સમાન તેજસ્વી પરમ ઔદારિક શરીરવાળા, બાર સભાઓની મધ્યે દિવ્યધ્વનિ વડે અનેક જીવોને ઉપકારી અરિહંત દેવનું ચિંતવન કરી ધ્યાન કરવું તે મન વડે પરોક્ષ દેવવિનય છે. તેમનું વિનયપૂર્વક સ્તવન કરવું તે વચનવડે પરોક્ષ વિનય છે. બે હાથની અંજલિ જોડી માથે ચઢાવી નમસ્કાર કરવો તે કાયાવડે પરોક્ષ વિનય છે.

જિનેન્દ્ર કે પ્રતિબિંબની પરમ શાંત મુદ્રાને પ્રત્યક્ષ નેત્રવડે નિહાળીને મહા આનંદથી મનમાં ધ્યાન કરીને પોતાને કૃત્યકૃત્ય માનવા તે મનવડે પ્રત્યક્ષ વિનય છે.

જિનેન્દ્ર કે પ્રતિબિંબની સન્મુખ જઈને સ્તવન કરવું તે પ્રત્યક્ષ વચન-વિનય છે.

માથે અંજલિ ચઢાવી વંદન કરવું, તથા જમીન પર અંજલિ સહિત મસ્તક મૂકી ઢીંચણવડે જમીનનો સ્પર્શ નમસ્કાર કરવો તે કાયાવડે પ્રત્યક્ષ વિનય છે.

સર્વજ્ઞ, વીતરાગ, પરમાત્મા જિનેન્દ્રના નામનું સ્મરણ, ધ્યાન, વંદન, સ્તવન કરવું તે બધો પરોક્ષ વિનય છે, આ પ્રકારે દેવનો વિનય સમસ્ત અશુભ કર્મોનો નાશ કરનાર કહ્યો છે.

ગુરુવિનયઃ—

નિર્ગ્રંથ, વીતરાગી મુનીશ્વરોને દેખીને ઊભા થવું, આનંદ સહિત સામા જવું, સ્તવન કરવું, વંદના કરવી, ગુરુને આગળ કરી પાછળ ચાલવું, કદાપિ સાથે ચાલવું પડે તો ગુરુની ડાબી બાજુએ ચાલવું, ગુરુને જમણી બાજુ રાખી ચાલવું કે બેસવું, ગુરુની હાજરીમાં ઉપદેશ પોતે ન દેવો, કોઈ પ્રશ્ન કરે તોપણ ગુરુ હોય તો પોતે ઉત્તર ન દેવો, ગુરુની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉત્તર દેવો, ગુરુની હાજરીમાં ઊંચે આસને ન બેસવું, ગુરુ વ્યાખ્યાન ઉપદેશ આદિ દે ત્યારે બે હાથ જોડી અંજલિ કરી બહુ આદરભાવથી ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો, ગુરુના ગુણોમાં અનુરાગ કરી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તન કરવું અને બીજા ક્ષેત્રમાં દૂર હોય તો તેમની આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું. દૂર રહ્યા છતાં ગુરુનું ધ્યાન, સ્તવન, નમસ્કાર આદિ કરવા તે ગુરુનો વિનય છે.

શાસ્ત્રવિનયઃ—

બહુ આદરથી સત્શાસ્ત્ર ભણવું, સાંભળવું. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને દેખીને વ્યાખ્યાનાદિ કરવું. શાસ્ત્રમાં કહેલાં વ્રત, સંયમાદિ પોતાનાથી ન બની શકે તોપણ આજ્ઞાનો લોપ કરવો નહીં એટલે સૂત્રની આજ્ઞા હોય તે પ્રમાણે જ કહેવું. જે સૂત્રની આજ્ઞા હોય તે એકાગ્ર ચિત્તથી શ્રવણ કરવી. શ્રવણ કરતી વખતે બીજી વાત કરવી નહીં. આદરપૂર્વક મૌનપણે શ્રવણ કરવું. કંઈ સંશય થાય તો સંશય દૂર કરવાને વિનયપૂર્વક થોડા અક્ષરો વડે સભામાં લોકને અથવા વક્તાને

ક્ષોભ ન ઊપજે તેવી રીતે વિનયપૂર્વક પ્રશ્ન કરવો. ઉત્તર મળે તે આદરથી અંગીકાર કરવો તે શાસ્ત્રવિનય છે. શાસ્ત્રને ઊંચા આસન ઉપર મૂકી પોતે નીચા બેસવું, પ્રશંસા-સ્તવના કરવી ઇત્યાદિ શાસ્ત્રનો વિનય કરવો. આ પ્રકારે દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રનો વિનય છે એ ધર્મનું મૂળ છે.

નિશ્ચયવિનયઃ—

રાગ-દ્વેષ વડે આત્માની ઘાત જેમ ન થાય તેમ પ્રવર્તવું તે આત્માનો વિનય છે. તેટલા માટે એવું વિચારવું કે હવે આ મારો જીવ ચારે ગતિમાં પરિભ્રમણ ન કરો. મારો આત્મા મિથ્યાત્વ, કષાય, અવિનય આદિવડે સંસાર-પરિભ્રમણનાં દુઃખ ન પામો. આવું ચિંતવન કરતો જીવ મિથ્યાત્વ, કષાય, અવિનય આદિવડે જ્ઞાનાદિ ગુણની ઘાત ન થવા દે તે આત્માનો વિનય છે. આ નિશ્ચયવિનય-પરમાર્થ વિનય કહ્યો. જેનો માન કષાય ઘટી જાય તેને જ વ્યવહાર વિનય પ્રાપ્ત થાય છે.

વ્યવહારવિનયઃ—

કોઈ જીવનું મારાથી અપમાન ન થાઓ. જે અન્યનું સન્માન કરે છે તે પોતે જ સન્માન પામે છે. જે પરનું અપમાન કરે છે તે પોતે જ અપમાન પામે છે. સર્વ સાથે મીઠાં વચને બોલવું તે વિનય છે. કોઈ જીવનો તિરસ્કાર ન કરવો તે પણ વિનય જ છે. પોતાને ઘેર આવે તેનો યથાયોગ્ય સત્કાર કરવો. કોઈને સામે જઈ તેડી લાવવા. કોઈને દેખીને ઊભા થવું. કોઈને એક હાથ માથે ચઢાવી સલામ ભરવી.

કોઈનું આવો, આવો, આવો ! એમ ત્રણવાર કહી સ્વાગત કરવું. કોઈને માન આપીને પાસે બેસારવા. કોઈને બેસવા આસન આપવું. કોઈને આવો, બેસો કહેવું. કોઈને કુશળતા પૂછવી. કોઈને કહેવું કે અમે આપના છીએ કોઈ આજ્ઞા-સેવા ફરમાવો, જમવા પધારો, પાણી લાવું ? આ આપનું જ ઘર છે. આ ઘર આપના પધારવાથી પાવન થયું. આપની કૃપા હમારા ઉપર સદાય છે તેવી રહો. ઇત્યાદિ વ્યવહાર-વિનય છે.

દાન, સન્માન, કુશળતા પૂછવી, રોગી, દુઃખીની સેવા કરવી તે પણ વિનયવાળાથી જ બને છે. દુઃખી માણસ કે પશુને વિશ્વાસ, આશરો આપવો. દુઃખથી પીડાયેલો પોતાનાં દુઃખ કહેવા આવ્યો હોય તેનું દુઃખ સાંભળવું. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપકાર કરવો. કંઈ ન બને તો ધીરજ, સંતોષ આદિનો ઉપદેશ દેવો. એ વ્યવહારવિનય છે. તે પરમાર્થ વિનયનું કારણ છે, યશ ઉપજાવે છે, ધર્મની પ્રભા-વના કરે છે. મિથ્યાદૃષ્ટિનું પણ અપમાન ન કરવું, મધુર વચન બોલવાં, યથાયોગ્ય આદરસત્કાર કરવો. મહાપાપી દુરા-ચારીને પણ કુવચન ન કહેવાં. એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય (બે, ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયધારી) આદિ તથા સર્પ આદિ દુષ્ટ જીવની વિરાધના ન કરવી, તેની રક્ષા કરીને પ્રવર્તવું. અન્ય ધર્મી-ઓનાં મંદિર, પ્રતિમા આદિ પ્રત્યે વેર રાખી નિંદા કરવી નહીં એ આદિ વ્યવહારવિનય છે.

આ પ્રકારે પરમાર્થ અને વ્યવહાર બન્ને ભેદે વિનય ધારણ કરીને ગૃહસ્થે વર્તવા યોગ્ય છે. જુઓ સર્વસંગના

પરિત્યાગી, વીતરાગી મુનીશ્વરને પણ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ વંદના કરે છે તેને આશીર્વાદ દે છે. ચંડાલ, ભીલ, માછી આદિ અધમ જાતિવાળા પણ વંદના કરે તેને "પાપનો ક્ષય હો," ઇત્યાદિ આશીર્વાદ દે છે. વિનય અંગ ધારણ કરો છો તો બાળ, અજ્ઞાન, ધર્મરહિતનો તથા નીચ અધમ જાતિનો હોય તેનો પણ વિનય ન કરો તોપણ તિરસ્કાર, નિંદા કદી કરવા યોગ્ય નથી. આ મનુષ્ય જન્મની શોભા વિનય જ છે. વિનય વિના મનુષ્યભવની એક ઘડી પણ અમારી ન જાઓ એમ ભગવાન ગણધર દેવ કહે છે. આવો વિનય ગુણનો મહિમા જાણી અર્ઘ ઉતારી તેની મહાપૂજા કરો, હે! વિનયસંપન્નતા અંગ, અમારા હૃદયમાં તું જ નિરંતર વાસ કર. તારી કૃપાથી હવે મારો આત્મા કદી આઠ મદ વડે અભિમાનને પ્રાપ્ત ન થાઓ!

૩. શીલવ્રતેષ્વનતિચારભાવના:—

શીલવ્રતેષ્વનતિચારનો એવો અર્થ વાર્તિકમાં કહ્યો છે કે અહિંસા આદિ પાંચ વ્રતો અને એ વ્રતો પાળવા માટે ક્રોધાદિ કષાયના ત્યાગરૂપ શીલ વિષે જે મન, વચન, કાયાની નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ તે અતિચાર રહિત શીલવ્રતોની ભાવના છે. શીલ એટલે આત્માનો સ્વભાવ તેનો નાશ કરનારાં હિંસા આદિ પાંચ પાપ છે. તેમાં કામસેવન નામનું એકલું પાપ હિંસા આદિ સર્વ પાપોને પુષ્ટ કરે છે. ક્રોધ આદિ કષાયોની તીવ્રતા કરે છે તેથી બ્રહ્મચર્યનું જ પ્રધાનતાથી વર્ણન કર્યું છે. શીલ દુર્ગતિનાં દુ:ખને હરનાર છે, સ્વર્ગ આદિ શુભ ગતિનું કારણ છે, તપ–વ્રત–સંયમનું જીવન છે. શીલ વગર

કહે છે. શીલ નામનો ગુણ સર્વ ગુણોમાં મોટો છે. શીલવાળા પુરુષનું થોડું વ્રત, તપ ઘણું ફળ આપે છે. શીલ રહિત ઘણું તપ, વ્રત હોય તે પણ નિષ્ફળ થાય છે. આમ જાણી પોતાના આત્મામાં શીલની શુદ્ધતા પ્રાપ્ત થાય તેટલા માટે શીલને જ નિત્ય પૂજો. આ શીલવ્રત મનુષ્યજન્મમાં જ પાળી શકાય છે, અન્ય ગતિમાં બનતું નથી. તેથી મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવા ઇચ્છતા હો તો શીલની જ નિર્મળતા કરો.

૪. અભીક્ષ્ણ જ્ઞાનોપયોગ ભાવનાઃ—

હે ! આત્મન્, આ મનુષ્યજન્મ પામીને નિરંતર જ્ઞાન-અભ્યાસ જ કરો. જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના એક ક્ષણ પણ ગુમાવો નહીં. જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે, તેથી યોગ્ય કાળમાં જિનાગમનો પાઠ કરો અને સમભાવ થાય ત્યારે ધ્યાન કરો. શાસ્ત્રના અર્થનું ચિંતન કરો. વિશેષ જ્ઞાની ગુરુજન પ્રત્યે નમ્રતા, વંદના, વિનય આદિ કરો. ધર્મ શ્રવણ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય તેમને ધર્મનો ઉપદેશ કરો. આને અભીક્ષ્ણ-જ્ઞાનોપયોગ કહે છે.

આ અભીક્ષ્ણ જ્ઞાનોપયોગ નામના ગુણનું આઠ દ્રવ્યોથી પૂજન કરીને અર્ઘ્ય ઉતારો અને પુષ્પોની અંજલિ આગળ મૂકો. અહીં જ્ઞાન ઉપયોગ છે તે ચૈતન્યની પરિણતિ છે. તેથી જ ક્ષણે ક્ષણે નિરંતર ચૈતન્યની ભાવના કરવી.

અનાદિ કાળથી કામ, ક્રોધ, અભિમાન, લોભાદિનો સંગ મને વળગી રહ્યો છે. અનાદિના એ સંસ્કાર મારા ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં એકમેક જેવા થઈ રહ્યા છે. એવી ભાવના થાઓ

કે ભગવાનની વાણીરૂપ પરમાગમના સેવનના પ્રભાવથી મારો આત્મા રાગદ્વેષાદિથી ભિન્ન પોતાના જ્ઞાયકસ્વભાવ–રૂપમાં જ સ્થિર થાય અને રાગાદિને વશ ન થાય. એ જ મારા આત્માનું કલ્યાણ છે.

નવીન શિષ્યોની આગળ શ્રુતના અર્થનો એવો પ્રકાશ કરવો કે સંશય આદિ રહિત શિષ્યોના હૃદયમાં જેમ છે તેમ સ્વપર પદાર્થોનું સ્વરૂપ પ્રગટ થઈ જાય પાપ–પુણ્યનું સ્વરૂપ, લોક–અલોકનું સ્વરૂપ, મુનિ–શ્રાવકના ધર્મનું સ્વરૂપ, સત્યાર્થ નિર્ણયરૂપ થઈ જાય તેવો જ્ઞાનાભ્યાસ કરવો. પોતાના ચિત્તમાં સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે અનાસક્તિ (વૈરાગ્ય) ચિંતવવી. સંસાર, દેહ અને ભોગોના યથાર્થ સ્વરૂપનું ચિંતવન કરવાથી રાગ દ્વેષ અને મોહ જ્ઞાનને વિપરીત નહીં કરી શકે.

સર્વ દ્રવ્યોમાં એકમેક રહ્યા છતાં આત્માનો ભિન્ન અનુભવ થાય તે જ જ્ઞાનોપયોગ છે. જ્ઞાનના અભ્યાસ વડે વિષયોની વાંછા નાશ પામે છે. કષાયોનો અભાવ થાય છે. માયા, નિદાન. અને મિથ્યા એ ત્રણ શલ્ય રહિત થવાય છે. જ્ઞાનના અભ્યાસથી જ મન સ્થિર થાય છે. અનેક પ્રકારના વિકલ્પો નાશ પામે છે. ધર્મ–ધ્યાનમાં અને શુકલ ધ્યાનમાં સ્થિર થવાય છે. વ્રત, સંયમથી ચલાયમાન થવાતું નથી. અશુભ કર્મોનો નાશ થાય છે. જિનેન્દ્રનું શાસન (આજ્ઞા) પ્રવર્તે છે. જિનધર્મની પ્રભાવના પણ જ્ઞાનાભ્યાસે કરીને જ થાય છે. જ્ઞાનના અભ્યાસથી લોકોના હૃદયમાં પૂર્વનાં કરેલાં પાપના સંચયરૂપ દેવું હોય તે પતી જાય છે. અજ્ઞાની જીવ ઘોર તપ વડે કરોડો ભવમાં જેટલાં કર્મ ક્ષય ન કરે તેટલાં

બલકે તેથી વધુ કર્મોનો ક્ષય જ્ઞાની આત્મા અંતર્મુહૂર્તમાં કરે છે. જિન ધર્મનો સ્તંભ જ્ઞાનનો અભ્યાસ જ છે. જ્ઞાનના જ પ્રભાવથી સર્વ વિષયોની વાંછા છોડી સંતોષ ધારણ થાય છે. ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ગુણો પ્રગટ થાય છે. ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો, યોગ્ય-અયોગ્યનો, ત્યાગવા યોગ્ય કે ગ્રહણ કરવા યોગ્યનો વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન વિના પરમાર્થ અને વ્યવહાર બન્ને નાશ પામે છે. જ્ઞાન રહિત રાજપુત્રનો પણ નિરાદર થાય છે. જ્ઞાન સમાન કોઈ ધન નથી; જ્ઞાનના દાન સમાન કોઈ દાન નથી. દુઃખી, સુખી સર્વને સદા જ્ઞાન જ શરણરૂપ છે. સ્વદેશ-પરદેશ સર્વત્ર આદરમાન અપાવનાર પરમ ધનરૂપ જ્ઞાન જ છે. જ્ઞાનધન કોઈથી ચોરી શકાતું નથી. કોઈને આપવાથી ઘટતું નથી. જ્ઞાન જ સમ્યક્દર્શન પ્રાપ્ત કરાવે છે. જ્ઞાનથી જ મોક્ષ થાય છે. સમ્યક્જ્ઞાન આત્માનું અવિનાશી સ્વાધીન ધન છે. જ્ઞાન વિના સંસાર સમુદ્રમાંથી ડૂબતા પ્રાણીનો હાથ પકડી કોણ ઉદ્ધાર કરે ?

વિદ્યા સમાન આભૂષણ નથી. વિદ્યા વિના એકલાં આભૂષણથી જ સત્પુરુષોના આદરને યોગ્ય બનાતું નથી. નિર્ધનને પરમ નિધાન પ્રાપ્ત કરાવનાર એક સમ્યક્જ્ઞાન જ છે. તેથી હે! ભવ્ય જીવો, ભગવાન પરમકૃપાળુ વીતરાગ ગુરુ તમને એ ઉપદેશ કરે છે કે પોતાના આત્માને સમ્યક્જ્ઞાનના અભ્યાસમાં જ લગાવો, જોડો. મિથ્યાદૃષ્ટિઓના પ્રરૂપેલ મિથ્યાજ્ઞાનને દૂરથી તજો. સમ્યક્ અને મિથ્યાની (સાચા -ખોટાની) પરીક્ષા કરીને સમ્યક્જ્ઞાન ગ્રહણ કરો. પોતાના સંતાનને ભણાવો, અન્ય જનોને વિદ્યાનો અભ્યાસ કરાવો

ધનવાન હો અને પોતાના ધનને સફળ કરવા ઇચ્છતા હો તો ભણનારા અને ભણાવનારાને આજીવિકા આદિ દઈને સ્થિરતા કરાવો; પુસ્તકો લખાવી દ્યો, વિદ્યા ભણનારાઓને પુસ્તક આદિ આપો. પુસ્તકો શુદ્ધ કરો, કરાવો, છપાવો. ભણવા, ભણાવવાને અર્થે સ્થાન આપો. નિરંતર ભણવામાં, શ્રવણ કરવામાં જ મનુષ્ય જન્મનો કાળ વ્યતીત કરો. આ અમૂલ્ય અવસર ચાલ્યો જાય છે. જ્યાં સુધી આયુષ્ય, કાયા, ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિ ટકી રહે ત્યાં સુધીમાં મનુષ્ય જન્મની એક ઘડી પણ સમ્યક્‌જ્ઞાન વિના ગુમાવશો નહીં.

જ્ઞાનરૂપી ધન પરલોકમાં પણ સાથે જાય છે. આ અભીક્ષ્ણ જ્ઞાનોપયોગનો મહિમા કરોડો જીભોથી પણ વર્ણવ્યો જાય એમ નથી. તેથી જ ગૃહસ્થ ધન સહિત હોય તે ભાવના ભાવીને અર્ઘ્ય ઉતારો; જે ત્યાગી હોય તે નિરંતર ભાવના ભાવો.

૫. સંવેગ ભાવનાઃ—

સંસાર, દેહ અને ભોગો પ્રત્યે વિરક્તપણું (ઉદાસીના), અણરાગ (અણગમો) અને ધર્મ પ્રત્યે અને ધર્મના ફળ પ્રત્યે અનુરાગ રાખવો તે સંવેગ છે.

સંસારમાં જે પુત્ર ઉપર રાગ કરીએ છીએ તે પુત્ર જન્મ લેતાં જ સ્ત્રીનું યૌવન, સૌંદર્ય આદિ બગાડે છે. જન્મ્યા પછી ઉછેરતાં ઘણી આકુળતા, ઘણું કષ્ટ અને ધનનો ખરચ કરાવે છે. રોગ આદિ થાય નહિ માટે ઘણી સંભાળ રખાવે છે. મોટો કરવામાં મહા મોટી, મહા રાગી બનાવી સૂગ આવે એવાં મળમૂત્રાદિ પણ સાફ કરાવે છે, મહા કષ્ટ આપે છે.

મોટો થાય ત્યારે સારાં ભોજન, સારાં વસ્ત્રો, સારાં ઘરેણાં, સારાં સ્થાન હઠ કરીને ગ્રહણ કરે છે. કદાપિ પુત્ર મૂર્ખ હોય, વ્યસની હોય, તીવ્રકષાયી હોય, તો રાતદિવસ ન કહી શકાય એટલો ક્લેશ કરાવે છે. પુત્ર ઉપરના મોહને લઈને પરિગ્રહમાં ઘણી મમતા વધે છે. પુત્ર કામ કરે તેવો થાય ત્યારે પણ જો કહ્યું કરે તેવો ન હોય તો આર્તધ્યાન કરાવી મરણ પર્યંત ક્લેશનું કારણ બને છે. વળી પિતા આપણને કામના છે, એમ જ્યાં સુધી પુત્રને લાગે છે ત્યાં સુધી પુત્ર પિતા ઉપર પ્રીતિ રાખે છે. પરંતુ માબાપ અસમર્થ થાય ત્યારે તેમના ઉપર રાગ રાખતો નથી; ધન રહિત માબાપનો અનાદર કરે છે. આ પ્રમાણે પુત્રનું સ્વરૂપ સમજીને સંસાર ઉપરનો રાગ તજી પરમ ધર્મ પ્રત્યે રાગ કરો, પુત્રને અર્થે અન્યાય ધનાદિ પરિગ્રહ મેળવવાનું મૂકી દ્યો.

સ્ત્રી પણ મોહ નામના ઠગે જીવને ફસાવવા માટે રચેલી મહા ફાંસી છે, મમતા ઉપજાવનારી છે, તૃષ્ણા વધારનારી છે. સ્ત્રી ઉપર તીવ્ર રાગ છે તે ધર્મની પ્રવૃત્તિનો નાશ કરે છે, લોભને અત્યંત વધારે છે, પરિગ્રહમાં મૂર્છા-મમતા વધારે છે, ધ્યાન, સ્વાધ્યાયમાં વિઘ્ન કરે છે. વિષયોમાં આંધળો કરી ઘાંચીના બળદની પેઠે તેમાં જ ફેરવનારી છે, ક્રોધાદિ ચારે કષાયોને તીવ્ર કરનારી છે, સંયમનો ઘાત કરનારી છે, કલહનું મૂળ છે, દુર્ધ્યાનનું સ્થાન છે, મરણ બગાડનારી છે-ઇત્યાદિ અનેક દોષોનું મૂળ જાણી સ્ત્રીના સંગમાં રાગભાવ છોડી વીતરાગ ધર્મ સાથે સંબંધ બાંધો.

કળિકાળના મિત્રો પણ વિષયોમાં પાડનારા, રાગ વધાર-

નારા હોય છે, સર્વ વ્યસનોમાં મદદ કરનારા હોય છે. ધનવાન દેખાય તેની સાથે અનેક પ્રકારે મિત્રતા કરનારા હોય છે, નિર્ધન સાથે કોઈ વાત પણ કરનારા હોતા નથી. તેથી હે ! સજ્જનો, જો સંસાર વધવાનો કંઈ ડર રહેતો હોય તો બીજા બધા સાથેની મિત્રાચારી તજી, પરમ ધર્મમાં અનુરાગ કરો.

સંસાર નિરંતર જન્મ–મરણરૂપ છે. જન્મે છે ત્યારથી જ નિરંતર મરણ પ્રત્યે જીવ પ્રવાસ કરે છે. જન્મ–મરણ કરતાં કરતાં અનંતાનંત કાળ વહી ગયો, તેથી પંચ પરિવર્તનરૂપ સંસાર પ્રત્યે વૈરાગ્ય ભાવના ભાવો. પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગ છે તે આત્માના સ્વરૂપને ભુલાવનારા છે, તૃષ્ણા વધારનારા છે, અતૃપ્તિ કરાવનારા છે. વિષયોના જેવી બળતરા ત્રણ લોકમાં બીજી કોઈ નથી. વિષય નરકાદિ કુગતિનું કારણ છે, ધર્મથી વિમુખ કરે છે, કષાયને વધારે છે. પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છતો હોય તેણે વિષયોને દૂરથી તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે જ્ઞાનને વિપરીત કરનારા છે, વિષની પેઠે મારી નાખનારા છે, ઝેર કે અગ્નિની પેઠે દાહ ઉપજાવનારા છે, તેથી વિષયો ઉપરના રાગનો ત્યાગ કરવો એ જ પરમ કલ્યાણ છે.

શરીર છે તે રોગોનું ઘર છે. મહા મલિન, ગંધાતી સાત ધાતુનું બનેલું છે. મળમૂત્ર આદિથી ભરેલું છે. વાત, પિત્ત કફનું પૂતળું છે. પવનને આધારે હલનચલન વગેરે પ્રવૃત્તિ કરે છે, સદાય ભૂખ, તરસની વેદના ઉપજાવે છે. સર્વ અપવિત્ર પદાર્થોનો ઉકરડો છે. દિવસે દિવસે જીર્ણ થતું જાય છે. કરોડો ઉપાયો કરીને સાચવ્યા છતાં મરણને શરણ જનાર છે. એવા દેહ ઉપરની આસક્તિ તજી વૈરાગ્ય રાખવો જ શ્રેષ્ઠ છે.

કેવળી થવું, સ્વર્ગ આદિમાં મહા ઋદ્ધિવાળા દેવ બનવું, ઇન્દ્ર થવું, તથા અનુત્તર વિમાનમાં અહમિંદ્ર થવું એ બધું પૂર્વ ભવમાં આરાધન કરેલા ધર્મનું જ ફળ છે. ભોગભૂમિમાં ઉત્પન્ન થવું, રાજ્ય સંપદા પામવી, અખંડ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ, અનેક દેશોમાં આણ મનાવવી, અત્યંત ધન સંપદા પામવી, રૂપની અધિકતા, બળની અધિકતા, ચતુરાઈ, મહાન પંડિતપણું, લોકમાન્યતા, નિર્મળ યશનો ફેલાવો, બુદ્ધિની ઉજ્જવળતા, આજ્ઞાકારી–ધર્મી કુટુંબનો સંયોગ મળવો, સત્પુરુષોનો સમાગમ મળવો, રોગ રહિત શરીર, દીર્ઘ આયુષ્ય, ઇન્દ્રિયોની ઉજ્જવળતા, ન્યાય માર્ગમાં પ્રવર્તન, વચનની મધુરતા ઇત્યાદિ ઉત્તમ સામગ્રી પામવી તે પણ ધર્મ પ્રત્યે કોઈ પ્રીતિ કરી છે, તથા ધર્માત્માઓનું સેવન કર્યું છે, ધર્મ કે ધર્માત્માઓની પ્રશંસા કરી છે તેનું ફળ છે. કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણિ આદિ આશ્ચર્યો ધર્માત્માને બારણે ખડાં રહ્યાં છે એમ જાણો. ધર્મના ફળનો મહિમા કોઈ કરોડ જીભો વડે પણ કહેવા સમર્થ નથી. આ પ્રકારે ધર્મનાં ફળ ત્રણે લોકમાં ઉત્કૃષ્ટ છે એમ જાણે છે તેને સંવેગભાવના હોય છે.

ધર્માત્મા સાધર્મીઓને દેખી આનંદ ઊપજવો, ધર્મની કથામાં આનંદિત થવું, અને ભોગો પ્રત્યે અરુચિ થવી તે સંવેગ નામે પાંચમી ભાવના છે. સંવેગથી આત્માનું કલ્યાણ સમજી તેની નિરંતર ભાવના ભાવો. ભાવનાના આનંદ સહિત એ ગુણની પ્રાપ્તિ માટે તેની અર્ઘ્યથી પૂજા કરો.

૬. શક્તિ પ્રમાણે ત્યાગ ભાવના:—

ત્યાગ ભાવના પ્રશંસાને પાત્ર અને મનુષ્ય જન્મને

શોભાવનાર અલંકારરૂપ છે. પોતાના હૃદયમાં ત્યાગ ભાવ ઉપજાવવા અનેક ઉત્સવરૂપ વાજાં વગાડી તેની મહાપૂજા કરો.

બાહ્ય અને અભ્યંતર બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહ ઉપરની મમતા છોડવાથી ત્યાગધર્મ પ્રગટે છે. અંતરંગ પરિગ્રહ ચૌદ પ્રકારે છે તે જાણો. જાણ્યા વિના ગ્રહણ કરો કે ત્યાગ કરો તે વ્યર્થ છે.

૧. મિથ્યાત્વ, ૨. સ્ત્રી વેદ-પુરુષ વેદ-નપુંસક વેદરૂપ પરિણામ તે વેદ પરિગ્રહ, ૩. હાસ્ય, ૪. રતિ, ૫. અરતિ, ૬. શોક, ૭. ભય, ૮. જુગુપ્સા, ૯. રાગ, ૧૦ દ્વેષ, ૧૧. ક્રોધ, ૧૨. માન, ૧૩. માયા, ૧૪. લોભ એ ચૌદ પ્રકારનો અંતરંગ પરિગ્રહ જણાવ્યો.

શરીરાદિ પર દ્રવ્યોમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી તે મિથ્યાત્વ પરિગ્રહ છે. જે વસ્તુ છે તે પોતાના દ્રવ્ય, પોતાના ગુણ અને પોતાના પર્યાયરૂપ છે; જેવી રીતે સુવર્ણ નામનું દ્રવ્ય છે, સુવર્ણના ભારે, પીળું આદિ ગુણો છે, કુંડળઆદિ પર્યાય છે, તે બધા સુવર્ણ રૂપ જ છે. તેથી સુવર્ણ અન્ય વસ્તુનું નથી અને અન્ય વસ્તુ સુવર્ણની નથી. સુવર્ણ સુવર્ણનું જ છે. બીજી વસ્તુનું કોઈ છે નહીં, થયું નથી, અને થશે નહીં. પોતાનું સ્વરૂપ છે તે જ પોતાનું છે. તેવી રીતે આત્મા છે તે આત્માનો જ છે, આત્માનું અન્ય કોઈ દ્રવ્ય નથી. હવે કોઈ દેહને પોતાનો માને છે એટલે કે હું ગોરો, હું શામળો, હું રાજા, હું રંક, હું સ્વામી, હું સેવક, હું બ્રાહ્મણ, હું ક્ષત્રિય, હું વૈશ્ય, હું શુદ્ર, હું વૃદ્ધ, હું બાલ, હું બળવાન,

હું નિર્બળ, હું મનુષ્ય, હું તિર્યંચ ઇત્યાદિ પ્રકારે કર્મથી બનેલા નાશવંત દેહમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી તે મિથ્યાત્વ છે. મિથ્યાદર્શનથી જ મારું ઘર, મારો પુત્ર, મારું રાજ્ય, હું મોટો, હું નીચ ઇત્યાદિ માનીને જીવ સર્વ પર પદાર્થોમાં આત્મબુદ્ધિ કરે છે. પુદ્ગલના નાશને પોતાનો નાશ માને છે, પરના બંધથી પોતાને બંધાયેલો માને છે, દેહના ઘટવાથી પોતે ઘટ્યો માનીને દેહમાં આત્મબુદ્ધિ કરીને અનાદિ કાળથી પોતાને ભૂલી રહ્યો છે. તેથી સર્વ પરિગ્રહમાં આત્મબુદ્ધિ થવાનું કારણ મિથ્યાત્વરૂપ પરિગ્રહ છે.

જેને મિથ્યાજ્ઞાન નથી તે ભલે પરદ્રવ્યને 'મારું' એમ મોંઢેથી કહે પણ પર દ્રવ્યને કદાપિ પોતાનું માને જ નહીં.

વેદના ઉદયથી સ્ત્રી-પુરુષોમાં જે કામ સેવવાનાં પરિણામ થાય છે, તે વેદ પરિગ્રહ છે. તે કામમાં તન્મય થઈને કામભાવને આત્મભાવ માનવો તે પણ વેદ પરિગ્રહ છે. કામ તો વીર્યાદિની પ્રેરણાથી થયેલો દેહનો વિકાર છે. તેને પોતાનું સ્વરૂપ જાણે તે વેદ પરિગ્રહ છે.

ધન, ઐશ્વર્ય, પુત્ર, સ્ત્રી, આભરણ આદિ પરદ્રવ્યોમાં આસક્તિ તે રાગ પરિગ્રહ છે.

અન્યના વૈભવ, પરિવાર, ઐશ્વર્ય પંડિતાઈ આદિ દેખીને વેરભાવ રાખવો તે દ્વેષ પરિગ્રહ છે.

હાસ્યમાં આસક્તિ તે હાસ્ય પરિગ્રહ છે.

પોતાના મરણનો નિરંતર ડર રહેવો કે મિત્ર આદિનો

વિયોગ કે પરિગ્રહ આદિના વિયોગનો ડર નિરંતર રહેવો તે ભય પરિગ્રહ છે.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના ઇચ્છિત ભોગ-ઉપભોગ ભોગવવામાં તલ્લીન થઈ જવું તે રતિ પરિગ્રહ છે.

અનિષ્ટ વસ્તુના સંયોગમાં પરિણામ ક્લેશરૂપ થવાં અરતિ પરિગ્રહ છે.

પોતાનાં ઇષ્ટ સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, ધન, આજીવિકા આ નાશ પામે ત્યારે તેમના સંયોગની વાંછા કરી સંક્લેશરૂપ પરિણામ કરવાં તે શોક પરિગ્રહ છે.

ગંદા પદાર્થો દેખીને, સાંભળીને, વિચારીને, સ્પર્શીને પરિણામમાં ગ્લાનિ (દુગંછા) ઊપજવી તે જુગુપ્સા પરિગ્રહ છે.

પરિણામમાં કોપ કરીને તપી જવું તે ક્રોધ પરિગ્રહ છે.

ઉચ્ચ કુળ, જાતિ, ધન, ઐશ્વર્ય, રૂપ, બળ, જ્ઞાન, બુદ્ધિ એથી પોતાને મોટો માની ગર્વ કરવો તથા અન્યને હલકો માની તેનો અનાદર કરવો, કઠોર પરિણામ રાખવાં તે માન પરિગ્રહ છે.

અનેક છળ, કપટાદિ વડે વક્ર પરિણામ રાખવાં તે માયા પરિગ્રહ છે. પર દ્રવ્યો ગ્રહણ કરવામાં તૃષ્ણા તે લોભ પરિગ્રહ છે.

આ ચૌદ પ્રકારના અંતરંગ પરિગ્રહ તે સંસાર પરિભ્રમણના કારણ અને આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણોની ઘાત કરનારા છે.

મૂર્છાનાં કારણ એવાં ધન, ધાન્ય, ક્ષેત્ર, સુવર્ણ આદિ અચેતન અને સ્ત્રી–પુત્રાદિ ચેતન રૂપ બાહ્ય પરિગ્રહ છે.

અંતરંગ અને બહિરંગ બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહને ત્યાગવાથી ત્યાગ ધર્મ પ્રગટે છે.

જો કે બાહ્ય પરિગ્રહથી રહિત તો ગરીબ મનુષ્ય સ્વભાવથી જ હોય છે પરંતુ અભ્યંતર પરિગ્રહનો ત્યાગ બહુ દુર્લભ છે. તેથી બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહનો એકદેશ ત્યાગ તો શ્રાવકને હોય છે અને સકળત્યાગ મુનીશ્વરોને હોય છે.

કષાયોના ત્યાગથી, ઇન્દ્રિયોને વિષયોમાં જતી રોકવાથી, રસનો ત્યાગ કરવાથી ત્યાગધર્મ પ્રગટે છે. રસના ઇન્દ્રિયને (જીભને) જીતવાથી સર્વ પાપોનો ત્યાગ સહેજે થાય છે. જિનેન્દ્રનાં કહેલાં પરમ આગમનો અભ્યાસ બીજાને કરાવવો, શાસ્ત્રો લખાવી આપવાં, શુદ્ધ કરવાં, સંશોધન કરાવવું એ પરમ ઉપકાર કરનાર ત્યાગ ધર્મ છે. મનના દુષ્ટ વિકલ્પોને દૂર કરવા, દુષ્ટ વિકલ્પોનાં કારણ છોડી ચાર અનુયોગો (પ્રથમાનુયોગ કે ધર્મકથા, ચરણાનુયોગ, કરણાનુયોગ અને દ્રવ્યાનુગોગ)ની ચર્ચામાં ચિત્ત લગાડવું, મોહનો નાશ કરે તેવો ધર્મનો ઉપદેશ શ્રોતાજનોને દેવો તે મહા પુણ્ય ઉપજાવનાર ત્યાગ ધર્મ છે. વીતરાગ ધર્મના ઉપદેશથી અનેક જીવોનાં પરિણામ પાપથી પાછાં ફરે છે, સંસારથી ત્રાસ પામે છે, ધર્મનો પ્રભાવ અનેક પ્રાણીઓ ઉપર પડે છે. ઉત્તમ, મધ્યમ, અને જઘન્ય એવા ત્રણ પ્રકારના પાત્ર–ધર્માત્માને ભક્તિપૂર્વક આહારદાન દેવું; નિર્દોષ ઔષધદાન દેવું; જ્ઞાનનાં સાધનરૂપ સિદ્ધાંતનાં પુસ્તકો ભણવા યોગ્ય હોય

પોતાના શરીરની સામા પડીને અતિશય તપમાં પ્રવર્તવું તે છે. તેનું સ્વરૂપ સાંભળતાં, દેખતાં જ મોટા મોટા શૂરવીર કંપી જાય છે. હે! શક્તિને પ્રગટ કરનારા, જો સંસાર બંધનથી છૂટવાને ઇચ્છો છો, તો શ્રી જિને જણાવેલી દીક્ષા ગ્રહણ કરો. સાતાશીલિયો સ્વભાવ નાશ પામે; ઉપસર્ગ-પરિષહ સહન કરતાં કાયર ન થવાય; સ્વર્ગલોકની તિલોત્તમા કે રંભા પણ હાવભાવ, વિલાસ, વિભ્રમ આદિથી મનમાં કામ-વિકાર ઉત્પન્ન ન કરી શકે એવી રીતે કામનો નાશ કરે; બન્ને પ્રકારના પરિગ્રહમાં ઇચ્છાનો અભાવ થઈ જાય અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવર્તન ન થાય તે તપ છે. નિર્જન વન અને પર્વતોની ભયંકર ગુફાઓમાં ભૂત રાક્ષસોના ઉત્પાત થતા હોય, સિંહ વાઘ આદિ ભયંકર પ્રાણીઓ જ્યાં વિચરતાં હોય, કરોડો વૃક્ષથી જ્યાં અંધકાર છવાઈ રહ્યો હોય અને સાપ, અજગર, રીંછ આદિ દુષ્ટ પ્રાણીઓનો સંચાર હોય એવાં મહા વિષમ સ્થાનોમાં ભય રહિત બનીને ધ્યાન-સ્વાધ્યાયમાં નિરાકુળપણે રહેવું તે તપ છે. આહાર મળે કે ન મળે તો પણ સમતા ધારણ કરવી, તથા મીઠાં, ખાટાં, કડવાં, કપાયલાં, ઠંડાં, ગરમ, સરસ, નીરસ, આહાર-પાણીમાં લાલસા રહિત, સંતોષરૂપ અમૃતનું પાન કરતાં આનંદમાં રહેવું, દુષ્ટ દેવ, મનુષ્ય, દુષ્ટ તિર્યંચોએ (પશુઆદિએ) કરેલા ઘોર ઉપસર્ગ આવી પડે ત્યારે કાયરતા તજી અડોલ રહેવું, જેથી ઘણા કાળનાં એકઠાં કરેલાં કર્મ નિર્જરે છે તે તપ છે. કોઈ કુવચન કહે, માથે આળ મૂકે, માર મારે કે મારી નાંખે, અગ્નિમાં બાળે તેના પ્રત્યે પણ દ્વેષ બુદ્ધિ કરી મલિન

પરિણામ ન કરવાં અને સ્તુતિ, પૂજા આદિ કરનાર પ્રત્યે રાગ ભાવ ન રાખવો તે તપ છે. પાંચ મહાવ્રત, પાંચ સંમિતિ પાળવાં, પાંચ ઇંદ્રિયોને રોકવી, વખતસર છ આવશ્યક કરવાં, માથાના અને દાઢીમૂછના વાળને પોતાને હાથે ઉપવાસને દિવસે ઉપાડવા, બે મહીને કરે તે ઉત્કૃષ્ટ લોચ, ત્રણ મહીને કરે તે મધ્યમ લોચ અને ચાર મહીને કરે તે જઘન્ય લોચ, એમ લોચ કરવો. અન્ય ભેખધારીની પેઠે રોજ કેશ ન ઉપાડે. નગ્ન રહેવું, સ્નાન ન કરવું અને ભૂમિ ઉપર સૂઈ જઇને થોડો વખત ઊંઘ લેવી. દાંતને આંગળીવડે પણ ન ધોવા, અને એકવાર ભોજન ઊભા ઊભા કરવું, સરસ નીરસ સ્વાદને તજીને ભોજન કરવું, એમ અઠ્ઠાવીસ મૂળગુણ અંખડ પાળવા તે મહા તપ છે.

આ મૂળ ગુણોના પ્રભાવથી ઘાતિયાં કર્મોનો નાશ કરીને કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી હે! જ્ઞાનીજન, ધર્મનું અંગ આ તપ છે, તેની નિર્વિઘ્ન પ્રાપ્તિ માટે તેનું જ સ્તવનપૂજન કરી અર્ઘ ઉતારો. દૂર અને અત્યંત પરોક્ષ છતાં પણ મોક્ષ અતિ નિકટ આવે છે.

૮ સાધુસમાધિ ભાવનાઃ—

જેવી રીતે ભંડારમાં આગ લાગે ત્યારે ગૃહસ્થ, ઉપકારક વસ્તુઓનો નાશ થાય છે એમ જાણી, અગ્નિને ઓલવે છે. કેમકે અનેક વસ્તુઓ બચે તેટલો લાભ છે. તેવી રીતે અનેક વ્રત, શીલ આદિ અનેક ગુણો સહિત વ્રતી, સંયમીને કોઇ કારણે વિઘ્ન આવી પડે તો વિઘ્નને દૂર કરી વ્રત, શીલની રક્ષા કરવી તે સાધુસમાધિ છે.

ગૃહસ્થને પોતાનાં પરિણામ બગાડનાર મરણનો પ્રસં આવી પડે, ઉપસર્ગ આવે, રોગ આવે, પ્રિયજનનો વિયો થઈ જાય, અનિષ્ટનો સંયોગ થઈ જાય તે વખતે ભય પામવો તે સાધુસમાધિ છે.

સમ્યક્જ્ઞાની એવો વિચાર કરે છે કે હે! આત્મન તું અખંડ, અવિનાશી, જ્ઞાન-દર્શન સ્વભાવવાળો છે. મરતો નથી. જે ઉત્પન્ન થયું છે તે વિનાશ પામશે. દેહ વિનાશ છે. પર્યાય (અવસ્થા) બદલાય છે પણ ચૈતન્ય દ્રવ્ય નાશ થતો નથી. પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનબળ, વચનબ કાયબળ, આયુષ્યબળ અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ દશ પ્રાણ તેના નાશને મરણ કહે છે. તારા જ્ઞાન, દર્શન, સુખ, સ આદિ ભાવપ્રાણ છે તેનો કદાપિ નાશ થતો નથી. તે દેહના નાશને પોતાનો નાશ માનવો તે મિથ્યાજ્ઞાન હે! જ્ઞાની, હજારો કર્મોથી ભરેલા, હાડમાંસમય, ગંધા વિનાશી દેહનો નાશ થતાં તને શાનો ભય લાગે છે? તો અવિનાશી જ્ઞાનમય છે. આ મૃત્યુ તો મહા ઉપકા મિત્ર છે. સડેલા બગડેલા દેહમાંથી કાઢીને મૃત્યુ દેવાદિના ઉત્તમ દેહમાં મૂકે છે. મરણરૂપી મિત્ર ન હ તો આ દેહમાં કેટલો કાળ રહેવું પડત? દુઃખોથી ભરે દેહમાંથી કોણ કાઢત? સમાધિ મરણ આદિ વડે આત્મા ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાત? વ્રત, તપ, સંયમનું ઉત્તમ ફ મૃત્યુમિત્રના ઉપકાર વિના સ્વર્ગાદિ કેવી રીતે મળત? પાપ કોણ ડરત? મૃત્યુરૂપ કલ્પવૃક્ષ વિના ચારે આરાધનાઓ શરણ ગ્રહણ કરાવી સંસારરૂપ કાદવમાંથી કોણ કાઢ

તેથી સંસારમાં જેનું ચિત્ત આસક્ત છે અને દેહને પોતાનું સ્વરૂપ માને છે, તેને મરણનો ભય છે.

સમ્યક્દૃષ્ટિ દેહથી પોતાનું સ્વરૂપ ભિન્ન જાણી મરણથી ભય પામતો નથી તેને સાધુસમાધિ હોય છે. મરણ અવસરે જે દુઃખ રોગ આવે છે તે પણ સમ્યક્દૃષ્ટિને દેહ ઉપરથી મમતા છોડવવા આવે છે, ત્યાગ-સંયમ આદિની સન્મુખ કરાવવા આવે છે. તેથી તે પ્રમાદને છોડીને સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, સમ્યક્તપ એ ચાર આરાધનામાં વધારે દૃઢ થાય છે. જ્ઞાની વિચારે છે કે જે જન્મ્યો છે તે અવશ્ય મરનાર છે. કાયર થઈશ તોપણ મરણ છોડનાર નથી અને ધીરજ રાખીશ તોપણ મરણ છોડનાર નથી તો દુર્ગતિનું કારણ જે કાયરતા તે સહિત મરણ છે તેને ધિક્કાર હજો! એવા સાહસ, ધૈર્ય સહિત મરું કે દેહ મરી જાય પણ મારાં જ્ઞાન-દર્શન સ્વરૂપનું મરણ ન થાય. આવું મરણ કરવું ઉચિત છે. તેથી ઉત્સાહ સહિત સમ્યક્દૃષ્ટિને મરણનો ભય નથી તે સાધુસમાધિ છે.

દેવ, મનુષ્ય કે તિર્યંચ ઉપસર્ગ કરે તોપણ જેને ભય લાગે નહીં પણ પૂર્વે કર્મ બાંધ્યું હતું તેની નિર્જરા થાય છે એમજ જે માને છે તેને સાધુસમાધિ છે. રોગનો ભય પણ જ્ઞાનીને હોતો નથી. કારણ કે જ્ઞાની તો પોતાના દેહને જ મહારોગ માને છે. ભૂખ, તરસ આદિ ઘોર રોગને ઉપજાવનાર શરીર છે. આ મનુષ્યદેહ વાત-પિત્ત-કફ આદિ ત્રિદોષમય છે. અસાતા વેદનીય કર્મના ઉદયથી ત્રિદોષની વધઘટ થવાથી તાવ, ખાંસી, શ્વાસ, ઝાડા, શૂંક, પેટ કે માથામાં

અભ્યાસ કર્યો. આ બધું કર્યા છતાં અનંતકાળથી ભવનિવાસી જ રહ્યો. જોકે જિનેન્દ્રોની પૂજા કરવી, ગુરુની સેવા કરવી, આત્મનિંદા કરવી, કઠણ તપશ્ચર્યા કરવી, સમવશરણમાં જવું, શ્રુતના અંગોનો અભ્યાસ કરવો ઇત્યાદિ કાર્યો પ્રશંસાપાત્ર છે, પાપનો નાશ કરનાર છે, પુણ્યનું કારણ છે, તો પણ સમ્યક્દર્શન વિના નિષ્ફળ છે, સંસાર–પરિભ્રમણને રોકી શકતાં નથી, સમ્યક્દર્શન સહિત હોય તો સંસારનો નાશ કરે છે. આત્માનુશાસનમાં કહ્યું છે કે :–

समबोधवृत्ततपसां पाषाणस्यैव गौरवं पुंसः ।
पूज्यं महामणेरिव तदेव सम्यक्त्व-संयुक्तम् ॥

પુરુષને સમભાવ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને તપનું વિશેષપણું તે પાષણના ભાર જેવું થાય છે. એજ સમભાવ, જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપ જો સમ્યક્ત્વ સહિત હોય તો મહામણિની પેઠે પૂજ્ય થઈ જાય.

જગતમાં મણિ છે તે પણ પાષાણ છે, અને બીજા મોટા પત્થર છે તે પણ પાષાણ છે. પરંતુ આ પાષાણ મણ બે મણ બાંધીને લઈ જઈને વેચે તો પણ એકાદ પૈસો ઊપજે તેથી એક દિવસ પણ પેટ ન ભરાય. પરંતુ મણિ રતિ જેટલો હોય તે લઈ જઈને વેચે તો હજારો રૂપિયા ઊપજે, આખા જન્મારાનું દારિદ્ર નાશ પામે. તેવી રીતે સમભાવ, શાસ્ત્રજ્ઞાન, ચારિત્રધારણ અને ઘોર તપશ્ચર્યા એ સમકિત વિના ઘણા કાળ સુધી ધારણ કરે તો રાજ્યસંપદા પામે, મંદ કષાયના પ્રભાવથી દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થાય.

પછી ત્યાંથી ચવીને એકેન્દ્રિય આદિ દેહો ધરીને પરિભ્રમણ કરે છે, પણ જો સમ્યક્ત્વ સહિત હોય તો સંસાર પરિભ્રમણનો નાશ કરી મુક્ત થઈ જાય છે. સમકિત રહિત મિથ્યાદૃષ્ટિ ભલે જિનપૂજા કે ગુરુવંદન કરે, સમવસરણમાં જાય, શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરે, તપ કરે તોપણ અનંતકાળ સુધી સંસારમાં રહેશે.

ભવોભવમાં સુખદુઃખની સર્વ સામગ્રી જીવ અનંતવાર પામ્યો; તે પામવી કંઈ દુર્લભ નથી. પણ સાધુસમાધિ એટલે રત્નત્રયની પ્રાપ્તિને નિર્વિઘ્નપણે પરલોક જતાં સાથે લઈ જવી તે દુર્લભ છે. રત્નત્રય સહિત સાવધાનપણે દેહ છોડે તેને સાધુસમાધિ હોય છે, તે દુર્લભ છે. સાધુસમાધિ ચાર ગતિમાં ભમવાના દુઃખને દૂર કરીને નિશ્ચળ અતીન્દ્રિય, સ્વાધીન, અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરે છે. જે પુરુષ સાધુસમાધિ ભાવનાને નિર્વિઘ્નપણે પ્રાપ્ત કરવા માટે આ ભાવના ભાવતાં આનો મહા અર્ઘઉતારણ કરે છે, તે શીઘ્ર સંસાર સમુદ્રને તરીને આઠ ગુણના ધારક સિદ્ધ થાય છે.

૯. વૈયાવૃત્તિ ભાવના :-

પેટની પીડા, આમવાયુ, સંગ્રહણી, કઠોદર, સજ્જોદર, અને નેત્રશૂળ, કર્ણશૂળ, દંતશૂળ તથા તાવ, ખાંસી, દમ, જરા ઈત્યાદિ રોગો વડે પીડાતા મુનિ તથા શ્રાવકોની નિર્દોષ આહાર, ઔષધ, વસતિ–સ્થાન આદિવડે સેવા કરવી, ચાકરી કરવી, વિનય કરવો, આદર સત્કાર કરવો, દુઃખ દૂર કરવા ઉપાય કરવા તે વૈયાવૃત્ય કહેવાય છે. જે તપ તપતા હોય

ઉદયે કોઈને દોષ લાગી ગયો હોય તે ઢાંકવો; શ્રદ્ધાથી ચલાયમાન થયા હોય તેમને સમ્યક્‌દર્શન ગ્રહણ કરાવવું; જિનેન્દ્રના માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયા હોય તેમને માર્ગમાં સ્થાપન કરવા ઇત્યાદિ ઉપકારથી વૈયાવૃત્ય થાય છે.

આચાર્યાદિ ગુરુ શિષ્યને શ્રુતનાં અંગ ભણાવે, તથા વ્રતસંયમ આદિની શુદ્ધિનો ઉપદેશ આપે તે શિષ્યની વૈયાવૃત્ય છે. શિષ્ય પણ ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તે, ગુરુના ચરણની સેવા કરે તે આચાર્યની વૈયાવૃત્ય છે.

પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્માને રાગ-દ્વેષાદિ દોષોથી લેપાવા ન દેવો, પોતાના આત્માને ભગવાનના પરમાગમમાં લગાવી દેવો, દશલક્ષણરૂપ ધર્મમાં લીન કરવો, કામ, ક્રોધ, લોભાદિક કષાયને તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયોને આધીન થવા ન દેવો તે આત્માની વૈયાવૃત્ય છે.

રોગી મુનિનાં તથા ગુરુનાં શય્યા, આસન, કમંડળ, પીંછી, પુસ્તક સવારસાંજ નેત્રથી દેખીને મોરપીછિકા વડે સાફ કરવાં, અશક્ત રોગી મુનિનો આહાર-ઔષધ આદિ વડે સંયમને યોગ્ય ઉપકાર કરવો, શુદ્ધ ગ્રંથોના વાચનથી ધર્મના ઉપદેશ વડે પરિણામને ધર્મમાં લીન કરવાં, તથા ઉઠાડવા, બેસાડવા, મળમૂત્ર કરાવવાં, પાસું ફેરવાવવું ઇત્યાદિ પ્રકારે વૈયાવૃત્ય કરવી. કોઈ સાધુ થાકેલા હોય તથા ભીલ મ્લેચ્છ, દુષ્ટ રાજા, દુષ્ટ તિર્યંચો વડે ઉપદ્રવ પામ્યા હોય, દુષ્કાળ, મરકી વ્યાધિ આદિ ઉપદ્રવોથી પીડા પામી કાયર પરિણામવાળા થયા હોય તેમને સ્થાન આપી કુશળ પૂછી,

આદર દઈને સિદ્ધાંત અનુસાર ઉપદેશ વડે સ્થિતિકરણ કરવું સ્વસ્થપરિણામી કરવા તે વૈયાવૃત્ય છે.

જે સમર્થ હોવા છતાં પોતાના બળવીર્યને ગોપવે, છુપાવે પણ વૈયાવૃત્ય ન કરે તે ધર્મરહિત થાય છે. તેણે તીર્થંકરોની આજ્ઞા ભંગ કરી, શ્રુતદ્વારા ઉપદેશેલા ધર્મની વિરાધના કરી, આચારનો લોપ કર્યો, પ્રભાવનાનો નાશ કર્યો, પરમાગમથી વિમુખ થયો.

વૈયાવૃત્યની ભાવનાવાળાને એવાં પરિણામ થાય છે કે, અહો! મોહરૂપી અગ્નિથી બળતા આ જગતમાં આ આત્મજ્ઞાની મુનિ જ્ઞાનરૂપી પાણીથી મોહરૂપી અગ્નિને ઓલવીને આત્મકલ્યાણ કરે છે. ધન્ય છે, ધન્ય છે એમને કે કામનો નાશ કરી, રાગ-દ્વેષનો ત્યાગ કરી, ઇન્દ્રિયોને જીતી આત્માના હિત માટે ઉદ્યમી થયા છે. તે લોકોત્તર ગુણોના ધારક છે. મને એવા ગુણવંતના ચરણનું શરણ હો! ગુણો પ્રત્યે આવાં આદરવંત પરિણામ વૈયાવૃત્યથી થાય છે. જેમ જેમ ગુણોમાં પરિણામ રાચે છે તેમ તેમ શ્રદ્ધા વધે ત્યારે ધર્મમાં પ્રીતિ વધે. ધર્મમાં પ્રીતિ વધે ત્યારે ધર્મના નાયક અરિહંતાદિક પાંચ પરમેષ્ઠીના ગુણોમાં અનુરાગરૂપી ભક્તિ વધે છે. ભક્તિ કેવી હોય છે? માયા રહિત, મિથ્યાજ્ઞાન રહિત, ભોગની ઇચ્છાઓ રહિત અને મેરૂ પર્વત જેવી નિષ્કંપ તેમ જ અચળ એવી પ્રભુભક્તિ જેને પ્રાપ્ત થાય તેને સંસાર-પરિભ્રમણનો ભય નથી રહેતો. એવી ભક્તિ ધર્માત્માની વૈયાવૃત્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. પાંચ મહાવ્રતો સહિત અને કષાય રહિત રાગદ્વેષને જીતનારા, શ્રુતજ્ઞાનરૂપ રત્નોની ખાણ જેવા પાત્રનો

લાભ વૈયાવૃત્ય કરનારને પ્રાપ્ત થાય છે. જેણે રત્નત્રયના ધારકની વૈયાવૃત્ય કરી તેણે રત્નત્રય સાથે પોતાનો સંબંધ બાંધ્યો અને તે પોતાને તથા પરને મોક્ષમાર્ગમાં સ્થાપે છે.

વૈયાવૃત્ય અંતરંગ, બહિરંગ બન્ને પ્રકારનાં તપમાં પ્રધાન છે. કર્મની નિર્જરાનું મુખ્ય કારણ છે. જેણે આચાર્યની વૈયાવૃત્ય કરી તેણે સંઘની વૈયાવૃત્ય કરી, ભગવાનની આજ્ઞા પાળી, પોતાના અને પરના સંયમની રક્ષા અને શુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ કરી, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કર્યો, રત્નત્રયની રક્ષા કરી, અતિશયરૂપ દાન દીધું, નિર્વિચિકિત્સા ગુણને પ્રગટ દર્શાવ્યો, જિનેન્દ્ર ધર્મની પ્રભાવના કરી. ધન ખરચવું સુલભ છે પણ રોગીની સેવા કરવી દુર્લભ છે.

અન્યના અવગુણો ઢાંકવા, ગુણો પ્રગટ કરવા ઇત્યાદિ ગુણોથી તીર્થંકર નામકર્મ બંધાય છે. વૈયાવૃત્ય વિષે જિનેન્દ્ર ભગવાનની ઉત્તમ શિક્ષા જગતમાં એવી છે કે, જે કોઈ શ્રાવક કે સાધુ વૈયાવૃત્ય કરે છે, તે સર્વોત્તમ એવા સિદ્ધ પદને પામે છે.

જે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે છકાય જીવની રક્ષા કરવામાં સાવધાન છે તેને સમસ્ત પ્રાણીઓની વૈયાવૃત્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦. અરિહંતભક્તિ ભાવના :-

જે મન, વચન, કાયા વડે 'જિન' એવા બે અક્ષર સદાકાળ સ્મરણ કરે તે અર્હંતભક્તિ છે. અરિહંતના ગુણોમાં અનુરાગ તે અરિહંતભક્તિ છે.

જે પૂર્વભવમાં સોળ કારણ ભાવનાઓ ભાવીને તીર્થંકર થાય છે, અરિહંત થાય છે; તેમને માટે તો સોળ કારણ ભાવનાઓથી ઉત્પન્ન થયેલા અદ્‌ભુત પુણ્યના પ્રભાવથી ગર્ભમાં આવતાં પહેલાં છ મહિના અગાઉ ઇન્દ્રની આજ્ઞાથી કુબેર બાર યોજન લાંબી અને નવ યોજન પહોળી નગરી રચે છે. તેની મધ્યમાં રાજાને રહેવાનો મહેલ હોય છે. તે મહેલનું, નગરની રચનાનું કે કોટ, દરવાજા, ખાઈ, વગેરે રત્નમય રચનાનું વર્ણન કે મહિમા હજારો જીભોથી પણ થઈ શકે એમ નથી. ત્યાં તીર્થંકરની માતાના ગર્ભની શુદ્ધિ થાય છે, રૂચક દ્વીપમાં વસનારી છપ્પન કુમારિકા દેવીઓ માતાની અનેક પ્રકારે સેવા કરવામાં સાવધાન રહે છે. ગર્ભમાં તીર્થંકર આવે તે પહેલાં છ મહિનાથી સવારે, બપોરે અને સાંજે દરેક વખતે આકાશમાંથી સાડા ત્રણ કરોડ રત્નની વૃષ્ટિ કુબેર કરે છે. ગર્ભમાં આવે કે તરત ઇન્દ્રાદિ ચારે નિકાયના દેવોનાં આસન કંપવાથી ચારે પ્રકારના દેવો આવીને નગરની પ્રદક્ષિણા દઈ માતા-પિતાની પૂજાસત્કાર આદિ કરી પોતાને સ્થાને પાછા જાય છે. ભગવાન તીર્થંકર સ્ફટિક મણિના દાબડા સમાન મળ આદિથી રહિત માતાના ગર્ભમાં રહે છે. કમળવાસિની છ દેવીઓ તથા છપ્પન રુચિક દ્વીપમાં વસનારી અને બીજી અનેક દેવીઓ માતાની સેવા કરે છે. નવ મહીના પૂર્ણ થતાં ઉચિત અવસરે જન્મ થતાં જ ચારે નિકાયના દેવોનાં આસન કંપે છે. વાજીંત્રો અકસ્માત્ વાગવાથી જિનેન્દ્રનો જન્મ જાણી ઘણા હર્ષ સહિત સૌધર્મ નામના ઇન્દ્ર લાખ યોજન જેવડા ઐરાવત

ટીકા પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે પ્રમેયકમલમાર્તંડ નામે બાર હજાર શ્લોકોમાં રચી અને નાની ટીકા પ્રમેયચંદ્રિકા નામની અનંતવીર્ય આચાર્યે રચી. અકલંકદેવકૃત લઘુત્રયી ઉપર પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે ન્યાયકુમુદચંદ્રોદય સોળ હજાર શ્લોકમાં રચ્યો છે. બીજા ન્યાયના કેટલાય ગ્રંથો પ્રમાણ-પરીક્ષા, પ્રમાણનિર્ણય, પ્રમાણમિમાંસા તથા બાલાવબોધ ન્યાયદીપિકા ઇત્યાદિ જિનધર્મના સ્તંભરૂપ છે. તે દ્રવ્યોનો પ્રમાણવડે નિર્ણય કરતા, અનેકાંત મત ભરપૂર દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથો જયવંત વર્તે છે.

કરણાનુયોગના ગોમટસાર, લબ્ધિસાર, ક્ષપણાસાર, ત્રિલોકસાર આદિ અનેક ગ્રંથો છે. ચરણાનુયોગના મૂલાચાર, આચારસાર, રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર, ભગવતી આરાધના, સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, આત્માનુશાસન, પદ્મનંદિ પચ્ચીસી ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથો છે. જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ અનેકાંતથી ભરપૂર છે. પ્રથમાનુયોગના ગ્રંથો, જિનસેનાચાર્યકૃત આદિપુરાણ તથા ગુણભદ્રાચાર્યકૃત ઉત્તરપુરાણ ઇત્યાદિ જિનેન્દ્રના પરમાગમને અનુસાર ઉપદેશ ગ્રન્થ તથા પુરાણ, ચરિત્ર, આચારના અનેક ગ્રંથો છે તેનું અત્યંત ભક્તિથી વાચન, શ્રવણ, વ્યાખ્યાન કરવું, વંદન કરવું, લખવા, લખાવવા, સંશોધન કરાવવા તે સર્વ પ્રવચનભક્તિ છે.

સત્ શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં જે દિવસ જાય તે દિવસ ધન્ય છે; પરામગમના અભ્યાસ વિના જે કાળ જાય છે તે વ્યર્થ વહ્યો જાય છે. સ્વાધ્યાય વિના શુભ ધ્યાન થતું નથી, સ્વાધ્યાય વિના પાપથી છુટાતું નથી, કષાયની મંદતા થતી

નથી. સત્શાસ્ત્રના સેવન વિના સંસાર–દેહ–ભોગો ઉપરથી વૈરાગ્ય ઊપજતો નથી. સર્વ વ્યવહારની ઉજ્જવળતા, પરમાર્થના વિચાર આગમના સેવનથી જ થાય છે. શ્રુતના સેવનથી જગતમાં માન્યતા, ઉચ્ચતા, ઉજ્જવળ યશ અને આદરસત્કાર પમાય છે.

સમ્યક્‌જ્ઞાન જ પરમ બાંધવ છે, ઉત્કૃષ્ટ ધન છે, પરમ મિત્ર છે. સમ્યક્‌જ્ઞાન જ સ્વાધીન અવિનાશી ધન છે. સ્વદેશમાં, પરદેશમાં, સુખમાં, દુઃખમાં, આપદામાં, સંપત્તિમાં પરમ શરણરૂપ સમ્યક્‌જ્ઞાન જ છે. તેથી શાસ્ત્રોના પરમાર્થનું સેવન કરવું, પોતાના આત્માને નિત્ય જ્ઞાનદાન દેવું તથા પોતાના સંતાનોને તથા શિષ્યોને જ્ઞાનનું જ દાન દો; કરોડો રૂપિયાનું દાન પણ જ્ઞાનદાન સમાન નથી. ધન તો મદ ઉપજાવે છે, વિષયોમાં પ્રીતિ કરાવે છે, દુર્ધ્યાન કરાવે છે અને સંસારરૂપી અંધ કૂવામાં ડુબાડે છે; તેથી જ્ઞાનદાન સમાન દાન નથી.

એક શ્લોક, અર્ધો શ્લોક, એક પદ માત્રનો પણ જે નિત્ય અભ્યાસ કરે તે શાસ્ત્રાર્થનો પારગામી થઈ જાય. વિદ્યા છે ને પરમ દેવતા છે. જે માતાપિતા જ્ઞાન–અભ્યાસ કરાવે છે તેણે કરોડ રૂપિયાનું ધન દીધું. સમ્યક્‌જ્ઞાનના દાતા ગુરુના ઉપકાર સમાન ત્રણે લોકમાં કોઈનો ઉપકાર નથી. જ્ઞાન દેનાર ગુરુના ઉપકારને ઓળવે (લોપે) તેના જેવો કૃતઘ્ની, પાપી કોઈ નથી. જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના વ્યવહાર પરમાર્થ બન્નેમાં જીવ મૂઢ રહે છે તેથી પ્રવચનભક્તિ જ પરમ કલ્યાણ છે. પ્રવચનના સેવન વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે.

ટીકા પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે પ્રમેયકમલમાર્તંડ નામે બાર હજાર શ્લોકોમાં રચી અને નાની ટીકા પ્રમેયચંદ્રિકા નામની અનંતવીર્ય આચાર્યે રચી. અકલંકદેવકૃત લઘુત્રયી ઉપર પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે ન્યાયકુમુદચંદ્રોદય સોળ હજાર શ્લોકમાં રચ્યો છે. બીજા ન્યાયના કેટલાય ગ્રંથો પ્રમાણ પરીક્ષા, પ્રમાણનિર્ણય, પ્રમાણમિમાંસા તથા બાલાવબોધ ન્યાયદીપિકા ઇત્યાદિ જિનધર્મના સ્તંભરૂપ છે. તે દ્રવ્યોનો પ્રમાણવડે નિર્ણય કરતા, અનેકાંત મત ભરપૂર દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથો જયવંત વર્તે છે.

કરણાનુયોગના ગોમટસાર, લબ્ધિસાર, ક્ષપણાસાર, ત્રિલોકસાર આદિ અનેક ગ્રંથો છે. ચરણાનુયોગના મૂલાચાર, આચારસાર, રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર, ભગવતી આરાધના, સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, આત્માનુશાસન, પદ્મનંદિ પચ્ચીસી ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથો છે. જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ અનેકાંતથી ભરપૂર છે. પ્રથમાનુયોગના ગ્રંથો, જિનસેનાચાર્યકૃત આદિપુરાણ તથા ગુણભદ્રાચાર્યકૃત ઉત્તરપુરાણ ઇત્યાદિ જિનેન્દ્રના પરમાગમને અનુસાર ઉપદેશ ગ્રન્થ તથા પુરાણ, ચરિત્ર, આચારના અનેક ગ્રંથો છે તેનું અત્યંત ભક્તિથી વાચન, શ્રવણ, વ્યાખ્યાન કરવું, વંદન કરવું, લખવા, લખાવવા, સંશોધન કરાવવા તે સર્વ પ્રવચનભક્તિ છે.

સત્ શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં જે દિવસ જાય તે દિવસ ધન્ય છે; પરામગમના અભ્યાસ વિના જે કાળ જાય છે તે વ્યર્થ વહ્યો જાય છે. સ્વાધ્યાય વિના શુભ ધ્યાન થતું નથી, સ્વાધ્યાય વિના પાપથી છુટાતું નથી, કષાયની મંદતા થતી

નથી. સત્શાસ્ત્રના સેવન વિના સંસાર-દેહ-ભોગો ઉપરથી વૈરાગ્ય ઊપજતો નથી. સર્વ વ્યવહારની ઉજ્જવળતા, પરમાર્થના વિચાર આગમના સેવનથી જ થાય છે. શ્રુતના સેવનથી જગતમાં માન્યતા, ઉચ્ચતા, ઉજ્જવળ યશ અને આદરસત્કાર પમાય છે.

સમ્યક્જ્ઞાન જ પરમ બાંધવ છે, ઉત્કૃષ્ટ ધન છે, પરમ મિત્ર છે. સમ્યક્જ્ઞાન જ સ્વાધીન અવિનાશી ધન છે. સ્વદેશમાં, પરદેશમાં, સુખમાં, દુઃખમાં, આપદામાં, સંપત્તિમાં પરમ શરણરૂપ સમ્યક્જ્ઞાન જ છે. તેથી શાસ્ત્રોના પરમાર્થનું સેવન કરવું, પોતાના આત્માને નિત્ય જ્ઞાનદાન દેવું તથા પોતાના સંતાનોને તથા શિષ્યોને જ્ઞાનનું જ દાન દો; કરોડો રૂપિયાનું દાન પણ જ્ઞાનદાન સમાન નથી. ધન તો મદ ઉપજાવે છે, વિષયોમાં પ્રીતિ કરાવે છે, દુર્ધ્યાન કરાવે છે અને સંસારરૂપી અંધ કૂવામાં ડુબાડે છે; તેથી જ્ઞાનદાન સમાન દાન નથી.

એક શ્લોક, અર્ધો શ્લોક, એક પદ માત્રનો પણ જે નિત્ય અભ્યાસ કરે તે શાસ્ત્રાર્થનો પારગામી થઈ જાય. વિદ્યા છે તે પરમ દેવતા છે. જે માતાપિતા જ્ઞાન-અભ્યાસ કરાવે છે તેણે કરોડ રૂપિયાનું ધન દીધું. સમ્યક્જ્ઞાનના દાતા ગુરુના ઉપકાર સમાન ત્રણે લોકમાં કોઈનો ઉપકાર નથી. જ્ઞાન દેનાર ગુરુના ઉપકારને ઓળવે (લોપે) તેના જેવો કૃતઘ્ની, પાપી કોઈ નથી. જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના વ્યવહાર પરમાર્થ બન્નેમાં જીવ મૂઢ રહે છે તેથી પ્રવચનભક્તિ જ પરમ કલ્યાણ છે. પ્રવચનના સેવન વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે.

ટીકા પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે પ્રમેયકમલમાર્તંડ નામે બાર હજાર શ્લોકોમાં રચી અને નાની ટીકા પ્રમેયચંદ્રિકા નામની અનંતવીર્ય આચાર્યે રચી. અકલંકદેવકૃત લઘુત્રયી ઉપર પ્રભાચંદ્ર આચાર્યે ન્યાયકુમુદચંદ્રોદય સોળ હજાર શ્લોકમાં રચ્યો છે. બીજા ન્યાયના કેટલાય ગ્રંથો પ્રમાણ પરીક્ષા, પ્રમાણનિર્ણય, પ્રમાણમિમાંસા તથા બાલાવબોધ ન્યાયદીપિકા ઇત્યાદિ જિનધર્મના સ્તંભરૂપ છે. તે દ્રવ્યોનો પ્રમાણવડે નિર્ણય કરતા, અનેકાંત મત ભરપૂર દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રંથો જયવંત વર્તે છે.

કરણાનુયોગના ગોમ્મટસાર, લબ્ધિસાર, ક્ષપણાસાર, ત્રિલોકસાર આદિ અનેક ગ્રંથો છે. ચરણાનુયોગના મૂલાચાર, આચારસાર, રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર, ભગવતી આરાધના, સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા, આત્માનુશાસન, પદ્મનંદિ પચ્ચીસી ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથો છે. જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ અનેકાંતથી ભરપૂર છે. પ્રથમાનુયોગના ગ્રંથો, જિનસેનાચાર્યકૃત આદિપુરાણ તથા ગુણભદ્રાચાર્યકૃત ઉત્તરપુરાણ ઇત્યાદિ જિનેન્દ્રના પરમાગમ અનુસાર ઉપદેશ ગ્રન્થ તથા પુરાણ, ચરિત્ર, આચારના અને ગ્રંથો છે તેનું અત્યંત ભક્તિથી વાચન, શ્રવણ, વ્યાખ્યા કરવું, વંદન કરવું, લખવા, લખાવવા, સંશોધન કરાવવા સર્વ પ્રવચનભક્તિ છે.

સત્ શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં જે દિવસ જાય તે દિવસ ધન્ય છે; પરમાગમના અભ્યાસ વિના જે કાળ જાય છે તે વ્યર્થ વહ્યો જાય છે. સ્વાધ્યાય વિના શુભ ધ્યાન થતું નથી, સ્વાધ્યાય વિના પાપથી છુટાતું નથી, કષાયની મંદતા થતી

નથી. સત્શાસ્ત્રના સેવન વિના સંસાર-દેહ-ભોગો ઉપરથી વૈરાગ્ય ઉપજતો નથી. સર્વ વ્યવહારની ઉજ્જવળતા, પરમાર્થના વિચાર આગમના સેવનથી જ થાય છે. શ્રુતના સેવનથી જગતમાં માન્યતા, ઉચ્ચતા, ઉજ્જવળ યશ અને આદરસત્કાર પમાય છે.

સમ્યક્‌જ્ઞાન જ પરમ બાંધવ છે, ઉત્કૃષ્ટ ધન છે, પરમ મિત્ર છે. સમ્યક્‌જ્ઞાન જ સ્વાધીન અવિનાશી ધન છે. સ્વદેશમાં, પરદેશમાં, સુખમાં, દુઃખમાં, આપદામાં, સંપત્તિમાં પરમ શરણરૂપ સમ્યક્‌જ્ઞાન જ છે. તેથી શાસ્ત્રોના પરમાર્થનું સેવન કરવું, પોતાના આત્માને નિત્ય જ્ઞાનદાન દેવું તથા પોતાના સંતાનોને તથા શિષ્યોને જ્ઞાનનું જ દાન દો; કરોડો રૂપિયાનું દાન પણ જ્ઞાનદાન સમાન નથી. ધન તો મદ ઉપજાવે છે, વિષયોમાં પ્રીતિ કરાવે છે, દુર્ધ્યાન કરાવે છે અને સંસારરૂપી અંધ કૂવામાં ડુબાડે છે; તેથી જ્ઞાનદાન સમાન દાન નથી.

એક શ્લોક, અર્ધો શ્લોક, એક પદ માત્રનો પણ જે નિત્ય અભ્યાસ કરે તે શાસ્ત્રાર્થનો પારગામી થઈ જાય. વિદ્યા છે તે પરમ દેવતા છે. જે માતાપિતા જ્ઞાન-અભ્યાસ કરાવે છે તેણે કરોડ રૂપિયાનું ધન દીધું. સમ્યક્‌જ્ઞાનના દાતા ગુરુના ઉપકાર સમાન ત્રણે લોકમાં કોઈનો ઉપકાર નથી. જ્ઞાન દેનાર ગુરુના ઉપકારને ઓળવે (લોપે) તેના જેવો કૃતઘ્ની, પાપી કોઈ નથી. જ્ઞાનના અભ્યાસ વિના વ્યવહાર પરમાર્થ બન્નેમાં જીવ મૂઢ રહે છે. તેથી પ્રવચનભક્તિ જ પરમ કલ્યાણ છે. પ્રવચનના સેવન વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે.

પ્રવચનભક્તિ હજારો દોષોનો નાશ કરનારી છે. તેનો ભક્તિ-પૂર્વક અર્ઘ્ય ઉતારો. તેથી સમ્યક્દર્શનની ઉજ્જ્વલતા થાય છે.

૧૪. આવશ્યક અપરિહાણિ ભાવના :—

અવશ્ય કરવા યોગ્ય હોય તેને આવશ્યક કહેવાય છે. એ આવશ્યકની હાનિ નહીં કરવાની ભાવના તે આવશ્યક અપરિહાણિ ભાવના છે. ઇન્દ્રિયોને વશ વર્તવું નહિ તે અવશ્ય કહેવાય છે, એટલે ઇન્દ્રિયોને જીતનાર મુનિ અવશ્ય છે; તેમની ક્રિયા તે આવશ્યક કહેવાય છે. તે આવશ્યકની હાનિ ન કરવી તે આવશ્યક અપરિહાણિ છે. તે આવશ્યક છ પ્રકારે છે : ૧. સામાયિક, ૨. તીર્થંકરોનું સ્તવન, ૩, વંદના, ૪. પ્રતિક્રમણ, ૫. પ્રત્યાખ્યાન અને ૬. કાયોત્સર્ગ.

દેહથી ભિન્ન જ્ઞાનરૂપ જ દેહવાળા પરમાત્મસ્વરૂપ કર્મરહિત ચૈતન્યમાત્ર શુદ્ધ આત્માનું એકાગ્રપણે ધ્યાન કરતા મુનિ સર્વોત્તમ મોક્ષ મેળવે છે. વિકલ્પ રહિત શુદ્ધ આત્માના ગુણોમાં જે પોતાનું મન રાખી શકે નહીં તે તપસ્વી મુનિ છ આવશ્યક ક્રિયાને પુષ્ટ કરે, અંગીકાર કરે અને આવતાં અશુભ કર્મના આસ્રવને રોકે, ટાળે.

છ આવશ્યક :—

૧. સુંદર-અસુંદર વસ્તુમાં તથા શુભ-અશુભ કર્મના ઉદયમાં રાગ-દ્વેષ ન કરવો, આહાર, વસતિકા આદિના લાભમાં કે અલાભમાં સમભાવ કરવો; સ્તુતિમાં કે નિંદામાં, આદરમાં કે અનાદરમાં, પત્થરમાં કે રત્નમાં, જીવનમાં કે મરણમાં, વેરીમાં કે મિત્રમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં, સ્મશાનમાં

૫. ભવિષ્યકાળમાં આવવાના આસ્રવને રોકવા માટે પાપોનો ત્યાગ કરવો એટલે કે ભવિષ્યમાં આ પ્રકારનું પાપ કદાપિ મન, વચન, કાયાથી નહીં કરું તે પ્રત્યાખ્યાન નામનું આવશ્યક સુગતિનું કારણ છે.

૬. બન્ને પગની વચ્ચે ચાર આંગળ અંતર રાખી બરાબર ઊભા રહેવું, બંને હાથ લબડતા રાખી, દેહ ઉપરની મમતા છોડી, નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિ રાખી, દેહથી ભિન્ન શુદ્ધ આત્માની ભાવના કરવી તે કાયોત્સર્ગ કહેવાય છે. પદ્માસને બેસીને કે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ઊભા રહીને પણ તે થાય છે. શુદ્ધ ધ્યાનના અવલંબનથી બન્ને પ્રકાર સફળ થાય છે.

આ છ આવશ્યક પરમધર્મરૂપ છે. તેની પૂજા કરી, પુષ્પાંજલિ મૂકી અર્ઘ ઉતારવા યોગ્ય છે.

આ છ આવશ્યક પરમાગમમાં છ છ પ્રકારે કહ્યાં છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ છ ભેદે દરેક આવશ્યક જાણવા યોગ્ય છે.

સામાયિકના છ પ્રકાર:—

શુભ, અશુભ નામ સાંભળી રાગદ્વેષ ન કરવો તે નામ સામાયિક છે. ૧. કોઈ સ્થાપના પ્રમાણ આદિ કારણે સુંદર હોય, કોઈ પ્રમાણ આદિમાં વધઘટ હોવાથી અસુંદર હોય તો પણ કોઈ સ્થાપના પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ ન કરવો તે સ્થાપના સામાયિક છે. ૨. સોનું, રૂપું, રત્ન, મોતી ઇત્યાદિ અને માટી, કાષ્ટ, પાષાણ, કાંટા, છાર, ભસ્મ, ધૂળ ઇત્યાદિ

દ્રવ્યો દેખી રાગ–દ્વેષ રહિત સમભાવ રાખવો તે દ્રવ્ય સામાયિક છે. ૩. મહેલ, બાગ આદિ સારાં અને સ્મશાન આદિ નરસાં ક્ષેત્રોમાં રાગદ્વેષ ન કરવો તે ક્ષેત્ર સામાયિક છે. ૪. હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા અને શરદ એ ઋતુઓ, રાત–દિવસ, કૃષ્ણપક્ષ–શુક્લપક્ષ ઇત્યાદિ કાળ પ્રત્યે રાગદ્વેષનો ત્યાગ તે કાળ સામાયિક છે. ૫. કોઈ જીવને દુઃખ ન હો એવા મૈત્રીભાવવડે અશુભ પરિણામોનો અભાવ કરવો તે ભાવ સામાયિક છે. ૬.

સ્તવનાના છ પ્રકારઃ—

ચોવીસ તીર્થંકરોનું અર્થ સહિત એક હજાર આઠ નામોવડે સ્તવન કરવું તે નામ સ્તવન છે. ૧. કૃત્રિમ કે અકૃત્રિમ અપરિમાણ તીર્થંકર અરિહંતોનાં પ્રતિબિંબોનું સ્તવન તે સ્થાપના સ્તવન છે. ૨. સમવસરણના કાળ, દેહ, પ્રભા, પ્રાતિહાર્ય આદિનું સ્તવન કરવું તે દ્રવ્ય સ્તવન છે. ૩. કૈલાસ, સંમેદ શિખર, ઉર્જયંત (ગિરનાર), પાવાપુર, ચંપાપુરી આદિ નિર્વાણ ક્ષેત્રોનું તથા સમવસરણમાં બાર પરિષદોના ક્ષેત્રનું સ્તવન તે ક્ષેત્ર સ્તવન છે. ૪. ગર્ભ, જન્મ, તપ, જ્ઞાન અને નિર્વાણ કલ્યાણકોના કાળનું સ્તવન તે કાળ સ્તવન છે. ૫. કેવળજ્ઞાન આદિ અનંત ચતુષ્ટય ભાવોનું સ્તવન તે ભાવ સ્તવન છે. ૬.

વંદનાના છ પ્રકારઃ—

તીર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એમાંથી એકના નામનો ઉચ્ચાર કરવો તે નામ વંદના છે. ૧.

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય આદિમાંના એકના પ્રતિબિંબ આદિની વંદના કરવી તે સ્થાપના વંદના છે. ૨. તેમના શરીરની વંદના તે દ્રવ્ય વંદના છે. ૩. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય આદિવડે રોકાયલું ક્ષેત્ર તેની વંદના કરવી તે ક્ષેત્ર વંદના છે. ૪. એ પંચ પરમગુરુમાંના કોઈ એકના કાળની વંદના કરવી તે કાળ વંદના છે. ૫. એક તીર્થંકર, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે સાધુના આત્મગુણોની વંદના કરવી તે ભાવના વંદના છે. ૬.

પ્રતિક્રમણના છ પ્રકાર:—

અયોગ્ય નામ બોલવામાં કૃત, કારિત, અનુમોદનારૂપ મન, વચન, કાયાથી થયેલા દોષ દૂર કરવા પ્રતિક્રમણ કરવું તે નામ પ્રતિક્રમણ છે, ૧. કોઈ શુભ–અશુભ સ્થાપનાના નિમિત્તે મન, વચન, કાયાથી થયેલા દોષથી નિવર્તવાને પ્રતિક્રમણ કરવું તે સ્થાપના પ્રતિક્રમણ છે. ૨. દ્રવ્ય એટલે આહાર, પુસ્તક, દવા આદિના નિમિત્તે મનવચન કાયાથી થયેલા દોષો દૂર કરવા માટે દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ છે. ૩. ક્ષેત્રમાં જવા રહેવા આદિને નિમિત્તે થયેલા શુભ અશુભ પરિણામથી થયેલા દોષો દૂર કરવા માટે ક્ષેત્રપ્રતિક્રમણ છે. ૪. અને દિવસ, રાત, પક્ષ, ઋતુ, શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસું એ નિમિત્તોથી ઊપજેલા અતિચારો દૂર કરવા પ્રતિક્રમણ કરવું તે કાળ પ્રતિક્રમણ છે. ૫. રાગ, દ્વેષ, આદિ ભાવોથી ઊપજેલા દોષો દૂર કરવા માટે ભાવ પ્રતિક્રમણ છે. ૬.

પ્રત્યાખ્યાનના છ પ્રકાર:—

અયોગ્ય પાપનું કારણ એવું નામ બોલવાનો ત્યાગ

પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવ રાખો. ધર્માત્મામાં, વ્રત પાળનારમાં, સ્વાધ્યાયમાં, જિનપૂજામાં વાત્સલ્ય ભાવ કરો. જે સમ્યક્ચારિત્રરૂપ અલંકાર વડે સુશોભિત સાધુ જનની સ્તુતિ કરે, પ્રશંસા કરે, માહાત્મ્ય વધારે તેને વાત્સલ્ય નામનો ગુણ હોય છે. તે સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે અને દુર્ગતિનો નાશ કરે છે. વાત્સલ્ય ગુણના પ્રભાવથી જ સમસ્ત દ્વાદશાંગવિદ્યા સિદ્ધ થાય છે. સિદ્ધાંત સૂત્ર પ્રત્યે અને સિદ્ધાંતનો ઉપદેશ કરનાર ઉપાધ્યાય પ્રત્યે સાચી ભક્તિના પ્રભાવે શ્રુતજ્ઞાનાવરણ કર્મનો રસ સુકાઇ જાય છે ત્યારે સકલ વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે. વાત્સલ્ય ગુણના ધારકને દેવ નમસ્કાર કરે છે. વાત્સલ્યવડે જ અઢાર પ્રકારની બુદ્ધિ-ઋદ્ધિ અને આકાશગામિની ક્રિયા-ઋદ્ધિ, બે પ્રકારની ચારણ ઋદ્ધિ, આઠ પ્રકારની વિક્રિયા-ઋદ્ધિ, ત્રણ પ્રકારની બળ-ઋદ્ધિ, સાત પ્રકારની તપ-ઋદ્ધિ, છ પ્રકારની રસ-ઋદ્ધિ, છ પ્રકારની ઔષધ-ઋદ્ધિ, બે પ્રકારની ક્ષેત્ર-ઋદ્ધિ ઇત્યાદિ અનેક ઋદ્ધિશક્તિઓ પ્રગટ થાય છે. અહીં વાત્સલ્ય વડે ય મંદબુદ્ધિવાળા પણ વિશેષ મતિજ્ઞાન અને વિશાળ શ્રુતજ્ઞાનવાળા થાય છે. પાપનો પ્રવેશ થતો નથી. તપ પણ શોભે છે. તપમાં ઉત્સાહ વિના તપ નિરર્થક છે. આ જિનેન્દ્રનો માર્ગ વાત્સલ્ય વડે જ શોભા પામે છે. વાત્સલ્ય વડે જ શુભ ધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય છે. સમ્યગ્દર્શન નિર્દોષ બને છે, દીધેલું દાન કૃતાર્થ થાય છે. પાત્ર (દાન લેનાર ધર્માત્મા) પ્રત્યે પ્રીતિ વિના તથા દાન દેવામાં પ્રેમ વિના દાન નિંદાનું કારણ થાય છે. જિનવાણીમાં વાત્સલ્ય જેને હશે તેને જ પ્રશંસાપાત્ર સત્ય અર્થ પ્રગટ પ્રકાશશે. જેનામાં જિનવાણી પ્રત્યે વાત્સલ્ય નથી,

વિનય નથી તેને યથાર્થ ભાવ નહીં ભાસે, પણ વિપરીત ભાવ તે ગ્રહણ કરશે. આ મનુષ્ય ભવની મનોહરતા વાત્સલ્ય જ છે. વાત્સલ્ય રહિત હોય તે ઘણા આકર્ષક વસ્ત્ર–અલંકાર ધારણ કરે તો પણ પગલે પગલે નિંદા પામે છે. યશ પામવો, ધન કમાવું, ધર્મ પામવો, વગેરે આ ભવનાં કાર્ય પણ વાત્સલ્ય વડે જ બને છે. પરલોક એટલે દેવલોકમાં મહર્દ્ધિક દેવપણું પણ વાત્સલ્યથી જ પમાય છે. વાત્સલ્ય વિના આ લોકનાં સમસ્ત કાર્યો નાશ પામે છે અને પરલોકમાં દેવાદિ ગતિ મળતી નથી.

અર્હંત દેવ, નિર્ગ્રંથ ગુરુ, સ્યાદ્‌વાદરૂપ પરમાગમ તથા દયારૂપ ધર્મ પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ છે તે સંસારપરિભ્રમણનો નાશ કરી, નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરાવે છે. જિનમંદિરની સંભાળ, જૈનસિદ્ધાંતનું સેવન, સાધર્મી સજ્જનોની સેવા, ધર્મમાં અનુરાગ, દાન દેવામાં પ્રીતિ એ સમસ્ત ગુણો વાત્સલ્યથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. જે છ કાયના જીવો પ્રત્યે વાત્સલ્ય ભાવ પાળે છે, તે જ ત્રણ લોકમાં અતિશયરૂપ તીર્થંકર પ્રકૃતિ ઉપાર્જન કરે છે. જે કલ્યાણના ઇચ્છક છે તે ભગવાન જિનેન્દ્રના ઉપદેશેલા વાત્સલ્ય ગુણનો મહિમા જાણી વાત્સલ્ય નામના સોળમા અંગનું સ્તવન કરે છે, પૂજન કરે છે, મહા અર્ઘ ઉતારણ કરે છે. તે દર્શનવિશુદ્ધિ પામી, તપ–આચરણ વડે અહમિન્દ્ર આદિ દેવલોકને પ્રાપ્ત કરીને પછી જગતના ઉદ્ધારક તીર્થંકર થઈ મોક્ષ પામે છે. સોળ કારણ ભાવનારૂપ ધર્મનો મહિમા અચિંત્ય છે કારણ કે તેથી ત્રણે લોકમાં આશ્ચર્યકારી અનુપમ વિભૂતિના ધારક તીર્થંકરનું પદ પ્રાપ્ત થાય છે.

સોળ ભાવનાવર્ણન સંપૂર્ણ.

કૃતઘ્ની કરે છે, તેથી ક્રોધ સમાન પાપ નથી. ક્રોધાદિ કષાય સમાન આત્માની ઘાત કરનાર કોઈ નથી. જગતમાં જે પુણ્યવાન, મહા ભાગ્યશાળી હોય છે, અને જેનું આ ભવ તથા પરભવમાં ભલું થવાનું હોય છે તેને જ ક્ષમા નામનો ગુણ પ્રગટે છે.

ક્ષમા એટલે પૃથ્વી. તેના જેવો સહન કરવાનો સ્વભાવ તે ક્ષમા છે, સમ્યક્ પ્રકારે સ્વ અને પરનું હિત-અહિત સમજી જે નિર્બળના અપરાધોને પોતે સમર્થ છતાં પણ રાગદ્વેષરહિત થઈને સહન કરે, વિકારી ન બને, તપી જાય નહીં તો તેણે ઉત્તમ ક્ષમા કરી કહેવાય છે. ઉત્તમ એટલે સમ્યક્‌જ્ઞાન સહિત. ઉત્તમ ક્ષમા ત્રણ લોકનો સાર છે, ઉત્તમ ક્ષમા સંસારસમુદ્રમાંથી તારનાર છે. ઉત્તમ ક્ષમા રત્નત્રયને ધારણ કરનારી છે. ઉત્તમ ક્ષમા દુર્ગતિનાં દુઃખોને દૂર કરનારી છે. ઉત્તમ ક્ષમા ધારણ કરનારને નરક કે તિર્યંચ ગતિમાં જવું ન પડે. ઉત્તમ ક્ષમાની સાથે અનેક ગુણોનો સમૂહ પ્રગટ થાય છે. ઉત્તમ ક્ષમાને જ્ઞાની જન ચિંતામણિરત્ન સમાન ગણે છે. ઉત્તમ ક્ષમા મનને ઉજ્જવળ કરે છે. ક્ષમા વિના મનની ઉજ્જ્વળતા અને સ્થિરતા કદાપિ થતી નથી. સર્વ મનોરથો પૂરનારી એક ક્ષમા જ છે.

ક્રોધ જીતવાની ભાવના:—

કોઈ દુર્વચન આદિથી દુઃખી કરે, ગાળો દે, ચોર, અન્યાયી, પાપી, દુરાચારી, દુષ્ટ, નીચ, ચંડાળ, કૃતઘ્ની એવાં અનેક કુવચન કહે, ત્યારે જ્ઞાની એવો વિચાર કરે કે મેં

આનો અપરાધ કર્યો છે કે નહીં? જો અપરાધ કર્યો હોય તથા રાગ, દ્વેષ, મોહને લઈને તેને કોઈ વાતે દુઃખી કર્યો હોય, તો હું અપરાધી છું. મને ગાળ દે છે, ધિક્કારે છે, નીચ, ચોર, કપટી, અધર્મી કહે છે તે વ્યાજબી છે; એથી વધારે દંડ દે તોપણ વ્યાજબી છે. મેં અપરાધ કર્યો છે તેથી મારે ગાળ સાંભળીને ક્રોધ કરવા યોગ્ય નથી, અપરાધીને નરકમાં શિક્ષા ભોગવવી પડે છે, તો મારા નિમિત્તે એને દુઃખ થયું એટલે ક્રોધમાં આવીને તે કડવાં વચન કહે છે; આવો વિચાર કરીને જ્ઞાની ક્ષમા કરે છે, ક્રોધ કરતા નથી.

દુર્વચન કહેનાર મંદ કષાયવાળો હોય તો તેની પાસે જઈને ક્ષમા આપવા વિનંતિ કરવી અને કહેવું કે "હે? કૃપાળુ, પ્રમાદ કે કષાયને વશ થઈને મેં અજ્ઞાનીએ આપને દૂભવ્યા ને તે અપરાધની હું માફી માગું છું; હવેથી એવી ભૂલ નહીં કરું. મોટા પુરુષો એક વખત ભૂલની માફી આપે છે."

જો સામો માણસ ન્યાય રહિત, તીવ્ર કષાયવાળો હોય તો તેની પાસે તરત માફી માગવા જવું નહીં; કોપ શમવા યોગ્ય કાળ ગયા પછી તેની માફી માગવી.

જો પોતે અપરાધ કર્યો ન હોય પણ ઈર્ષા કે માત્ર દુષ્ટતાને લઈને કોઈ દુર્વચન કહે, ખોટું કલંક લગાડે કે જૂઠા દોષ આરોપે તો જ્ઞાની કંઈપણ ખોટું લગાડતા નથી પણ એવો વિચાર કરે છે કે મેં એનું ધન લઈ લીધું હોય, જમીન-જાગીર પડાવી લીધી હોય કે આજીવિકા તોડી

હોય, આડી ખાદી હોય તથા તેનાં કલંક ઉઘાડાં પાડી મેં અપરાધ કર્યો હોય તો મારે પસ્તાવો કરવો ઘટે છે. પણ મેં અપરાધ કર્યો નથી તો મારે શી ફિકર છે? નામ, કુળને ઉદ્દેશીને તે જે દુર્વચનો કહે છે, તે નામ, કુળ, જાતિ મારા સ્વરૂપથી ભિન્ન છે, હું તો જ્ઞાયક છું, જેને તે કહે છે તે હું નથી. હું જે સ્વરૂપે છું ત્યાં તો વચન પહોંચી શકતાં નથી. તેથી મારે ક્ષમા ગ્રહણ કરવી એ જ ઉત્તમ છે. જે દુર્વચન કહે છે તે મુખ, જીભ, દાંત, હોઠ વડે શબ્દરૂપે પરિણમેલાં પુદ્ગલ પરમાણુ છે; તેનું શ્રવણ કરી જો મને વિકાર થાય તો એ મારી મહા અજ્ઞાનદશા ગણાય. એ ઇર્ષાવાળો, દુષ્ટ પુરુષ ગાળ દે છે તેનો વિચાર કરીએ તો ગાળ શી વસ્તુ છે? ગાળ કંઈ વસ્તુ નથી, ક્યાંય વળગતી નથી, દેખાતી નથી. જ્ઞાની હોય તે અવસ્તુને લેવા દેવાનો સંકલ્પ શાનો કરે?

તે ચોર, અન્યાયી, કપટી, અધર્મી ઇત્યાદિ વચનો કહે છે ત્યાં એમ વિચારવું કે હે! આત્મા તું અનેક વાર અનેક જન્મોમાં ચોર, વ્યભિચારી, અભક્ષ્ય-ભક્ષણ કરનારો, ભીલ, ચંડાળ, ચમાર, ગોલો, વાંદરો, કૂતરો, ભૂંડ, ગધેડા ઇત્યાદિ તથા અધર્મી, પાપી, કૃતઘ્ની થતો આવ્યો છે. હજી સંસારપરિભ્રમણ કરીશ તો વખતે અનેકવાર થઇશ પણ ખરો. અત્યારે તે માત્ર કૂતરો, ગધેડા કે ચોર, ચંડાળ એવા શબ્દો જ કહે છે તે સાંભળીને ક્રોધ કરવો કે દુઃખી થવું એ મોટી ભૂલ છે.

એ દુષ્ટ માણસ દુર્વચન કહે છે એમાં એનો વાંક નથી.

ક્લેશને અર્થે જ થયો ગણાય. વીતરાગધર્મ ધારણ કરીને પણ ક્રોધી, વિકારી, દુર્વચન કહેનારો થાઉં તો મને દેખીને બીજા પણ ક્રોધમાં પ્રવર્તવા લાગે; તેથી ધર્મની મર્યાદાનો ભંગ કરી પાપની પરંપરા ચલાવનારાઓમાં મુખ્ય હું થયો ગણાઉં. માટે પ્રાણ જતાં પણ, ધન કે કીર્તિનો નાશ થાય તોપણ મારે ક્ષમા ગુણ તજવા યોગ્ય નથી. પૂર્વે મેં અશુભ કર્મ બાંધ્યુ હતું તે પાપનું ફળ હું ભોગવું છું; સામો માણસ તો નિમિત્ત માત્ર છે. એના નિમિત્તે પાપનો ઉદય થયો ન હોત તો બીજા કોઈના નિમિત્તે થાત. ઉદયમાં આવેલું કર્મ ફળ આપ્યા વિના ટળતું નથી. આ અજ્ઞાની લોક મારા પ્રત્યે ક્રોધમાં આવી દુર્વચન આદિ વડે ઉપદ્રવ કરે છે તે વખતે હું પણ દુર્વચન આદિ વડે તેમને પ્રત્યુત્તર દઉં તો હું તત્ત્વજ્ઞાની શાનો? અજ્ઞાની જેવો જ થયો, તો તત્ત્વજ્ઞાન શા કામમાં આવ્યું? યથાયોગ્ય ઉદયમાં આવેલું પાપકર્મ ભોગવતાં કયો વિવેકી આત્મા ક્રોધાદિકને વશ થાય? હે આત્મા, પૂર્વે બાંધેલું અશાતા કર્મ હમણાં ઉદયમાં આવ્યું છે, તેનો કોઈ ઉપાય નથી. તે રોકી શકાય એવું નથી એમ જાણી સમભાવથી સહન કરો. જો ભોગવતાં સંકલેશ ભાવ કરશો તો આ દુઃખ તો ભોગવવું જ પડશે અને નવો મહાન અશાતાનો (દુઃખનો) બંધ બાંધશો. તેથી બનનાર છે તે ફરનાર નથી એમ જાણી નિઃશંક થઈ સમભાવથી સહન કરો.

આ દુષ્ટ લોક ઘણા છે, પોતાની શક્તિ વડે મારામાં ક્રોધરૂપ અગ્નિ પ્રગટાવી, સમભાવરૂપ મારી સંપત્તિનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે. આવા પ્રસંગમાં હું હવે અસાવધ રહી

ત્રણ જગતના લોકોનાં મન પ્રસન્ન થાય છે. માર્દવ વડે જ જીવ વીતરાગનો સત્ય ધર્મ પામ્યો ગણાય છે. માર્દવ વડે સ્વ-પરના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. કઠોર પરિણામવાળાને સ્વ-પરનો વિવેક હોતો નથી. માર્દવથી જ સમસ્ત દોષોનો નાશ થાય છે. માર્દવ પરિણામ સંસારસમુદ્રમાંથી જીવને તારે છે. તેથી માર્દવ પરિણામને સમ્યક્દર્શનનું અંગ જાણી તે નિર્મળ માર્દવ ધર્મની સ્તુતિ કરો.

સંસારી જીવોને અનાદિ કાળથી મિથ્યાદર્શનનો ઉદય ચાલ્યો આવ્યો છે તેથી પર્યાય-બુદ્ધિને લઈને જાતિ, કુળ, વિદ્યા, બળ, ઐશ્વર્ય, રૂપ, તપ, અને ધનને પોતાનું સ્વરૂપ માની ગર્વિષ્ઠ થઈ રહ્યો છે. તેને એમ સમજાયું નથી કે આ જાતિ, કુળ આદિ બધાં કર્મના ઉદય પ્રમાણે પ્રગટેલા પુદ્ગલના નાશવંત વિકારો છે અને હું અવિનાશી જ્ઞાનસ્વરૂપ અરૂપી છું. અનાદિકાળમાં અનેક જાતિ, કુળ, બળ, ઐશ્વર્ય આદિ પામી પામીને મૂકતો આવ્યો છું. એમાં હવે મારાં કોને માનું? ધન, યૌવન, ઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન આદિ સર્વ વિનાશી છે, ક્ષણભંગુર છે, તેનો ગર્વ કરવો તે સંસાર-પરિભ્રમણનું કારણ છે.

આ સંસારમાં સ્વર્ગલોકના મહા ઋદ્ધિવાળા દેવો મરીને એક સમયમાં એકેન્દ્રિયમાં આવીને ઊપજે છે કે કાગડા, કૂતરા, ચંડાળ આદિના ભવ પામે છે. નવ નિધાન, ચૌદ રત્નના ધારક ચક્રવર્તી મરીને એક સમયમાં સાતમી નરકને વિષે નારકી થાય છે, બળભદ્ર-નારાયણનાં ઐશ્વર્ય પણ નાશ પામ્યાં તો સામાન્ય માણસની વાત જ શી કરવી? જેની

જાય છે. કોઈ વ્રત પાળનાર, તપ કરનાર ત્યાગી હોય તેનું કપટ એકવાર જગતમાં જાહેર થાય તો તેને સર્વ લોક અધર્મી માની તેનો વિશ્વાસ કોઈ કરતું નથી. કપટીની મા પણ તેનો વિશ્વાસ રાખતી નથી. કપટી માણસ મિત્રદ્રોહી, સ્વામીદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી, કૃતઘ્ની છે. વીતરાગધર્મ તો છળ-કપટ રહિત છે. વાંકા મ્યાનમાં જેમ સીધી તરવાર પેસી શકે નહીં, તેમ વક્ર પરિણામીના હૃદયમાં વીતરાગનો આર્જવ એટલે સરળ ધર્મ પ્રવેશ કરી શકતો નથી. કપટીના બન્ને લોક બગડે છે. તેથી જો યશની ઇચ્છા હોય, આબરૂની ઇચ્છા હોય, ધર્મની ઇચ્છા હોય તો માયા-કપટનો ત્યાગ કરી આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો. નિષ્કપટીની પ્રશંસા તેના વેરી પણ કરે છે. કપટ રહિત, સરળ ચિત્તથી અપરાધ થયો હોય તો પણ દંડ દેવા યોગ્ય નથી. આર્જવ ધર્મનો ધારક તો પરમાત્મસ્વરૂપના અનુભવ માટે સંકલ્પ કરે છે; કષાય જીતવાનો, સંતોષી થવાનો સંકલ્પ કરે છે; જગતના પ્રપંચનો ત્યાગ કરે છે, આત્માને એક ચૈતન્ય માત્ર જાણે છે. જે ધન, સંપત્તિ કુટુંબ આદિને પોતાના માને છે તેજ છળ, કપટ, ઠગાઈ કરે છે. પર દ્રવ્યથી પોતાને ભિન્ન એકલો જાણે તે ધન કે જીવનને અર્થે કદી કપટ કરે નહીં. તેથી આત્માને સંસાર-પરિભ્રમણથી મુક્ત કરવા ઇચ્છતા હો તો માયાચારનો ત્યાગ કરી આર્જવ ધર્મ ધારણ કરો.

૪. ઉત્તમ સત્યઃ—

"ધર્મ નીતિ રાજ અને વ્યવહાર એ સત્યવડે પ્રવર્તન કરી રહ્યાં છે.

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

સત્ય વચન છે તે જ ધર્મ છે; સત્ય વચન દયાધર્મનું મૂળ કારણ છે, અનેક દોષો દૂર કરનાર છે, આ ભવમાં તથા પરભવમાં સુખી કરનાર છે; સર્વને વિશ્વાસ ઊપજવાનું કારણ છે. સર્વ ધર્મોમાં સત્ય વચન મુખ્ય મનાયું છે; સંસાર-સમુદ્ર ઓળંગવાનું તે જહાજ છે; સર્વ સદાચરણોમાં સત્ય ઉત્તમ છે; સત્યજ સમસ્ત સુખનું કારણ છે. મનુષ્ય જન્મની શોભા સત્ય છે. સત્યવડે સર્વ પુણ્યકાર્યો દીપે છે; અસત્ય-વાદીનું મહા પુણ્યકાર્ય પણ પ્રશંસાપાત્ર બનતું નથી. સર્વ ગુણોના સમૂહનો મહિમા સત્યને લઈને છે. સત્યના પ્રતાપે દેવ જેવા સેવા કરે છે. સત્યને આધારે અણુવ્રત કે મહાવ્રત રહેલાં છે. સત્ય વિના વ્રત, સંયમ નિષ્ફળ છે. સત્યના પ્રભાવથી સર્વ સંકટોનો નાશ થાય છે. તેથી જે વચન પોતાને અને પરને હિતકારક હોય તેવા બોલવા. કોઈને દુઃખ ઊપજે તેવાં વચન ન બોલવાં. પરને પીડાકારી વચન સાચું હોય તોપણ ન કહેવું. અભિમાન રહિત બોલો, પરમાત્માની પ્રતીતિ કરાવનાર વચનો બોલો; પરંતુ પુણ્ય-પાપ, સ્વર્ગ-નરક કોઈ નથી એવા ભાવાર્થનાં નાસ્તિક વચનો ન બોલો.

છે. સર્વ જીવોને પુણ્ય અને પાપ કર્મો સત્તામાં હોય છે. બાહ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ આદિ પરિપૂર્ણ સામગ્રી મળતાં કર્મ પોતાનું ફળ અવશ્ય આપે છે. બાહ્ય નિમિત્ત ના મળે તો ઉદયમાં ન આવે તથા રસ દીધા વિના નિર્જરે છે, છૂટે છે.

(૨) જે ન હોય તે છે એમ પ્રગટ કરવું તે બીજું અસત્ય છે, જેમકે દેવોનું અકાળ મૃત્યુ થાય છે એમ કહેવું; દેવોને માંસાહારી કહેવા તથા મનુષ્યસ્ત્રી દેવ સાથે કામ-ભોગ ભોગવે છે કે દેવાંગના સાથે મનુષ્ય કામ-ભોગ ભોગવે છે એમ કહેવું એ બીજું અસત્ય છે.

(૩) વસ્તુનું સ્વરૂપ હોય તેથી વિપરીત સ્વરૂપ કહેવું તે ત્રીજું અસત્ય છે.

(૪) ગર્હિત-નિંદાનાં વચન કહેવાં તે ચોથું અસત્ય છે. ગર્હિત વચનના ત્રણ ભેદ છે ૧. ગર્હિત, ૨. સાવદ્ય અને ૩. અપ્રિય.

૧. પૈશુન્ય, હાસ્ય, કર્કશ, અસમંજસ, પ્રલપિત ઇત્યાદિ સૂત્રવિરુદ્ધ વચન ગર્હિત વચન ગણાય છે.

પરનામાં હોય કે ન હોય તેવા દોષો તેની પૂઠ પાછળ કહેવા, તથા કોઈના ધનનો, આજીવિકાનો કે પ્રાણનો નાશ થાય, તથા જગતમાં કોઈની નિંદા, અપવાદ ફેલાય એવાં વચન કહેવાં તે પૈશુન્ય નામે ગર્હિત વચન છે.

મશ્કરી કરવા વિકારી વચન બોલવાં તથા સાંભળનારને પાપમાં પ્રેરનાર અને પ્રેમ ઊપજે તેવાં વચન તે હાસ્ય નામે ગર્હિત અસત્ય વચન છે.

કોઈને એમ કહેવું કે તું મંદ છે, મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે, ઇત્યાદિ કર્કશ વચન છે.

દેશ, કાળને યોગ્ય નહીં તેવાં પોતાને અને પરને મહા સંતાપ ઉપજાવનાર વચન અસમંજસ વચન છે.

પ્રયોજન વગર ઉદ્ધતપણે બકવાદ કરવો તે પ્રલપિત વચન છે.

૨. જે વચનથી પ્રાણીઓની ઘાત થાય, દેશમાં ઉપદ્રવ થાય, દેશ લૂંટાઈ જાય, કલહ, કંકાસ, લડાઈ મંડાય, ખેદ પામીને મરી જાય કે મારી જાય, વેર બંધાય, છકાય જીવની ઘાતનો આરંભ થાય, મહા હિંસામાં પ્રવૃત્તિ થાય તે સાવદ્ય વચન કહેવાય છે. કોઈને ચોર, વ્યભિચારી, વગેરે સાવદ્ય વચન કહેવાં એ દુર્ગતિનું કારણ છે, તેથી તજવા યોગ્ય છે.

૩. સત્યવાદી નીચે જણાવેલા દશ પ્રકારની અપ્રિય વચન નામની અસત્ય ભાષા પણ તજે છે.

અપ્રિય વચનના દશ ભેદ: કર્કશ, કટુ, પરુષ, નિષ્ઠુર, પરકોપિણી, મધ્યકૃશ, અભિમાની, અનયંકર, છેદંકર, ભૂતવધકર.

સ્થળોની યાત્રા કરે, કરોડો રૂપિયાનું દાન કરે, કરોડો વર્ષ સુધી તપ કરે, સર્વ શાસ્ત્રો ભણે ભણાવે; તો પણ તેમની શુદ્ધિ કદાપિ થતી નથી. અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરનારનાં અને અન્યાયથી પ્રાપ્ત થયેલા વિષય-ભોગ અને ધનને ભોગવનારનાં પરિણામ એવાં મલિન હોય છે કે કરોડોવાર ધર્મનો ઉપદેશ અને સર્વ સિદ્ધાંતોની વ્યાખ્યા ઘણાં વર્ષો સુધી સાંભળે તો પણ કદી હૃદયમાં તેનો પ્રવેશ થતો નથી. પચાસ વર્ષો સુધી શાસ્ત્ર-શ્રવણ કર્યું હોય તો પણ ધર્મના સ્વરૂપનું ભાન નથી એવા ઘણા આપણે પ્રત્યક્ષ દેખીએ છીએ; એ બધું અન્યાયથી પ્રાપ્ત કરેલા ધનનું અને અભક્ષ્ય ભક્ષણનું ફળ છે. તેથી જે પોતાના આત્માની પવિત્રતા ઇચ્છતા હોય તેણે અન્યાયથી ધન મેળવવું નહીં, અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવું નહીં અને પરસ્ત્રીની અભિલાષા કરવી નહીં.

પરમાત્માના ધ્યાનથી શૌચધર્મ પ્રગટે છે. અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને પરિગ્રહત્યાગથી શૌચ ધર્મ થાય છે. હિંસા આદિ પાંચ પાપમાં પ્રવર્તનાર સદાય મલિન છે; પરના ઉપકારને ઓળવનાર કૃતઘ્ની સદા મલિન છે; ગુરુદ્રોહી, ધર્મદ્રોહી, સ્વામીદ્રોહી, મિત્રદ્રોહી અને ઉપકાર ઓળવનારનાં પાપની પરંપરા અસંખ્યાત ભવોમાં કરોડો તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી અને દાન કરવાથી દૂર થતી નથી. વિશ્વાસઘાતી સદાય મલિન હોય છે. તેથી ભગવાનનાં પરમાગમની આજ્ઞા પ્રમાણે શુદ્ધ સમ્યક્‌દર્શન, સમ્યક્‌જ્ઞાન, સમ્યક્‌ચારિત્ર ધારણ કરી આત્માને પવિત્ર કરો. ક્રોધાદિ કષાયોને રોકીને ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ગુણ ધારણ કરીને

આત્માને ઉજ્જ્વળ કરો. સમસ્ત વ્યવહાર કપટ રહિત થઈને ઉજ્જ્વળ કરો. પારકા વૈભવ, ઐશ્વર્ય, ઉજ્જ્વળ યશ, ઉત્તમ વિદ્યા આદિ પ્રભાવ દેખીને અદેખાઈરૂપ મલિનતા છોડીને શૌચ ધર્મ અંગીકાર કરો. પરના પુણ્યનો ઉદય દેખીને ખેદ ન કરો. મનુષ્યદેહ તથા ઇન્દ્રિયો, જ્ઞાન, બળ, આયુષ્ય, ધન, સંપત્તિ આદિ અનિત્ય ક્ષણભંગુર જાણી, એકાગ્ર ચિત્તથી પોતાના સ્વરૂપમાં દૃષ્ટિ ધારણ કરી, અશુભ ભાવોનો અભાવ કરી આત્માને પવિત્ર કરો. શૌચ જ મોક્ષનો માર્ગ છે; મોક્ષ આપનાર છે.

૬. ઉત્તમ સંયમ :—

"અનુક્રમે સંયમ સ્પર્શતોજી, પામ્યો ક્ષાયક ભાવ રે,
સંયમ શ્રેણિ ફૂલડેજી, પૂજું પદ નિષ્પાવ રે."

— શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર.

"(આત્માની અભેદ ચિંતનારૂપ) સંયમના ક્રમે કરીને મોહ કર્મને હણીને ક્ષાયકભાવ (અપ્રતિપાતિ, નિર્મળ, [illegible]) ને પામેલા એવા જે શ્રી સિદ્ધાર્થપુત્ર, તેમના નિર્મળ [illegible] ચરણને સંયમશ્રેણિરૂપ ફૂલથી પૂજું છું."

[illegible]

સોળ વાનીનું સોનું ઉત્તમ બને છે; તેમ આત્મા પણ બાર પ્રકારના તપના પ્રતાપે કર્મ-મળ-રહિત શુદ્ધ થાય છે. અજ્ઞાની મિથ્યાદૃષ્ટિ દેહને પંચાગ્નિવડે તપાવે છે તથા અનેક પ્રકારના કાય-ક્લેશને તપ કહે છે; પરંતુ તે તપ નથી. કાયાને બાળવાથી કે મારવાથી શું થાય? મિથ્યાદૃષ્ટિ જ્ઞાનપૂર્વક આત્માને કર્મબંધનથી છોડાવવાની કળા જાણતો નથી. કર્મમળના કલંકથી રહિત થવા ઇચ્છતો આત્મા તો ભેદવિજ્ઞાનથી પોતાના આત્માના નિજ સ્વભાવને અને રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપ મળ દ્રવ્ય-ભાવ-કર્મરૂપ મેલને ભિન્ન દેખે છે. જેથી રાગ,-દ્વેષ-મોહરૂપ મળ જુદો થઈ જાય અને શુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનમય આત્મા ભિન્ન થઈ જાય તે તપ કહેવાય.

મનુષ્ય ભવ પામીને સ્વ અને પરનું સ્વરૂપ જેણે જાણ્યું છે તેણે તો પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનને વશ કરીને વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય ધારણ કરી, સમસ્ત પરિગ્રહ ત્યાગી બંધ કરાવનાર રાગ દ્વેષમય પ્રવૃત્તિ તજીને પાપનાં આલંબન છોડવા તથા મમતાનો નાશ કરવા માટે વનમાં જઈ તપ કરવું. આવું તપ મહા ભાગ્યશાળી પુરુષોથી થાય છે. તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

સંસારી જીવોને મમતારૂપી મોટી ફાંસી છે. એ મમતારૂપ જાળમાં ફસાઈને ઘોર કર્મ કરવાથી મહા પાપ બાંધે છે; રોગ આદિ તીવ્ર વેદના અને સ્ત્રી-પુત્રાદિ સર્વ કુટુંબના તથા પરિગ્રહના વિયોગાદિથી થતા તીવ્ર આર્તધ્યાન સહિત મરણ પામીને દુર્ગતિનાં ઘોર દુઃખો ભોગવે છે.

તપરૂપી વનમાં વાસ પામવો દુર્લભ છે. કોઈ મહા

ઉદ્ધાર કરનાર દાન ક્યાંથી દેવાય? તેથી વિચારવાન ધર્મેચ્છકને તો પાત્રનો યોગ મળે કે દાન દેવાય ત્યારે અત્યંત આનંદ થાય છે. શ્રીમંતપણું અને સમજણ પામ્યા હો તો દાનમાં જ ઉદ્યમ કરો.

૧. અભયદાન :—

છકાય (૧. પૃથ્વીરૂપે દેહ ધર્યો છે તે, ૨. પાણીરૂપ દેહવાળા, ૩. અગ્નિરૂપ દેહવાળા, ૪. વાયુરૂપ દેહવાળા અને ૫. વનસ્પતિરૂપ દેહવાળા એ પાંચ સ્થાવર એટલે અચર અને ૬. ત્રસ એટલે સચર એમ સચરાચર) જીવોને અભયદાન દો, એટલે અભક્ષ્યના ત્યાગથી, હિંસા થાય તેવી પ્રવૃત્તિરૂપ આરંભ ઘટાડવાથી દેખીને, શોધીને યત્નાચારથી વસ્તુઓ લેવા મૂકવામાં પ્રવર્તવું; નિર્દયી થઈને ન પ્રવર્તવું. કોઈ પ્રાણીને મન, વચન, કાયાથી દુઃખ ન દેવું; દુઃખીઆં ઉપર દયા રાખવી એ ગૃહસ્થો માટે અભયદાન છે. તેથી સંસારમાં જન્મ, મરણ, રોગ, શોક, ગરીબાઈ, વિયોગ આદિ દુઃખ ભોગવવાં પડતાં નથી.

૨. જ્ઞાનદાન :—

સંસાર વધારનારાં, હિંસાને પોષનારાં તથા અસત્ય ધર્મનું સમર્થન કરનારાં શાસ્ત્રો, તથા યુદ્ધશાસ્ત્ર, શૃંગારશાસ્ત્ર, માયાકપટનું વર્ણન કરનારાં શાસ્ત્ર, વૈદકશાસ્ત્ર, રસ-રસાયણ, મંત્ર, તંત્ર મારણ-વશીકરણ આદિ શાસ્ત્રો મહા પાપની પ્રરૂપણા કરનારાં છે. તેનાથી દૂર રહી ભગવાન વીતરાગ સર્વજ્ઞનાં કહેલાં દયાધર્મની પ્રરૂપણા કરનારાં સ્યાદ્વાદરૂપ

અનેકાંત માર્ગનો પ્રકાશ કરનારાં, નય–પ્રમાણવડે તત્ત્વાર્થની પ્રરૂપણા કરનારાં શાસ્ત્રોનો પોતે અભ્યાસ કરો, કરાવો. અને આત્મકલ્યાણને અર્થે તેવાં શાસ્ત્રોનું દાન કરો. પોતાનાં સંતાનોને જ્ઞાનદાન દ્યો. અન્ય ધર્મબુદ્ધિવાળા, રુચિવાળા, શુભેચ્છાસંપન્ન હોય તેમને શાસ્ત્રનું દાન કરો. જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રેમ જેમને જાગ્યો છે તે સમાજના જ્ઞાનદાન માટે પાઠશાળાઓ સ્થાપે છે. કારણ કે ધર્મનો સ્તંભ જ્ઞાન છે. જ્યાં જ્ઞાનદાન હશે ત્યાં ધર્મ રહેશે; તેથી જ્ઞાનદાનમાં પ્રવૃત્તિ કરો. જ્ઞાનદાનના પ્રભાવથી નિર્મળ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૩. ઔષધદાન :—

રોગનો નાશ કરનાર પ્રાસુક ઔષધનું દાન કરો. ઔષધદાન અતિ ઉપકારી છે. રોગીને [illegible] ઔષધ મળે તો તેને ઘણો આનંદ થાય છે. જે નિર્ધન [illegible] સેવા કરનાર કોઈ ન હોય તેવાને [illegible] નિદાન [illegible] ઔષધ [illegible] ને દાન, તપ, સંયમ પાળી શકે છે. [illegible] શકે છે. ઔષધદાન [illegible] [illegible] દાનના પ્રભાવથી [illegible]

આપ્યું. આહારદાનથી જ મુનિનો, શ્રાવકનો બન્ને ધર્મ પ્રવર્તે છે. આહારદાન વિના મોક્ષ માર્ગનો લોપ થઈ જાય. પથ્ય આહાર સર્વ રોગનો નાશ કરનાર છે. આહાર-દાન દેનાર મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ ભોગભૂમિમાં દશ પ્રકારનાં કલ્પવૃક્ષના ચિરકાળ ભોગ ભોગવે છે; ત્રણ દિવસે આંબળા જેટલો આહાર કરે છે તો પણ ભૂખતરસ લાગતી નથી. સર્વ દુઃખ ક્લેશ રહિત અસંખ્યાત વર્ષ સુધી સુખ ભોગવી મરણ પછી દેવલોકમાં ઊપજે છે.

ધન પામ્યા હો તો ચાર પ્રકારનાં દાન દેવામાં પ્રવર્તો. નિર્ધન હો તો પણ પોતાના ભોજનમાંથી બને તેટલું દાન કરો. જો અધું ભોજન મળતું હોય તો તેમાંથી એક બે કોળીઆ દુઃખી, ભુખ્યાં, દીન-દરિદ્રીને દાન કરો

મીઠાં વચન બોલવાં તે પણ મોટું દાન છે; આદરસત્કાર, વિનય કરવો, જગા આપવી, કુશળતા પૂછવી એ મહા દાન છે. દુષ્ટ વિકલ્પોનો ત્યાગ કરો, પાપ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરો, ચાર કષાયોનો ત્યાગ કરો. પરના સાચા, ખોટા દોષ કદી ન કહો. અન્યાયનું ધન લેવાનો (લાંચ આદિનો) દૂરથી ત્યાગ કરો.

હે! જ્ઞાની જનો, જો આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા હોય તો દુઃખીઆંને તો દાન દ્યો, તેમજ સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન આદિ ગુણોના ધારક ગુણીજનોનો મહાવિનય, આદરસત્કાર કરો. સર્વ જીવો ઉપર કરુણા કરો. મિથ્યાદર્શનનો ત્યાગ કરો. રાગ-દ્વેષ-મોહ ધારનારા કુદેવ, આરંભ પરિગ્રહવાળા ભેખધારી કુગુરુ તથા હિંસાને પોષનારાં, રાગ-દ્વેષ વધારનારાં

મિથ્યાદૃષ્ટિનાં શાસ્ત્ર, તે સર્વને વંદન, સ્તવન પ્રશંસા કરવાનો ત્યાગ કરો. ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને વશ કરવા માટે ભારે ઉદ્યમ કરો. ક્લેશનું કારણ એવાં કડવાં વચન, ગાળ, અપમાનકારી વચન, અભિમાની વચન કહી કોઈને કહો નહીં. કોઈ પણ પ્રાણીને દુઃખ દેનાર તથા પોતાના યશનો નાશ કરનાર, ધર્મનો નાશ કરનાર મન વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરો.

૯. ઉત્તમ આકિંચન્ય :—

"સ્વરૂપ ચેતન નિજ, જડ છે સંબંધ માત્ર,
અથવા તે જ્ઞેય પણ પર દ્રવ્યમાંય છે;
એવો અનુભવનો પ્રકાશ ઉલ્લાસિત થયો,
જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે."

નીરની પેઠે કર્મની સાથે અનાદિ કાળથી હું મળી રહ્યો છું. તેમાં વળી મિથ્યાત્વ નામના કર્મના ઉદયથી સ્વ-સ્વરૂપનું ભાન ભૂલી દેહાદિ પર દ્રવ્યોને પોતાનું સ્વરૂપ જાણી, અનંતકાળ મેં પરિભ્રમણ કર્યું. હવે કોઈક આવરણ આદિ દૂર થવાથી, પરમકૃપાળુ શ્રી સદ્ગુરુના ઉપદેશથી યથાર્થરૂપ પરમ આગમના પ્રસાદથી પરનું અને પોતાનું સ્વરૂપ સમજવું. જેમ અલંકારોમાં જડેલાં પંચરંગી રત્નોમાંથી શુદ્ધરૂપ અને નિરંતર અભ્યાસથી ઝવેરી સ્ફટિક રત્ન નીચે મૂકેલ પદાર્થના બાહ્યરૂપ રંગને અને સ્ફટિકના રંગને નીલ, મુખ્ય વગેરેને ભિન્ન ભિન્ન જાણે છે, તેમ પરમ આગમના નિરંતર અભ્યાસથી તથા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુની વાણીથી જાણતાં-માનતાં [illegible]

[illegible]

સંસાર–સમુદ્રમાંથી તારનાર જહાજ જેવું છે. પરિગ્રહને મહા બંધનરૂપ જાણી છોડવો તે આકિંચન્ય ધર્મ છે.

આકિંચન્ય ધર્મ જેને પ્રગટ થયો છે, તેને પરિગ્રહ પ્રત્યે આસક્તિ રહેતી નથી, આત્મધ્યાનમાં લીનતા થાય છે. દેહાદિક બાહ્ય વેષમાં આત્મભાવ મનાતો નથી તથા પોતાનું સ્વરૂપ જે રત્નત્રય, તેમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં દોડતું મન અટકી જાય છે, કાયા ઉપરની માયા ઉતરી જાય છે. સંસારનાં દેવાદિકનાં સુખ, ઇન્દ્ર, અહમિંદ્ર, ચક્રવર્તીનાં સુખ પણ દુઃખરૂપ દેખાય છે, તો પછી તેની વાંછા કેમ કરે? રત્ન, સુવર્ણ, રાજ્ય, ઐશ્વર્ય, સ્ત્રી પુત્રાદિ પરિગ્રહને તે સડેલા તરણા સમાન મમત્વ રહિત તજે છે.

આકિંચન્ય તો પરમ વીતરાગપણું છે; જેને સંસારનો અંત આવી ગયો હોય તેને એ હોય છે. જેને આકિંચન્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થયો છે તેને પરમાર્થ એટલે શુદ્ધ આત્માનો વિચાર કરવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે. પંચ પરમેષ્ઠીની ભક્તિ પ્રગટે છે અને માઠા વિકલ્પોના નાશ થાય છે. ઇષ્ટ-અનિષ્ટ ભોજનમાં થતા રાગ–દ્વેષ નાશ પામે છે; માત્ર પેટ રૂપી ખાડો ભરવો તે સિવાય અન્ય સરસ નીરસ ભોજન વિષેના વિચાર છૂટી જાય છે. સર્વ ધર્મોમાં પ્રધાન ધર્મ આકિંચન્ય છે, તે મોક્ષનો નિકટ સમાગમ કરાવનાર છે. અનાદિ કાળથી જેટલા સિદ્ધ થયા છે તે બધા આકિંચન્યથી જ થયા છે; અને ભવિષ્યમાં જે કોઈ તીર્થંકરાદિ સિદ્ધ થશે તે આકિંચન્ય ધર્મથી જ થશે.

આકિંચન્ય ધર્મ પ્રધાનપણે સાધુજનોને હોય છે,

તથાપિ એકદેશે ધર્મ ધારણ કરનાર ગૃહસ્થ એ ધર્મ ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા રાખે છે અને ગૃહસ્થ અવસ્થામાં જે સંક- રાગી, અતિ વિરક્ત થઈને પ્રમાણિક પરિગ્રહ રાખે છે, ભવિષ્યની વાંછા કરતો નથી. અન્યાયમાર્ગે ધન. પરિગ્રહ કદી ગ્રહણ કરતા નથી, અલ્પ પરિગ્રહમાં અતિ સંતોષી રહે, પરિગ્રહને દુઃખ દેનાર અને અત્યંત અહિત માને છે તેને આકિંચન્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૮. ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય :—

“નારીઓને નવ યૌવના. દેખી ન વિષય વિકાર;
ગણે કાષ્ઠની પૂતળી. તે

મુખ્ય ઉપાય બ્રહ્મચર્ય-સેવન, શુદ્ધ સાત્વિક આહારપાન અને નિયમિત વર્તન છે."

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

સર્વ વિષયોમાંથી આસક્તિ તજી, બ્રહ્મ એટલે જ્ઞાયક સ્વભાવ આત્મા-તેમાં ચર્યા એટલે પ્રવૃત્તિ, તે બ્રહ્મચર્ય છે. હે! જ્ઞાની જન, આ બ્રહ્મચર્ય નામનું વ્રત બહુ આકરૂં છે. બિચારા વિષયોમાં ફસાયલા, આત્મજ્ઞાન રહિત મનુષ્યો તે વ્રત ધારણ કરવા સમર્થ નથી. મનુષ્યોમાં દેવસમાન હોય તે જ એ વ્રત પાળી શકે છે. વિષયોની લાલસાવાળા અન્ય રંક જીવો તે પાળી શકવા સમર્થ નથી. બ્રહ્મચર્ય વ્રત અતિ દુષ્કર છે. જે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેને સર્વ ઇન્દ્રિયો અને કષાયો જીતવા સુલભ છે. હે! ભવ્યો, સ્ત્રીના સુખમાં કે પુરુષના ભોગોમાં રાગી જે મનરૂપ મદોન્મત્ત હાથી છે, તેને વૈરાગ્યની ભાવનામાં રોકીને, વિષયોની આશાનો અભાવ કરીને, દુર્ધર બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરો.

કામ-વિકાર ચિત્તરૂપી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેની પીડા સહન નહીં થવાથી જીવ નહીં કરવા યોગ્ય એવાં પાપ કરે છે. કામ મનનું મથન કરે છે, મનમાંના જ્ઞાનનો નાશ કરે છે, તેથી કામનું નામ 'મનમથ' પડ્યું છે. જ્ઞાનનો નાશ થવાથી અથવા વિવેકચક્ષુનો નાશ થવાથી જ સ્ત્રીના મહા દુર્ગંધી નિંદ્ય શરીરમાં રાગી બની, તેનું સેવન કરે છે. કામથી અંધ બની મહા અનીતિ કરે છે-પોતાની કે પરની સ્ત્રીનો વિચાર પણ કરતો નથી. આ દુરાચારથી આ લોકમાં પણ હું માર્યો જઈશ, રાજા ભારે શિક્ષા કરશે. મારી

સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવાય છે તો સત્પુરુષોને મરણનો ડર કેમ હોય ?

પોતાના કર્તવ્યનું ફળ તો મરણ થયે જ મળે છે. પોતે છકાય જીવોની રક્ષારૂપ અભયદાન દીધું છે. રાગદ્વેષ, કામક્રોધાદિનો નાશ કરી, અસત્ય, અન્યાય, કુશીલ, પરધનહરણનો ત્યાગ કરી, સંતોષ ધારણ કરી, પોતાના આત્માને અભયદાન દીધું છે, તેનું ફળ સ્વર્ગલોક સિવાય ક્યાં ભોગવાય? સ્વર્ગલોકનાં સુખ મૃત્યુ નામના મિત્રની કૃપાથી જ મળે છે. તેથી મરણ જેવો આ જીવને ઉપકાર કરનાર કોઈ મિત્ર નથી. મરણ ન આવે તો અહીં મનુષ્ય ભવમાં વૃદ્ધ થયેલા દેહમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવતાં કેટલો બધો કાળ રહેવું પડત? આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન કરીને તિર્યંચ કે નરકગતિમાં જાત ! તેથી હવે મરણના ભયથી કે દેહ, કુટુંબ, પરિગ્રહ ઉપરની મમતાથી, ચિંતામણિ કે કલ્પવૃક્ષ સમાન સમાધિમરણ બગાડીને ભય સહિત, મમતા સહિત મરણ કરીને દુર્ગતિમાં ભટકવું યોગ્ય નથી.

આ મારા કર્મરૂપી વેરીએ મારા આત્માને દેહરૂપી પાંજરામાં પૂર્યો છે. તે ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારથી સદાય ભૂખ, તરસ, રોગ, વિયોગ ઇત્યાદિ અનેક દુઃખોમાં પીડાતો પડ્યો છે. આવાં અનેક દુઃખોવાળા દેહરૂપ પાંજરામાંથી મૃત્યુ નામના રાજા વિના કોણ છોડાવે ?

આ દેહરૂપી પાંજરામાં કર્મરૂપ શત્રુ વડે પુરાયલો હું ઇન્દ્રિયોને આધીન થઈને ઘણો ત્રાસ વેઠું છું. નિત્ય ભૂખ, તરસની વેદના ત્રાસ દે છે. નિરંતર શ્વાસોશ્વાસનો પવન

પ્રકારની સુખ સંપત્તિઓ ભોગવવી એ બધો પ્રભાવ આત્મજ્ઞાનીના સમાધિમરણનો છે. સમાધિ-મરણ સમાન આ જીવને ઉપકાર કરનાર કોઈ નથી. આ દેહમાં ભિન્ન ભિન્ન દુઃખ ભોગવવાં, મહા રોગ આદિના દુઃખ ભોગવીને મરવું, ફરીથી તિર્યંગ-દેહમાં તથા નરકમાં અસંખ્યાત કે અનંત કાળ સુધી અસંખ્યાત દુઃખો ભોગવવાં, અને જન્મમરણરૂપ અનંત પરિવર્તન કરવાં, ત્યાં કોઈ શરણરૂપ નથી, આ સંસારપરિભ્રમણમાંથી બચાવવા કોઈ સમર્થ નથી. કદાપિ અશુભ કર્મના મંદ ઉદયથી મનુષ્ય ગતિ, ઊંચું કુળ, ઇન્દ્રિયોની પૂર્ણતા, સત્પુરુષોનો સમાગમ, ભગવાન જિનેન્દ્રના પરમાગમનો ઉપદેશ મળ્યો છે; તો હવે જો શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, ત્યાગ, સંયમ સહિત સર્વ કુટુંબની પરિગ્રહ–મમતા છોડી, દેહથી ભિન્ન જ્ઞાન સ્વભાવરૂપ આત્માના અનુભવ સહિત, ચાર આરાધના (સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ)ના શરણ સહિત મરણ થઈ જાય તો એના જેવું ત્રણે લોકમાં, ત્રણે કાળમાં કશું હિતકારી આ જીવને નથી. સંસારપરિભ્રમણથી છૂટી જવું તે સમાધિ–મરણ નામના મિત્રની મહેરબાની છે.

જે જીવે મૃત્યુરૂપી કલ્પવૃક્ષને પામીને પણ પોતાનું કલ્યાણ સાધ્યું નહીં, તે જીવ સંસારરૂપી કાદવમાં ઊંડો કળી ગયા પછી શું કરશે?

આ મનુષ્ય જન્મમાં મરણનો અવસર સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષના સંયોગ જેવો છે, જે લેવાની ઇચ્છા હોય તે લ્યો. જો જ્ઞાન સહિત પોતાનો સ્વભાવ ગ્રહણ કરી આરાધના સહિત મરણ કરો તો સ્વર્ગમાં મહર્દ્ધિકપણું, ઇન્દ્રપણું

આદિના ત્યાગથી મારો. આહાર આદિના ત્યાગથી તો ઔદારિક હાડ-માંસમય શરીર છૂટી નવું બીજું ઊપજશે. આઠ કર્મરૂપ કાર્મણ દેહ મરશે, ક્ષય થશે ત્યારે જ જન્મમરણ ટળશે. તેથી કર્મમય દેહને મારવાને માટે આ મનુષ્ય શરીરને ત્યાગ, વ્રત, સંયમમાં જોડીને દૃઢતાથી આત્માનું કલ્યાણ કરો. પણ જ્યારે ધર્મ રહે એમ જણાતું ન હોય, ત્યારે મમત્વ તજીને અવશ્ય જે નાશ પામનાર છે, તેને તજતાં મમતા ધરવી નહિ.

કષાયસલ્લેખના:—

જેવી રીતે કાયાને તપશ્ચરણ વડે કૃશ કરવી, તેવી જ રીતે રાગ, દ્વેષ મોહ આદિ કષાયોને પણ સાથે સાથે કૃશ કરવા તે કષાયસલ્લેખના છે. કષાયોની સલ્લેખના વગર કાયાની સલ્લેખના વૃથા છે. કાયાનું કૃશપણું તો પરવશપણે રોગી, ગરીબ, મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ હોય છે.

દેહની સાથે રાગદ્વેષમોહાદિકને કૃશ કરી, આ લો પરલોક સંબંધી સમસ્ત વાંછાનો અભાવ કરી, દેહ, જીવન, મરણ, કુટુંબ, પરિગ્રહ આદિ સર્વ પરદ્રવ્ય ઉપરથી મમતા છોડી પરમ વીતરાગતા સહિત, સંયમ સહિત મરણ કરવું તે કષાયસલ્લેખના છે. વિષય, કષાયને જીતનારની જ સમાધિ મરણ માટે યોગ્યતા ગણાય છે. વિષય કષાયને વશ હો તેને સમાધિમરણ થાય નહિ.

સંસારી જીવોને વિષય કષાયરૂપ મોટા પ્રબળ શત્રુ [illegible] તે જીત્યા જતા નથી, પ્રબળ બળ

જ્ઞાનવાળા સમજો છો. ધર્મ આરાધનાશાસ્ત્રોમાં તમે પ્રખ્યાત છો. વ્રત, સંયમની યથાશક્તિ પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરી છે. તો હવે ત્યાગ, સંયમમાં શિથિલપણું દેખાડશો તો તમારો આ અને પરલોક તો બગડશે જ. અને અન્ય ધર્માત્માઓની અને ધર્મની ભારે નિંદા થશે. તેમ ઘણા ભોળાજીવો ધર્મના માર્ગમાં શિથિલ થઈ જશે.

જેવી રીતે કુળવંત, માનવંત સુભટ લોકોની વચમાં ભુજા ખખડાવી ખડો થયો, પણ શત્રુ સન્મુખ આવતાં જ ભય પામી ભાગી જાય ત્યાં નાના નોકરો કેવી રીતે ટકી રહે? પછી તે બે દિવસ જીવે તો પણ તેના જીવવાને ધિક્કારવા યોગ્ય છે. તેવી રીતે હવે ત્યાગ, વ્રત, સંયમની પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરીને હવે શિથિલ થશો તો નિંદાને પાત્ર થશો. અશુભ કર્મ પણ નહીં છોડે અને ભવિષ્યમાં ઘણાં દુઃખ દે તેવાં કર્મનો દૃઢ બંધ એવો કરશો કે જે અસંખ્યાત કાળ પર્યંત તીવ્ર રસ દેશે.

તમે પહેલાં એમ માનતા કે હું જિનેન્દ્રનો ભક્ત, જૈન છું. ભગવાનની આજ્ઞાનો પાળનાર છું. જિનેન્દ્રનાં કહેલાં વ્રત, શીલ, સંયમ ધારણ કરું છું. જે શ્રદ્ધા, જ્ઞાન, આચરણ અનંત ભવોમાં દુર્લભ છે તે વીતરાગ ગુરુની કૃપાથી હું પામ્યો છું એવો નિર્ણય કર્યા છતાં હવે કંઈક રોગથી ઊપજેલી વેદના કે કર્મના ઉદયે પરિષહ આવવાથી કાયર થઈને ભય પામો છો તે ઘણું શરમાવા જેવું છે.

જે વેદનાનો આટલો બધો ડર રાખો છો, તે વેદનાથી બહુ તો મરણ થશે. મરણ તો એકવાર અવશ્ય થવાનું જ

કફના વિકાર મંદ થઈ જાય, પરિણામની વિશુદ્ધિ વધતી જાય. આહારના ત્યાગનો ક્રમ આગમ પ્રમાણે જણાવ્યો છે. પછી અંતકાળમાં જેટલી શક્તિ હોય તે પ્રમાણે પાણીનો પણ ત્યાગ કરવો. અંતકાળે જ્યાં સુધી શક્તિ રહે ત્યાં સુધી પંચ નમસ્કાર મંત્ર તથા બાર ભાવનાનું સ્મરણ કરવું. શક્તિ ઘટી જાય તો અર્હંત નામનું કે સિદ્ધનું જ ધ્યાન માત્ર કરવું. જ્યારે શક્તિ ન રહે ત્યારે ધર્માત્મા, વાત્સલ્ય અંગના સ્થિતિકરણમાં સાવધાન એવા સાધર્મી નિરંતર ચાર આરાધના (સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, સમ્યક્તપ), પંચ નમસ્કાર (નમો અરિહંતાણં, નમો સિદ્ધાણં, નમો આયરિયાણં, નમો ઉવજ્ઝાયાણં, નમો લોયે સવ્વ સાહૂણં) મધુર સ્વરથી ઘણી ધીરતાથી શ્રવણ કરાવે. બહુ માણસો એકઠા થઈ કોલાહલ ધમાલ ન કરે, એક એક સાધર્મી અનુક્રમે ધર્મશ્રવણ, જિનેન્દ્ર નામ સ્મરણ કરાવે. આરાધક (સમાધિ–મરણ કરનાર) પાસે ઘણાં માણસોને કે સંસારના મોહ મમત્વની વાત કરનારાને આવવા ન દે. પંચ નમસ્કાર અથવા ચાર શરણાં (અર્હંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવળી ભગવાને કહેલો ધર્મ) ઈત્યાદિક વીતરાગકથા સિવાય કોઈ તેની પાસે કંઈ બોલે નહીં. બે ચાર ધર્માત્મા સિવાય બીજાનો સમાગમ રાખવો નહિ. આરાધકે પણ સલ્લેખનાન પાંચ અતિચાર દૂરથી ત્યાગવા.

સલ્લેખનાના પાંચ અતિચાર:—

(૧) સલ્લેખના કરીને જે જીવવાની ઈચ્છા કરે કે દિવસ જીવાય તો ઠીક તે જીવિત–આશંસા અતિચાર છે. (૨

જેટલી ઉતાવળ તેટલી કચાશ અને કચાશ તેટલી ખટાશ, આ અપેક્ષિત કથનનું સ્મરણ કરો.

પ્રારબ્ધથી જીવતા રાયચંદના યથા૦

---

(૧૪૭) ૧૨

વવાણિયા, આસો સુદ ૬, રવિ, ૧૯૪૬

સુજ્ઞ ભાઈ ખીમજી,

આજ્ઞા પ્રત્યે અનુગ્રહ દર્શાવનારું સંતોષપ્રદ પત્ર મલ્યું.

આજ્ઞામાં જ એકતાન થયા વિના પરમાર્થના માર્ગની પ્રાપ્તિ બહુ જ અસુલભ છે. એકતાન થવું પણ બહુ જ અસુલભ છે.

એને માટે તમે શું ઉપાય કરશો? અથવા ધાર્યો છે? અધિક શું? અત્યારે આટલું ય ઘણું છે.

વિ૦ રાયચંદના યથા૦

---

(૧૬૩) ૧૩

હે હરિ, આ કળિયુગમાં તારે વિષે અખંડ પ્રેમની ક્ષણ પણ જવી દુર્લભ છે, એવી નિવૃત્તિ ભૂલી ગયા છે. પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થઈ નિવૃત્તિનું ભાન પણ રહ્યું નથી. નાના પ્રકારના સુખાભાસને વિષે પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે. આરત પણ નાશ પામ્યા જેવું થઈ ગયું છે. વૃદ્ધમર્યાદા રહી નથી. ધર્મ-મર્યાદાનો તિરસ્કાર થયા કરે છે. સત્સંગ શું? અને એ જ એક કર્તવ્યરૂપ છે એમ સમજવું કેવળ દુર્ઘટ થઈ પડ્યું છે. સત્સંગની પ્રાપ્તિમાં પણ જીવને તેનું ઓળખાણ થવું

મહાવિકટ થઈ પડયું છે. માયાની પ્રવૃત્તિનો પ્રસંગ ફરી ફરી જીવો કર્યા કરે છે. એક વખતે જે વચનોની પ્રાપ્તિ થતાં જીવ બંધનમુક્ત હોય અને તારા સ્વરૂપને પામે, તેવાં વચનો ઘણા વખત કહેવાયાનું પણ કાંઈ જ ફળ થતું નથી. એવી જીવોમાં અયોગ્યતા આવી ગઈ છે. નિષ્કપટપણું હાનિને પામ્યું છે. શાસ્ત્રને વિષે સંદેહ ઉત્પન્ન કરવો એ એક જ્ઞાન જીવે માન્યું છે. પરિગ્રહની પ્રાપ્તિ અર્થે તારા ભક્તને પણ છેતરવાનું કર્તવ્ય પાપરૂપ તેને લાગતું નથી. પરિગ્રહ પેદા કરનાર એવા સગાસંબંધીમાં એવો પ્રેમ કર્યો છે કે તેવો તારા પ્રત્યે અથવા તારા ભક્ત પ્રત્યે કર્યો હોય તો જીવ તને પામે. સર્વભૂતને વિષે દયા રાખવી અને સર્વને વિષે તું છો એમ હોવાથી દાસત્વભાવ રાખવો એ પરમ ધર્મ સ્ખલિત થઈ ગયો છે. સર્વરૂપે તું સમાન જ રહ્યો છે, માટે ભેદભાવનો ત્યાગ કરવો એ મોટા પુરુષોનું અંતરંગ જ્ઞાન આજે ક્યાંય જોવામાં અવતું નથી. અમે કે જે માત્ર તારું નિરંતર દાસત્વ જ અનન્ય પ્રેમે ઇચ્છીએ છીએ, તેને પણ તું કળિયુગનો પ્રસંગી સંગ આપ્યા કરે છે.

હવે હે હરિ, આ જોયું જતું નથી, સાંભળ્યું જતું નથી. તે ન કરાવવું યોગ્ય છે, તેમ છતાં અમારા પ્રત્યે તારી તેવી જ ઇચ્છા હોય તો પ્રેરણા કર એટલે અમે તે કેવળ સુખરૂપ જ માની લઈશું. અમારા પ્રસંગમાં આવેલા જીવો કોઈ પ્રકારે દુભાય નહીં અને અમારા દ્વેષી ન હોય (અમારા કારણથી) એવો હું શરણાગત ઉપર અનુગ્રહ થવો યોગ્ય હોય તો કર. મને મોટામાં મોટું દુઃખ માત્ર એટલું જ છે કે તારાથી

વિમુખ થવાય એવી વૃત્તિઓએ જીવો પ્રવર્તે છે, તેનો પ્રસંગ થવો અને વળી કોઈ કારણોને લીધે તેને તારા સન્મુખ થવાનું જણાવતાં છતાં તેનું અનંગીકારપણું થવું એ અમોને પરમદુઃખ છે. અને જો તે યોગ્ય હશે તો તે ટાળવાને હે નાથ! તું સમર્થ છો, સમર્થ છો. મારું સમાધાન ફરી ફરી હે હરિ! સમાધાન કર.

---

(૧૬૬) ૧૪

મુંબઈ, કાર્તિક સુદ ૬, ભોમ, ૧૯૪૭

સત્પુરુષના એકેક વાકયમાં, એકેક શબ્દમાં, અનંત આગમ રહ્યાં છે, એ વાત કેમ હશે?

નીચેનાં વાકયો પ્રત્યેક મુમુક્ષુઓને મેં અસંખ્ય સત્પુરુષોની સમ્મતિથી મંગળરૂપ માન્યાં છે, મોક્ષનાં સર્વોત્તમ કારણરૂપ માન્યાં છે:—

૧. માયિક સુખની સર્વ પ્રકારની વાંછા ગમે ત્યારે પણ છોડયા વિના છૂટકો થવો નથી; તો જ્યારથી એ વાકય શ્રવણ કર્યું, ત્યારથી જ તે ક્રમનો અભ્યાસ કરવો યોગ્ય જ છે એમ સમજવું.

૨. કોઈપણ પ્રકારે સદ્ગુરુનો શોધ કરવો; શોધ કરીને તેના પ્રત્યે તન, મન, વચન અને આત્માથી અર્પણબુદ્ધિ કરવી; તેની જ આજ્ઞાનું સર્વ પ્રકારે નિઃશંકતાથી આરાધન કરવું; અને તો જ સર્વ માયિક વાસનાનો અભાવ થશે એમ સમજવું.

૩. અનાદિ કાળના પરિભ્રમણમાં અનંતવાર શાસ્ત્રશ્રવણ, અનંતવાર વિદ્યાભ્યાસ, અનંતવાર જિનદીક્ષા, અનંતવાર આચાર્યપણું પ્રાપ્ત થયું છે. માત્ર, 'સત્' મળ્યા નથી, 'સત્' સુણ્યું નથી, અને 'સત્' શ્રધ્યું નથી, અને એ મળ્યે, એ સુણ્યે, અને એ શ્રધ્યે જ છૂટવાની વાર્ત્તાનો આત્માથી ભણકાર થશે.

૪. મોક્ષનો માર્ગ બહાર નથી, પણ આત્મામાં છે. માર્ગને પામેલો માર્ગ પમાડશે.

૫. બે અક્ષરમાં માર્ગ રહ્યો છે, અને અનાદિ કાળથી એટલું બધું કર્યા છતાં શા માટે પ્રાપ્ત થયો નથી તે વિચારો.

---

(૧૭૨) ૧૫

મોહમયી, કાર્તિક સુદિ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૭

સત્ જિજ્ઞાસુ–માર્ગાનુસારી મતિ,

ખંભાત.

ગઇ કાલે પરમ ભક્તિને સૂચવનારું આપનું પત્ર મળ્યું. આહ્લાદની વિશેષતા થઈ.

અનંત કાળથી પોતાને પોતા વિષેની જ ભ્રાંતિ રહી ગઈ છે; આ એક અવાચ્ય, અદ્ભુત વિચારણાનું સ્થળ છે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી, ત્યાં વચનની ગતિ ક્યાંથી હોય?

નિરંતર ઉદાસીનતાનો ક્રમ સેવવો; સત્પુરુષની ભક્તિ પ્રત્યે લીન થવું; સત્પુરુષોનાં ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવું; સત્પુ-

રૂષોનાં લક્ષણનું ચિંતન કરવું; સત્પુરુષોની મુખાકૃતિનું હૃદયથી અવલોકન કરવું; તેનાં મન, વચન, કાયાની પ્રત્યેક ચેષ્ટાનાં અદ્ભુત રહસ્યો ફરી ફરી નિદિધ્યાસન કરવાં; તેઓએ સમ્મત કરેલું સર્વ સમ્મત કરવું. આ જ્ઞાનીઓએ હૃદયમાં રાખેલું; નિર્વાણને અર્થે માન્ય રાખવા યોગ્ય, શ્રદ્ધવા યોગ્ય, ફરી ફરી ચિંતવવા યોગ્ય, ક્ષણે ક્ષણે, સમયે સમયે તેમાં લીન થવા યોગ્ય, પરમ રહસ્ય છે. અને એજ સર્વ શાસ્ત્રનો, સર્વ સંતના હૃદયનો, ઈશ્વરના ઘરનો મર્મ પામવાનો મહા માર્ગ છે. અને એ સઘળાંનું કારણ કોઈ વિદ્યમાન સત્પુરુષની પ્રાપ્તિ અને તે પ્રત્યે અવિચળ શ્રદ્ધા એ છે.

અધિક શું લખવું? આજે, ગમે તો કાલે, ગમે તો લાખ વર્ષે અને ગમે તો તેથી મોડે અથવા વહેલે, એજ સૂઝ્યે, એજ પ્રાપ્ત થયે છૂટકો છે. સર્વ પ્રદેશે મને તો એજ સમ્મત છે.

પ્રસંગોપાત્ત પત્ર લખવાનો લક્ષ રાખીશ. આપના પ્રસંગીઓમાં જ્ઞાનવાર્તા કરતા રહેશો. અને તેમને પરિણામે લાભ થાય એમ મળતા રહેશો.

અંબાલાલથી આ પત્ર અધિક સમજવાનું બની શકશે. આપ તેની વિદ્યમાનતાએ પત્રનું અવલોકન કરશો. અને તેના તેમજ ત્રિભોવન વગેરેને ઉપયોગ માટે જોઈએ તો પત્રની પ્રતિ કરવા આપશો.

મિતિ એજ—એજ વિજ્ઞાપન

સર્વકાળ એ જ કહેવા માટે જીવવા ઈચ્છનાર

રાયચંદની વંદના

(૧૮૩) ૧૬

મુંબઈ, માગશર સુદ ૧૪, ૧૯૪૭

આનંદમૂર્તિ સત્સ્વરૂપને અભેદભાવે ત્રણેકાળ નમસ્કાર કરું છું.

પરમ જિજ્ઞાસાએ ભરેલું તમારું ધર્મપત્ર ગયા પરમ દિવસે મળ્યું. વાંચી સંતોષ થયો.

જે જે ઇચ્છાઓ તેમાં જણાવી છે, તે કલ્યાણકારક જ છે; પરંતુ એ ઇચ્છાની સર્વ પ્રકારની સ્ફુરણા તો સાચા પુરુષના ચરણકમળની સેવામાં રહી છે. અને ઘણા પ્રકારે સત્સંગમાં રહી છે. આ નિઃશંક વાક્ય સર્વ અનંતજ્ઞાનીઓએ સમ્મત કરેલું આપને જણાવ્યું છે.

પરિભ્રમણ કરતો જીવ અનાદિકાળથી અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વને પામ્યો નથી. જે પામ્યો છે, તે બધું પૂર્વાનુપૂર્વ છે. એ સઘળાની વાસનાનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરશો. દૃઢ પ્રેમથી અને પરમોલ્લાસથી એ અભ્યાસ જયવંત થશે, અને તે કાળે કરીને મહા પુરુષના યોગે અપૂર્વની પ્રાપ્તિ કરાવશે.

સર્વ પ્રકારની ક્રિયાનો, યોગનો, જપનો, તપનો, અને તે સિવાયના પ્રકારનો લક્ષ એવો રાખજો કે આત્માને છોડવા માટે સર્વે છે; બંધનને માટે નથી. જેથી બંધન થાય એ બધાં (ક્રિયાથી કરીને સઘળાં યોગાદિક પર્યંત) ત્યાગવા યોગ્ય છે.

મિથ્યાનામધારીના યથા૦

(૧૯૪) ૧૭

મુંબઈ, પોષ, ૧૯૪૭

જીવને માર્ગ મળ્યો નથી એનું શું કારણ ?

એ વારંવાર વિચારી યોગ્ય લાગે ત્યારે સાથેનું પત્ર વાંચજો.

હાલ વિશેષ લખી શકવાની કે જણાવવાની દશા નથી, તોપણ એક માત્ર તમારી મનોવૃત્તિ કિંચિત્ દુભાતી અટકે એ માટે જે કંઈ અવસરે લાગ્યું તે લખ્યું છે.

અમને લાગે છે કે માર્ગ સરળ છે, પણ પ્રાપ્તિનો યોગ મળવો દુર્લભ છે.

સત્સ્વરૂપને અભેદભાવે અને અનન્ય ભક્તિએ

નમોનમઃ

ભાવ અપ્રતિબદ્ધતાથી નિરંતર વિચરે છે એવા જ્ઞાની પુરુષનાં ચરણારવિંદ તે પ્રત્યે અચળ પ્રેમ થયા વિના અને સમ્યક્પ્રતીતિ આવ્યા વિના સત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને આવ્યેથી અવશ્ય તે મુમુક્ષુ જેનાં ચરણારવિંદ તેણે સેવ્યાં છે, તેની દશાને પામે છે. આ માર્ગ સર્વ જ્ઞાનીઓએ સેવ્યો છે, સેવે છે, અને સેવશે. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એથી અમને થઈ હતી, વર્તમાને એ જ માર્ગથી થાય છે અને અનાગતકાળે પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો એ જ માર્ગ છે. સર્વ શાસ્ત્રોનો બોધલક્ષ્ય જોવા જતાં એ જ છે. અને જે કોઈ પણ પ્રાણી છૂટવા ઇચ્છે છે તેણે અખંડ વૃત્તિથી એ જ માર્ગને આરાધવો. એ માર્ગ આરાધ્યા વિના જીવે અનાદિ કાળથી પરિભ્રમણ કર્યું. જ્યાંસુધી જીવને સ્વચ્છંદરૂપી અંધત્વ છે, ત્યાંસુધી એ

માર્ગનું દર્શન થતું નથી. (અંધત્વ ટળવા માટે) જીવે એ માર્ગનો વિચાર કરવો; દૃઢ મોક્ષેચ્છા કરવી; એ વિચારમાં અપ્રમત્ત રહેવું, તો માર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ અંધત્વ ટળે છે, એ નિઃશંક માનજો. અનાદિ કાળથી જીવ અવળે માર્ગે ચાલ્યો છે. જો કે તેણે જપ, તપ, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરે અનંતવાર કર્યું છે; તથાપિ જે કંઈ પણ અવશ્ય કરવા યોગ્ય હતું તે તેણે કર્યું નથી; જે કે અમે પ્રથમ જ જણાવ્યું છે.

સૂયગડાંગસૂત્ર[1]માં ઋષભદેવજી ભગવાને જ્યાં અઠ્ઠાણું પુત્રોને ઉપદેશ્યા છે, મોક્ષમાર્ગે ચઢાવ્યા છે ત્યાં એ જ ઉપદેશ કર્યો છે:

હે આયુષ્યમનો ! આ જીવે સર્વે કર્યું છે. એક આ વિના—તે શું ? તો કે નિશ્ચય કહીએ છીએ કે સત્પુરુષનું કહેલું વચન તેનો ઉપદેશ તે સાંભળ્યાં નથી, અથવા રૂડે પ્રકારે કરી તે ઉઠાવ્યાં નથી. અને એને જ અમે મુનિઓનું સામાયિક (આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ) કહ્યું છે.

સુધર્માસ્વામી જંબુસ્વામીને ઉપદેશે છે કે જગત આખાનું જેણે દર્શન કર્યું છે, એવા મહાવીર ભગવાન તેણે આમ અમને કહ્યું છે:—ગુરુને આધીન થઈ વર્તતા એવા અનંત પુરુષો માર્ગ પામીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયા.

એક આ સ્થળે નહીં પણ સર્વ સ્થળે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં એ જ વાત કહેવાનો લક્ષ છે.

आणाए धम्मो आणाए तवो ।

---

૧. પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ, દ્વિતીય અધ્યયન : ગાથા ૩૧–૩૨.

અમે જ્યારે પરમતત્ત્વ કહેવા ઇચ્છી તેવા કોઇપણ શબ્દોમાં બોલીએ તો તે એ જ છે, બીજું નહીં,

---

(૨૧૧) ૨૨

મુંબઈ, માહ વદ ૦)), ૧૯૪૭

‘સત્’ એ કંઈ દૂર નથી, પણ દૂર લાગે છે, અને એ જ જીવનો મોહ છે

‘સત્’ જે કંઈ છે, તે ‘સત્ જ’ છે; સરળ છે; સુગમ છે; અને સર્વત્ર તેની પ્રાપ્તિ હોય છે; પણ જેને ભ્રાંતિરૂપ આવરણતમ વર્તે છે તે પ્રાણીને તેની પ્રાપ્તિ કેમ હોય? અંધકારના ગમે તેટલા પ્રકાર કરીએ, પણ તેમાં કોઈ એવો પ્રકાર નહીં આવે કે જે અજવાળારૂપ હોય; તેમજ આવરણ-તિમિર જેને છે એવાં પ્રાણીની કલ્પનામાંની કોઈપણ કલ્પના ‘સત્’ જણાતી નથી, અને ‘સત્’ ની નજીક સંભવતી નથી. ‘સત’ છે, તે ભ્રાંતિ નથી, ભ્રાંતિથી કેવલ વ્યતિરિક્ત (જુદું) છે; કલ્પનાથી ‘પર’ (આઘે) છે; માટે જેની પ્રાપ્ત કરવાની દૃઢ મતિ થઈ છે, તેણે પોતે કંઈ જ જાણતો નથી એવો દૃઢ નિશ્ચયવાળો પ્રથમ વિચાર કરવો, અને પછી ‘સત્’ની પ્રાપ્તિ માટે જ્ઞાનીને શરણે જવું; તો જરૂર માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય.

આ જે વચનો લખ્યાં છે, તે સર્વ મુમુક્ષુને પરમ બંધવરૂપ છે, પરમ રક્ષકરૂપ છે; અને એને સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર્યેથી પરમપદને આપે એવાં છે; એમાં નિર્ગ્રંથ પ્રવચનની સમસ્ત દ્વાદશાંગી, ષટ્દર્શનનું સર્વોત્તમ તત્ત્વ અને જ્ઞાનીનાં બોધનું બીજ સંક્ષેપે કહ્યું છે; માટે ફરી ફરીને તેને

સંભારજો; વિચારજો; સમજજો; સમજવા પ્રયત્ન કરજો; એને બાધ કરે એવા બીજા પ્રકારોમાં ઉદાસીન રહેજો; એમાં જ વૃત્તિનો લય કરજો. એ તમને અને કોઈપણ મુમુક્ષુને ગુપ્ત રીતે કહેવાનો અમારો મંત્ર છે; એમાં 'સત્' જ કહ્યું છે; એ સમજવા માટે ઘણોજ વખત ગાળજો.

---

(૨૧૨) ૨૩

મુંબઈ, માહ વદ, ૧૯૪૭

સત્‌ને નમોનમઃ

વાંછા-ઇચ્છાના અર્થ તરીકે 'કામ' શબ્દ વપરાય છે, તેમજ પંચેન્દ્રિય વિષયના અર્થ તરીકે પણ વપરાય છે.

'અનન્ય' એટલે જેના જેવો બીજો નહીં, સર્વોત્કૃષ્ટ. અનન્ય ભક્તિભાવ એટલે જેના જેવો બીજો નહીં એવો ભક્તિપૂર્વક ઉત્કૃષ્ટ ભાવ.

મુમુક્ષુ વૈ૦ યોગમાર્ગના સારા પરિચયી છે, એમ જાણું છું, સદ્‌વૃત્તિવાળા જોગ્ય જીવ છે. જે 'પદ'નો તમે સાક્ષાત્કાર પૂછ્યો, તે તેમને હજુ થયો નથી.

પૂર્વકાળમાં ઉત્તર દિશામાં વિચરવા વિષેનું તેમના મુખથી શ્રવણ કર્યું. તો તે વિષે હાલતો કંઈ લખી શકાય તેમ નથી. જોકે તેમણે તમને મિથ્યા કહ્યું નથી, એટલું જણાવી શકું છું.

જેના વચનબળે જીવ નિર્વાણમાર્ગને પામે છે, એવી સજીવન મૂર્તિનો પૂર્વકાળમાં જીવને જોગ ઘણીવાર થઈ

ગયો છે; પણ તેનું ઓળખાણ થયું નથી; જીવે ઓળખાણ કરવા પ્રયત્ન કવચિત્ કર્યું પણ હશે, તથાપિ જીવને વિષે ગ્રહી રાખેલી સિદ્ધિયોગાદિ, રિદ્ધિયોગાદિ અને બીજી તેવી કામનાઓથી પોતાની દૃષ્ટિ મલિન હતી; દૃષ્ટિ જો મલિન હોય તો તેવી સતમૂર્તિ પ્રત્યે પણ બાહ્ય લક્ષ રહે છે, જેથી ઓળખાણ પડતું નથી; અને જ્યારે ઓળખાણ પડે છે, ત્યારે જીવને કોઈ અપૂર્વ સ્નેહ આવે છે, તે એવો કે તે મૂર્તિના વિયોગે ઘડી એક આયુષ્ય ભોગવવું તે પણ તેને વિટંબના લાગે છે, અર્થાત્ તેના વિયોગે તે ઉદાસીન ભાવે તેમાંજ વૃત્તિ રાખીને જીવે છે; બીજા પદાર્થોના સંયોગ અને મૃત્યુ એ બન્ને એને સમાન થઈ ગયા હોય છે. આવી દશા જ્યારે આવે છે, ત્યારે જીવને માર્ગ બહુ નિકટ હોય છે એમ જાણવું. એવી દશા આવવામાં માયાની સંગતિ બહુ વિટંબનામય છે; પણ એજ દશા આણવી એવો જેનો નિશ્ચય દૃઢ છે તેને ઘણું કરીને થોડા વખતમાં તે દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

તમે બધાએ હાલ તો એક પ્રકારનું અમને બંધન કરવા માંડયું છે, તે માટે અમારે શું કરવું તે કાંઈ સૂઝતું નથી. 'સજીવન મૂર્તિ'થી માર્ગ મળે એવો ઉપદેશ કરતાં પોતે પોતાને બંધન કર્યું છે; કે જે ઉપદેશનો લક્ષ તમે અમારા ઉપરજ માંડયો. અમે તો સજીવન મૂર્તિના દાસ છીએ, ચરણરજ છીએ. અમારી એવી અલૌકિક દશા પણ ક્યાં છે! કે જે દશામાં કેવળ અસંગતાજ વર્તે છે. અમારો ઉપાધિયોગ તો તમે પ્રત્યક્ષ દેખો તેવો છે.

આ બે છેલ્લી વાત તો તમારા બધાને માટે મેં લખી

'આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા' એ પાછું કરીને તીવ્ર મુમુક્ષુતાની ઉત્પત્તિ થવા આડાં હોય છે. તે હોવાનાં કારણો નિઃશંકપણે તે 'સત્' છે એવું દૃઢ થયું નથી, અથવા તે 'પરમાનંદરૂપ'જ છે એમ પણ નિશ્ચય નથી અથવા તે મુમુક્ષુતામાં પણ કેટલોક આનંદ અનુભવાય છે, તેને લીધે બાહ્ય શાતાનાં કારણો પણ કેટલીકવાર પ્રિય લાગે છે (!) અને તેથી આ લોકની અલ્પ પણ સુખેચ્છા રહ્યા કરે છે; જેથી જીવની જોગ્યતા રોકાઈ જાય છે.

[1]સત્પુરુષમાંજ પરમેશ્વરબુદ્ધિ, એને જ્ઞાનીઓએ પરમ ધર્મ કહ્યો છે; અને એ બુદ્ધિ પરમ દેન્યત્વ સૂચવે છે; જેથી સર્વ પ્રાણી વિષે પોતાનું દાસત્વ મનાય છે અને પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. એ 'પરમ દેન્યત્વ' જ્યાં સુધી આવરિત રહ્યું છે ત્યાં સુધી જીવની જોગ્યતા પ્રતિબંધયુક્ત હોય છે.

કદાપિ એ બન્ને થયાં હોય, તથાપિ વાસ્તવિક તત્વ પામવાની કંઈ જોગ્યતાની ઓછાઈને લીધે પદાર્થ-નિર્ણય ન થયો હોય તો ચિત્ત વ્યાકુળ રહે છે, અને મિથ્યા સમતા આવે છે; કલ્પિતપદાર્થ વિષે 'સત્'ની માન્યતા હોય છે; જેથી કાળે કરી અપૂર્વ પદાર્થને વિષે પરમ પ્રેમ આવતો નથી, અને એજ પરમ જોગ્યતાની હાનિ છે.

---

૧. પાઠાંતર. તથારૂપ ઓળખાણ થયે સદ્ગુરુમાં પરમેશ્વરબુદ્ધિ રાખી તેમની આજ્ઞાએ પ્રવર્ત્તવું તે 'પરમ વિનય' કહ્યો છે. તેથી પરમ જોગ્યતાની પ્રાપ્તિ હોય છે. એ પરમ વિનય જ્યાં સુધી આવે નહીં ત્યાંસુધી જીવને જોગ્યતા આવતી નથી.

જેવી પણ હતી. તથાપિ મન તેમ નહીં પ્રવૃત્તિ કરી શકવાથી ક્ષમા આપવા યોગ્ય છે.

---

(૩૭૩) ૩૩

મુંબઈ, વૈશાખ વદ ૧૪, બુધ, ૧૯૪૮

મોહમયીથી જેની અમોહપણે સ્થિતિ છે, એવા શ્રી.... ના યથા૦

'મનને લઈને આ બધું છે' એવો જે અત્યાર સુધીનો થયેલો નિર્ણય લખ્યો તે સામાન્ય પ્રકારે તો યથાતથ્ય છે. તથાપિ 'મન', 'તેને લઈને', અને 'આ બધું', અને 'તેનો નિર્ણય', એવા જે ચાર ભાગ એ વાક્યના થાય છે, તે ઘણા કાળનાં બોધે જેમ છે તેમ સમજાય એમ જાણીએ છીએ; જેને તે સમજાય છે, તેને મન વશ વર્તે છે; વર્તે છે, એ વાત નિશ્ચયરૂપ છે; તથાપિ ન વર્તતું હોય તો પણ તે આત્મસ્વરૂપને વિષે જ વર્તે છે. એ મન વશ થવાનો ઉત્તર ઉપર લખ્યો છે, તે સર્વથી મુખ્ય એવો લખ્યો છે. જે વાક્ય લખવામાં આવ્યાં છે તે ઘણા પ્રકારે વિચારવાને યોગ્ય છે.

મહાત્માનો દેહ બે કારણને લઈને વિદ્યમાનપણે વર્તે છે, પ્રારબ્ધ કર્મ ભોગવવાને અર્થે, જીવોના કલ્યાણને અર્થે; તથાપિ એ બંનેમાં તે ઉદાસપણે ઉદય આવેલી વર્તનાએ વર્તે છે, એમ જાણીએ છીએ.

ધ્યાન, જપ, તપ, ક્રિયા માત્ર એ સર્વ થકી, અમે

જણાવેલું કોઈ વાક્ય જો પરમ ફળનું કારણ ધારતા હો તો, નિશ્ચયપણે ધારતા હો તો, પાછળથી બુદ્ધિ લોકસંજ્ઞા, શાસ્ત્રસંજ્ઞા પર ન જતી હોય તો, જાય તો તે ભ્રાંતિવડે ગઈ છે એમ ધારતા હો તો; તે વાક્યને ઘણા પ્રકારની ધીરજવડે વિચારવા ધારતા હો તો, લખવાને ઇચ્છા થાય છે. હજી આથી વિશેષપણે નિશ્ચયને વિષે ધારણા કરવાને લખવું અગત્ય જેવું લાગે છે, તથાપિ ચિત્ત અવકાશરૂપે વર્તતું નથી, એટલે જે લખ્યું છે તે પ્રબળપણે માનશો.

સર્વ પ્રકારે ઉપાધિયોગ તો નિવૃત્ત કરવા યોગ્ય છે; તથાપિ જો તે ઉપાધિયોગ સત્સંગાદિકને અર્થે જ ઇચ્છવામાં આવતો હોય, તેમજ પાછી ચિત્તસ્થિતિ સંભવપણે રહેતી હોય તો તે ઉપાધિયોગમાં પ્રવર્તવું તે શ્રેયસ્કર છે.

અપ્રતિબદ્ધ પ્રણામ

---

(૩૮૪) ૩૪

મુંબઈ, અસાડ સુદ ૯, ૧૯૪૮

શબ્દાદિ પાંચ વિષયની પ્રાપ્તિની ઈચ્છાએ કરી જેનાં ચિત્ત અત્યંત વ્યાકુળપણે વર્તે છે એવા જીવોનું જ્યાં વિશેષપણે દેખાવું છે, એવો જે કાળ તે આ 'દુસમ કળિયુગ' નામનો કાળ છે, તેને વિષે વિહ્વળપણું જેને પરમાર્થને વિષે નથી થયું, ચિત્ત વિક્ષેપ પામ્યું નથી, સંગે કરી પ્રવર્તનભેદ પામ્યું નથી, બીજી પ્રીતિના પ્રસંગે જેનું ચિત્ત આવૃત્ત થયું નથી, બીજાં જે કારણો તેને વિષે જેનો વિશ્વાસ વર્તતો નથી, એવો જો કોઈ હોય તો તે આ કાળને વિષે 'બીજો

શ્રી રામ' છે. તથાપિ જોઈને સખેદ આશ્ચર્ય વર્તે છે કે એ ગુણોના કોઈ અંશે સંપન્ન પણ અલ્પ જીવો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી.

નિદ્રા સિવાયનો બાકીનો જે વખત તેમાંથી એકાદ કલાક સિવાય બાકીનો વખત મન, વચન, કાયાથી ઉપાધિને જોગે વર્તે છે. ઉપાય નથી, એટલે સમ્યક્ પરિણતિએ સંવેદન કરવું યોગ્ય છે.

મોટા આશ્ચર્યને પમાડનારાં એવાં જળ, વાયુ, ચંદ્ર, સૂર્ય, અગ્નિ આદિ પદાર્થોના જે ગુણો તે સામાન્ય પ્રકારે પણ જેમ જીવોની દૃષ્ટિમાં આવતા નથી, અને પોતાનું જે નાનું ઘર અથવા જે કંઈ ચીજો તેને વિષે કોઈ જાતનું જાણે આશ્ચર્યકારક સ્વરૂપ દેખી અહંત્વ વર્તે છે, એ જોઈ એમ થાય છે કે લોકોને દૃષ્ટિભ્રમ—અનાદિકાળનો—મટ્યો નથી; જેથી મટે એવો જે ઉપાય, તેને વિષે જીવનું અલ્પ પણ જ્ઞાન પ્રવર્તતું નથી; અને તેનું ઓળખાણ થયે પણ સ્વેચ્છાએ વર્તવાની જે બુદ્ધિ તે વારંવાર ઉદય પામે છે; એમ ઘણા જીવોની સ્થિતિ જોઈ આ લોક અનંતકાળ રહેવાનો છે, એમ જાણો.

નમસ્કાર પહોંચે.

---

(૪૦૪) ૩૫

મુંબઈ, ભાદરવા સુદ ૧૦, ગુરુ, ૧૯૪૮

જે જે પ્રકારે આત્મા આત્મભાવ પામે તે તે પ્રકાર ધર્મના છે. આત્મા જે પ્રકારે અન્યભાવ પામે, તે પ્રકાર

અન્યરૂપ છે; ધર્મરૂપ નથી. તમે હાલ જે નિષ્ઠા, વચનના શ્રવણ પછી, અંગીકૃત કરી છે તે નિષ્ઠા શ્રેયજોગ છે. દૃઢ મુમુક્ષુને સત્સંગે તે નિષ્ઠાદિ અનુક્રમે વર્ધમાનપણાને પ્રાપ્ત થઈ આત્મસ્થિતિરૂપ થાય છે.

જીવે ધર્મ પોતાની કલ્પના વડે અથવા કલ્પનાપ્રાપ્ત અન્ય પુરુષ વડે શ્રવણ કરવા જોગ, મનન કરવા જોગ કે આરાધવા જોગ નથી. માત્ર આત્મસ્થિતિ છે જેની એવા સત્પુરુષથી જ આત્મા કે આત્મધર્મ શ્રવણ કરવા જોગ છે, યાવત્ આરાધવા જોગ છે.

---

(૪૧૬) ૐ

મુંબઈ, આસો, ૧૯૪૮

ધ્યાનના ઘણા ઘણા પ્રકાર છે. એ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ એવું તો આત્મા જેમાં મુખ્યપણે વર્તે છે, તે ધ્યાન કહેવાય છે; અને એજ આત્મધ્યાનની પ્રાપ્તિ, ઘણું કરીને આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના થતી નથી. એવું જે આત્મજ્ઞાન તે યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ સિવાય ઉત્પન્ન થતું નથી. એ યથાર્થ બોધની પ્રાપ્તિ ઘણું કરીને ક્રમે કરીને ઘણા જીવોને થાય છે, અને તેનો મુખ્ય માર્ગ તે બોધસ્વરૂપ એવા જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય કે સંગ અને તેને વિષે બહુમાન, પ્રેમ એ છે. જ્ઞાની પુરુષનો તેવો તેવો સંગ જીવને અનંતકાળમાં ઘણીવાર થઈ ગયો છે, તથાપિ આ પુરુષ જ્ઞાની છે, માટે હવે તેનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો એજ કર્ત્તવ્ય છે, એમ જીવને આવ્યું નથી; અને તેજ કારણ જીવને પરિભ્રમણનું થયું છે, એમ અમને તો દૃઢ કરીને લાગે છે.

જ્ઞાનીપુરુષનું ઓળખાણ નહીં થવામાં ઘણું કરીને જીવના ત્રણ મોટા દોષ જાણીએ છીએ.

(૧) એક તો 'હું જાણું છું,' 'હું સમજું છું' એવા પ્રકારનું જે માન જીવને રહ્યા કરે છે તે માન.

(૨) બીજું, પરિગ્રહાદિકને વિષે જ્ઞાની પુરુષ પર રાગ કરતાં પણ વિશેષ રાગ.

(૩) ત્રીજું, લોકભયને લીધે, અપકીર્તિભયને લીધે, અને અપમાનભયને લીધે જ્ઞાનીથી વિમુખ રહેવું, તેના પ્રત્યે જેવું વિનયાન્વિત થવું જોઈએ તેવું ન થવું.

એ ત્રણ કારણો જીવને જ્ઞાનીથી અજાણ્યો રાખે છે; જ્ઞાનીને વિષે પોતા સમાન કલ્પના રહ્યા કરે છે; પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જ્ઞાનીના વિચારનું, શાસ્ત્રનું તોલન કરવામાં આવે છે; થોડું પણ ગ્રંથ સંબંધી વાંચનાદિ જ્ઞાન મળવાથી ઘણા પ્રકારે તે દર્શાવવાની જીવને ઇચ્છા રહ્યા કરે છે, એ વગેરે જે દોષ તે ઉપર જણાવ્યા એવા જે ત્રણ દોષ તેને વિષે સમાય છે; અને એ ત્રણે દોષનું ઉપાદાન કારણ એવો તો એક 'સ્વચ્છંદ' નામનો મહાદોષ છે; અને તેનું નિમિત્ત-કારણ અસત્સંગ છે.

જેને તમારા પ્રત્યે, તમને પરમાર્થની કોઈ પ્રકારે કંઈ પણ પ્રાપ્તિ થાઓ એ હેતુ સિવાય બીજી સ્પૃહા નથી, એવો હું તે આ સ્થળે સ્પષ્ટ જણાવવા ઇચ્છું છું, અને તે એ કે ઉપર જણાવેલા દોષો જે વિષે હજુ તમને પ્રેમ વર્તે છે; 'હું જાણું છું', 'હું સમજું છું', એ દોષ ઘણીવાર વર્તવામાં

પ્રવર્તે છે; અસાર એવા પરિગ્રહાદિકને વિષે પણ મહત્તાની ઇચ્છા રહે છે, એ વગેરે જે દોષો તે, ધ્યાન, જ્ઞાન, એ સર્વનું કારણ જે જ્ઞાની પુરુષ અને તેની આજ્ઞાને અનુસરવું તેને આડા આવે છે. માટે જેમ બને તેમ આત્મવૃત્તિ કરી તેને ઓછા કરવાનું પ્રયત્ન કરવું, અને લૌકિક ભાવનાના પ્રતિબંધથી ઉદાસ થવું એ જ કલ્યાણકારક છે, એમ જાણીએ છીએ.

---

(૪૩૨) ૩૭

મુંબઈ, ફાગણ સુદ ૭, ગુરુ, ૧૯૪૯

અંબાલાલનો લખેલો કાગળ પહોંચ્યો હતો.

આત્માને વિભાવથી અવકાશિત કરવાને અર્થે અને સ્વભાવમાં અનવકાશપણે રહેવાને અર્થે કોઈપણ મુખ્ય ઉપાય હોય તો આત્મારામ એવા જ્ઞાની પુરુષનો નિષ્કામ બુદ્ધિથી ભક્તિયોગરૂપ સંગ છે. તે સફળ થવાને અર્થે નિવૃત્તિક્ષેત્રમાં તેવો જોગ પ્રાપ્ત થવો એ કોઈ મોટા પુણ્યનો જોગ છે, અને તેવો પુણ્યજોગ ઘણા પ્રકારના અંતરાયવાળો પ્રાયે આ જગતને વિષે દેખાય છે. માટે અમને વારંવાર સમીપમાં છીએ એમ સંભારી જેમાં આ સંસારનું ઉદાસીનપણું કહ્યું હોય તે હાલ વાંચો, વિચારો. આત્માપણે કેવળ આત્મા વર્તે એમ જે ચિંતવન રાખવું તે લક્ષ છે, શાસ્ત્રના પરમાર્થરૂપ છે.

આ આત્મા પૂર્વે અનંતકાળ વ્યતીત કર્યે જાણ્યો નથી, તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે તે જાણવાનું કાર્ય સર્વથી વિકટ છે; અથવા તો જાણવાના તથારૂપ યોગો પરમ દુર્લભ છે. જીવ અનંત કાળથી એમ જાણ્યા કરે છે કે હું અમુકને

જાણું છું, અમુકને નથી જાણતો એમ નથી, એમ છતાં જે રૂપે પોતે છે તે રૂપનું નિરંતર વિસ્મરણ ચાલ્યું આવે છે, એ વાત બહુ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે, અને તેનો ઉપાય પણ બહુ પ્રકારે વિચારવા યોગ્ય છે.

---

(૪૩૬) ૐ

મુંબઈ, ચૈત્ર સુદ ૧, ૧૯૫૧

ૐ

'સમતા, રમતા, ઊરધતા, જ્ઞાયકતા, સુખભાસ;
વેદકતા, ચૈતન્યતા, એ સબ જીવવિલાસ.'

જે તીર્થંકરદેવે સ્વરૂપસ્થ આત્માપણે થઈ વક્તવ્યપણે જે પ્રકારે તે આત્મા કહી શકાય તે પ્રમાણે અત્યંત યથાસ્થિત કહ્યો છે, તે તીર્થંકરને બીજી સર્વ પ્રકારની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પૂર્વે ઘણાં શાસ્ત્રોનો વિચાર કરવાથી તે વિચારનાં ફળમાં સત્પુરુષને વિષે જેનાં વચનથી ભક્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે તીર્થંકરનાં વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ઘણા પ્રકારે જીવનો વિચાર કરવાથી, તે જીવ આત્મારૂપ પુરુષ વિના જાણ્યો જાય એવો નથી, એવી નિશ્ચળ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ તે તીર્થંકરના માર્ગ-બોધને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે તે જીવનો વિચાર થવા અર્થે, તે જીવ પ્રાપ્ત થવા અર્થે યોગાદિક અનેક સાધનોનો બળવાન પરિશ્રમ કર્યે છતે; પ્રાપ્તિ ન થઈ, તે જીવ જે વડે સહજ

પ્રાપ્ત થાય છે, તે જ કહેવા વિષે જેનો ઉદ્દેશ છે, તે તીર્થંકરનાં ઉદ્દેશ વચનને નમસ્કાર કરીએ છીએ.

[અપૂર્ણ]

---

(૪૩૭) ૩૯

આ જગતને વિષે જેને વિષે વિચારશક્તિ વાચાસહિત વર્તે છે, એવાં મનુષ્યપ્રાણી કલ્યાણનો વિચાર કરવાને સર્વથા અધિક યોગ્ય છે; તથાપિ પ્રાયે જીવને અનંતવાર મનુષ્યપણું મળ્યાં છતાં તે કલ્યાણ સિદ્ધ થયું નથી, જેથી વર્તમાન સુધી જન્મમરણનો માર્ગ આરાધવો પડચો છે. અનાદિ એવા આ લોકને વિષે જીવની અનંતકોટી સંખ્યા છે; સમયે સમયે અનંત પ્રકારની જન્મમરણાદિ સ્થિતિ તે જીવોને વિષે વર્ત્યા કરે છે; એવો અનંતકાળ પૂર્વે વ્યતીત થયો છે. અનંતકોટી જીવનાં પ્રમાણમાં આત્મકલ્યાણ જેણે આરાધ્યું છે, કે જેને પ્રાપ્ત થયું છે, એવા જીવ અત્યંત થોડા થયા છે, વર્તમાને તેમ છે, અને હવે પછીના કાળમાં પણ તેવી જ સ્થિતિ સંભવે છે, તેમ જ છે. અર્થાત્ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ જીવને ત્રણે કાળને વિષે અત્યંત દુર્લભ છે; એવો જે શ્રી તીર્થંકરદેવાદિ જ્ઞાનીનો ઉપદેશ તે સત્ય છે. એવી, જીવસમુદાયની જે ભ્રાંતિ તે અનાદિ સંયોગે છે, એમ ઘટે છે, એમ જ છે; તે ભ્રાંતિ જે કારણથી વર્તે છે, તે કારણના મુખ્ય બે પ્રકાર જણાય છે; એક પારમાર્થિક અને એક વ્યાવહારિક; અને તે બે પ્રકારનો એકત્ર અભિપ્રાય જે છે તે એ છે કે, આ જીવને ખરી મુમુક્ષુતા આવી નથી; એક અક્ષર સત્ય પણ તે જીવમાં

પરિણામ પામ્યું નથી; સત્પુરુષોનાં દર્શન મળ્યે જીવને રુચિ થઈ નથી; તેવા તેવા જોગે સમર્થ અંતરાયથી જીવને તે પ્રતિબંધ રહ્યો છે; અને તેનું સૌથી મોટું કારણ અસત્સંગની વાસનાએ જન્મ પામ્યું એવું નિજેચ્છાપણું, અને અસત્દર્શનને વિષે સત્દર્શનરૂપ ભ્રાંતિ તે છે. 'આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ નથી,' એવો એક અભિપ્રાય ધરાવે છે; 'આત્મા નામનો પદાર્થ સંયોગિક છે,' એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો સમુદાય સ્વીકારે છે; 'આત્મા દેહસ્થિતિરૂપ છે, દેહની સ્થિતિ પછી નથી,' એવો અભિપ્રાય કોઈ બીજા દર્શનનો છે. 'આત્મ અણુ છે,' 'આત્મા સર્વવ્યાપક છે,' 'આત્મા શૂન્ય છે, 'આત્મા સાકાર છે,' 'આત્મા પ્રકાશરૂપ છે,' 'આત્મા સ્વતં નથી, આત્મા કર્તા નથી,' 'આત્મા કર્તા છે ભોક્તા નથી 'આત્મા કર્તા નથી ભોક્તા છે,' 'આત્મા કર્તા નથી ભોક્ નથી,' 'આત્મા જડ છે,' 'આત્મા કૃત્રિમ છે,' 'એ આ અનંત નય જેના થઈ શકે છે એવા અભિપ્રાયની ભ્રાંતિ કારણ એવું અસતદર્શન તે આરાધવાથી પૂર્વે આ જીવે પોતા સ્વરૂપ તે જેમ છે તેમ જાણ્યું નથી. તે તે ઉપર જણાવ એકાંત-અયથાર્થપદે જાણી આત્માને વિષે અથવા આત્મા નામે ઇશ્વરાદિ વિષે પૂર્વે જીવે આગ્રહ કર્યો છે; એવું અસત્સંગ, નિજેચ્છાપણું અને મિથ્યાદર્શનનું પરિણામ જ્યાંસુધી મટે નહિ ત્યાં સુધી આ જીવ ક્લેશરહિત એ શુદ્ધ અસંખ્ય પ્રદેશાત્મક મુક્ત થવો ઘટતો નથી, અને અસત્સંગાદિ ટાળવાને અર્થે સત્સંગ, જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું અત્ય અંગીકૃતપણું, અને પરમાર્થસ્વરૂપ એવું જે આત્માપણું જાણવા યોગ્ય છે.

પૂર્વે થયા એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પુરુષો તેમણે ઉપર કહી એવી જે ભ્રાંતિ તેનો અત્યંત વિચાર કરી, અત્યંત એકાગ્રપણે, તન્મયપણે જીવસ્વરૂપને વિચારી, જીવસ્વરૂપે શુદ્ધ સ્થિતિ કરી છે, તે આત્મા અને બીજા સર્વ પદાર્થો તે શ્રી તીર્થંકરાદિએ સર્વ પ્રકારની ભ્રાંતિ રહિતપણે જાણવાને અર્થે અત્યંત દુષ્કર એવો પુરુષાર્થ આરાધ્યો છે. આત્માને એક પણ અણુના આહારપરિણામથી અનન્ય ભિન્ન કરી આ દેહને વિષે સ્પષ્ટ એવો અનાહારી આત્મા, સ્વરૂપથી જીવનાર એવો જોયો છે. તે જોનાર એવા જે તીર્થંકરાદિ જ્ઞાની પોતે પોતે જ શુદ્ધાત્મા છે તો ત્યાં ભિન્નપણે જોવાનું કહેવું જો કે ઘટતું નથી, તથાપિ વાણીધર્મે એમ કહ્યું છે.

એવો જે અનંતપ્રકારે વિચારીને પણ જાણવાયોગ્ય 'ચૈતન્યઘન જીવ' તે બે પ્રકારે તીર્થંકરે કહ્યો છે; કે જે સત્પુરુષથી જાણી, વિચારી, સત્કારીને જીવ પોતે સ્વ સ્વરૂપને વિષે સ્થિતિ કરે. પદાર્થ માત્ર તીર્થંકરાદિ જ્ઞાનીએ 'વક્તવ્ય' અને 'અવક્તવ્ય' એવા બે વ્યવહારધર્મવાળા માન્યા છે. અવક્તવ્યપણે જે છે તે અહીં અવક્તવ્ય જ છે. વક્તવ્યપણે જે જીવધર્મ છે, તે સર્વ પ્રકારે તીર્થંકરાદિ કહેવા સમર્થ છે, અને તે માત્ર જીવના વિશુદ્ધ પરિણામે અથવા સત્પુષે કરી જણાય એવો જીવધર્મ છે, અને તેજ ધર્મ તે લક્ષણે કરી અમુક મુખ્ય પ્રકારે કરી તે (આ) દોહાને વિષે કહ્યો છે. અત્યંત પરમાર્થના અભ્યાસે તે વ્યાખ્યા અત્યંત સ્ફુટ સમજાય છે, અને તે સમજાયે આત્માપણું પણ અત્યંત પ્રગટે છે, તથાપિ યથાવકાશ અત્ર તેનો અર્થ લખ્યો છે.

સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા કરી હતી, તેને અનુસરતી ત્રિભોવનના સ્મરણમાં છે.

જ્યાં જ્યાં આ જીવ જન્મ્યો છે, ભવના પ્રકાર ધારણ કર્યા છે, ત્યાં ત્યાં તથા પ્રકારના અભિમાનપણે વર્ત્યો છે; જે અભિમાન નિવૃત્ત કર્યા શિવાય તે તે દેહનો અને દેહના સંબંધમાં આવતા પદાર્થોનો આ જીવે ત્યાગ કર્યો છે, એટલે હજી સુધી તે જ્ઞાનવિચારે કરી ભાવ ગાળ્યો નથી, અને તે તે પૂર્વ સંજ્ઞાઓ હજી એમને એમ આ જીવના અભિમાનમાં વર્તી આવે છે, એજ એને લોક આખાની અધિકરણક્રિયાનો હેતુ કહ્યો છે; જે પણ વિશેષપણે અત્ર લખવાનું બની શકયું નથી. પત્રાદિ માટે નિયમિતપણા વિષે વિચાર કરીશ.

---

(૫૩૪) ૫૧

મુંબઈ, કાર્તિક સુદ ૩, બુધ, ૧૯૫૧

શ્રી સત્પુરુષને નમસ્કાર

શ્રી સૂર્યપુરસ્થિત, વૈરાગ્યચિત્ત, સત્સંગયોગ્ય શ્રી લલ્લુજી પ્રત્યે,

શ્રી મોહમયી ભૂમિથી જીવન્મુક્તદશાઇચ્છક શ્રી....ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે તમારા લખેલા ત્રણ પત્રો થોડા થોડા દિવસને અંતરે પહોંચ્યા છે.

આ જીવ અત્યંત માયાનાં આવરણે દિશામૂઢ થયો છે, અને તે યોગે કરી તેની પરમાર્થદૃષ્ટિ ઉદય પ્રકાશતી નથી.

અપરમાર્થને વિષે પરમાર્થનો દ્રઢાગ્રહ થયો છે, અને તેથી બોધ પ્રાપ્ત થવાના યોગે પણ તેમાં બોધ પ્રવેશ થાય એવો ભાવ સ્ફુરતો નથી, એ આદિ જીવની વિષમ દશા કહી, પ્રભુ પ્રત્યે દીનત્વ કહ્યું છે કે 'હે નાથ ! હવે મારી કોઈ ગતિ (માર્ગ) મને દેખાતી નથી. કેમકે સર્વસ્વ લુંટાયા જેવો યોગ મેં કર્યો છે, અને સહજ ઐશ્વર્ય છતાં, પ્રયત્ન કર્યે છતે, તે ઐશ્વર્યથી વિપરીત એવા જ માર્ગ મેં આચર્યા છે. તે તે યોગથી મારી નિવૃત્તિ કર, અને તે નિવૃત્તિનો સર્વોત્તમ સદુપાય એવો જે સદ્‌ગુરુપ્રત્યેનો શરણભાવ તે ઉત્પન્ન થાય, એવી કૃપા કર.' એવા ભાવના વીશ દોહરા કે જેમાં પ્રથમ વાક્ય 'હે પ્રભુ ! હે પ્રભુ ! શું કહું ? દીનાનાથ દયાળ,' છે, તે દોહરા તમને સ્મરણમાં હશે. તે દોહરાની વિશેષ અનુપ્રેક્ષા થાય તેમ કરશો તો વિશેષ ગુણાવૃત્તિનો હેતુ છે.

બીજા આઠ ત્રોટક છંદ તે સાથે અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે, કે જેમાં આ જીવને શું આચરવું બાકી છે, અને જે જે પરમાર્થને નામે આચરણ કર્યાં તે અત્યાર સુધી વૃથા થયાં, ને તે આચરણને વિષે મિથ્યાગ્રહ છે તે નિવૃત્ત કરવાનો બોધ કર્યો છે. તે પણ અનુપ્રેક્ષા કરતાં જીવને પુરુષાર્થ વિશેષનો હેતુ છે.

'યોગવાસિષ્ઠ'ની વાંચના પૂરી થઈ હોય તો થોડો વખત તેનો અવકાશ રાખી એટલે હમણાં ફરી વાંચવાનું બંધ રાખી 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' વિચારશો; પણ તે કુળસંપ્રદાયના આગ્રહાર્થ નિવૃત્ત કરવાને વિચારશો, કેમકે જીવને કુળયોગે સંપ્રદાય પ્રાપ્ત થયો હોય છે તે પરમાર્થરૂપ છે કે કેમ ?

એમ વિચારતાં દૃષ્ટિ ચાલતી નથી; અને સહેજે તેજ પરમાર્થ
માની રાખી જીવ પરમાર્થથી ચૂકે છે; માટે મુમુક્ષુ જીવને તો
એમ જ કર્તવ્ય છે કે જીવને સદ્‌ગુરુયોગે કલ્યાણની પ્રાપ્તિ
અલ્પકાળમાં થાય તેનાં સાધન, વૈરાગ્ય અને ઉપશમાર્થે
'યોગવાસિષ્ઠ' 'ઉત્તરાધ્યયનાદિ' વિચારવા યોગ્ય છે, તેમજ
પ્રત્યક્ષ પુરુષના વચનનું નિરાબાધપણું, પૂર્વાપર અવિરોધપણું
જાણવાને અર્થે વિચારવા યોગ્ય છે.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ

---

(૫૩૭) ૫૨

મુંબઈ, કારતક સુદ ૭, શનિ. ૧૯૫

શ્રી સત્પુરુષોને નમસ્કાર

શ્રીસ્થંભતીર્થવાસી મુમુક્ષુજનો પ્રત્યે,

શ્રી મોહમયી ભૂમિથી....ના આત્મસ્મૃતિપૂર્વક યથાયોગ
પ્રાપ્ત થાય. વિશેષ વિનંતિ કે મુમુક્ષુ અંબાલાલનું લખેલ પત્ર
આજે પ્રાપ્ત થયું છે.

કૃષ્ણદાસના ચિત્તની વ્યગ્રતા જોઈને, તમારા સૌના મનમ
ખેદ રહે છે, તેમ બનવું સ્વાભાવિક છે. જો બને તો 'યોગ
વાસિષ્ઠ' ગ્રંથ ત્રીજા પ્રકરણથી તેમને વંચાવશો, અથવા શ્રવ
કરાવશો; અને પ્રવૃત્તિક્ષેત્રથી જેમ અવકાશ મળે તથા સત્સં
થાય તેમ કરશો. દિવસના ભાગમાં તેવો વધારે વખત અ
કાશ લેવાનું બને તેટલો લક્ષ રાખવો યોગ્ય છે.

સમાગમની ઇચ્છા સૌ મુમુક્ષુ ભાઇઓની છે એ
...માં તે વિષે વિચારીશ. માગશર મહિનાના છેલ્લા ભાગ

કે પોષ મહિનાના આરંભમાં ઘણું કરી તેવો યોગ થવો સંભવે છે.

કૃષ્ણદાસે ચિત્તમાંથી વિક્ષેપની નિવૃત્તિ કરવા યોગ્ય છે. કેમકે મુમુક્ષુ જીવને એટલે વિચારવાન જીવને આ સંસારને વિષે અજ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ ભય હોય નહીં. એક અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ ઈચ્છવી એ રૂપ જે ઈચ્છા તે સિવાય વિચારવાન જીવને બીજી ઇચ્છા હોય નહીં, અને પૂર્વ કર્મના બળે તેવો કોઈ ઉદય હોય તો પણ વિચારવાનના ચિત્તમાં સંસાર કારાગૃહ છે, સમસ્ત લોક દુઃખે કરી આર્ત્ત છે, ભયાકુળ છે, રાગદ્વેષનાં પ્રાપ્ત ફળથી બળતો છે, એવો વિચાર નિશ્ચયરૂપ જ વર્તે છે; અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનો કંઈ અંતરાય છે, માટે તે કારાગૃહરૂપ સંસાર મને ભયનો હેતુ છે અને લોકનો પ્રસંગ કરવા યોગ્ય નથી, એજ એક ભય વિચારવાનને ઘટે છે.

મહાત્મા શ્રી તીર્થંકરે નિર્ગ્રંથને પ્રાપ્ત પરિષહ સહન કરવાની ફરી ફરી ભલામણ આપી છે. તે પરિષહનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં અજ્ઞાન પરિષહ અને દર્શનપરિષહ એવા બે પરિષહ પ્રતિપાદન કર્યા છે, કે કોઈ ઉદયયોગનું બળવાન-પણું હોય અને સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ થયા છતાં જીવને અજ્ઞાનનાં કારણો ટાળવામાં હિમ્મત ન ચાલી શકતી હોય, મુંઝવણ આવી જતી હોય, તોપણ ધીરજ રાખવી; સત્સંગ, સત્પુરુષનો યોગ વિશેષ વિશેષ કરી આરાધવો; તો અનુક્રમે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થશે, કેમકે નિશ્ચય જે ઉપાય છે, અને જીવને નિવૃત્ત થવાની બુદ્ધિ છે, તો પછી તે અજ્ઞાન નિરાધાર

કર્યું છે અને તેમાં જરૂર આત્મદશાને ભુલાવે એવો સંભવ રહે તેવો ઉદય પણ જેટલો બન્યો તેટલો સમપરિણામે વેદ્યો છે; જો કે તે વેદવાના કાળને વિષે સર્વસંગ નિવૃત્તિ કોઈ રીતે થાય તો સારું એમ સૂઝ્યાં કર્યું છે; તોપણ સર્વસંગ-નિવૃત્તિએ જે દશા રહેવી જોઈએ તે દશા ઉદયમાં રહે તો અલ્પકાળમાં વિશેષ કર્મની નિવૃત્તિ થાય એમ જાણી જેટલું બન્યું તેટલું તે પ્રકારે કર્યું છે; પણ મનમાં હવે એમ રહે છે કે આ પ્રસંગથી એટલે સકલ ગૃહવાસી દૂર થવાય તેમ ન હોય તોપણ વ્યપારાદિ પ્રસંગથી નિવૃત્ત, દૂર થવાય તો સારું, કેમકે આત્મભાવે પરિણામ પામવાને વિષે જે દશા જ્ઞાનીની જોઈએ તે દશા આ વ્યાપાર વ્યવહારથી મુમુક્ષુજીવને દેખાતી નથી. આ પ્રકાર જે લખ્યો છે તે વિષે હમણાં વિચાર ક્યારેક ક્યારેક વિશેષ ઉદય પામે છે. તે વિષે જે પરિણામ આવે તે ખરું. આ પ્રસંગ લખ્યો છે તે લોકોમાં હાલ પ્રગટ થવા દેવા યોગ્ય નથી. માહ સુદ બીજ ઉપર તે તરફ આવવાનું થવાનો સંભવ રહે છે. એજ વિનંતિ.

આ૦ સ્વ૦ પ્રમાણ.

---

(૫૬૮) ૫૯

મુંબઈ, ફાગણ, ૧૯૫૧

આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય થવામાં અનાદિથી જીવની ભૂલ થતી આવી છે, જેથી હમણાં થાય તેમાં આશ્ચર્ય લાગતું નથી.

સર્વ કલેશથી અને સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવાનો આત્મ-ાન સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. સદ્વિચાર વિના આત્મ-

સંસારક્લેશથી નિવર્તવાનો નામને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. એવા પ્રકારનો સંભવ દેખી સ્વભાવે સંતોષ થાય છે. એજ વિનંતિ.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ

---

(૫૭૫) ૫૯

મુંબઈ, ફાગણ, ૧૯૫૧

જેમ છે તેમ નિજ સ્વરૂપ સંપૂર્ણ પ્રકાશે ત્યાં સુધી નિજ સ્વરૂપના નિદિધ્યાસનમાં સ્થિર રહેવાને જ્ઞાની પુરુષનાં વચનો આધારભૂત છે, એમ પરમ પુરુષ શ્રી તીર્થંકરે કહ્યું છે, તે સત્ય છે. બારમે ગુણસ્થાનકે વર્તતા આત્માને નિદિધ્યાસનરૂપ ધ્યાનમાં શ્રુતજ્ઞાન એટલે મુખ્ય એવાં જ્ઞાનીનાં વચનોનો આશય ત્યાં આધારભૂત છે, એવું પ્રમાણ જિનમાર્ગને વિષે વારંવાર કહ્યું છે. બોધબીજની પ્રાપ્તિ થયે, નિર્વાણ માર્ગની યથાર્થ પ્રતીતિ થયે પણ તે માર્ગમાં યથાસ્થિત સ્થિતિ થવાને અર્થે જ્ઞાની પુરુષનો આશ્રય મુખ્ય સાધન છે; અને તે ઠેઠ પૂર્ણ દશા થતાં સુધી છે; નહીં તો જીવને પતિત થવાનો ભય છે, એમ માન્યું છે, તો પછી પોતાની મેળે અનાદિથી ભ્રાંત એવા જીવને સદ્ગુરુના યોગ વિના નિજ સ્વરૂપનું ભાન થવું અશક્ય છે, એમાં સંશય કેમ હોય? નિજ સ્વરૂપનો દઢ નિશ્ચય વર્તે છે તેવા પુરુષને પ્રત્યક્ષ જગદ્વ્યવહાર વારંવાર ચૂકવી દે એવા પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરાવે છે, તો પછી તેથી ન્યૂન દશામાં ચૂકી જવાય એમાં આશ્ચર્ય શું છે? પોતાના વિચારના બળે કરી સત્સંગ-સત્શાસ્ત્રનો આધાર ન હોય તેવા પ્રસંગમાં આ જગદ્વ્યવહાર વિશેષ

અસત્ય નથી, પણ જ્યાંસુધી તે સ્વરૂપ યથાતથ્ય પ્રગટે નહીં ત્યાંસુધી મુમુક્ષુ, જિજ્ઞાસુ રહેવું તે વધારે સારું છે; અને તે રસ્તે યથાર્થ પરમાત્મપણું પ્રગટે છે. જે માર્ગ મૂકીને પ્રવર્તવાથી તે પદનું ભાન થતું નથી; તથા શ્રી જિન વીતરાગ સર્વજ્ઞ પુરુષોની આસાતાના કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે. બીજો મતભેદ કંઇ નથી.

મૃત્યુનું આવવું અવશ્ય છે.

આ૦ સ્વ૦ પ્રણામ

(૫૯તુ) ૬૧

મુંબઈ, વૈશાખ સુદ ૧૫, ૧૯૫૧

આત્મા અત્યંત સહજ સ્વસ્થતા પામે એ જ સર્વ જ્ઞાનનો સાર શ્રી સર્વજ્ઞે કહ્યો છે.

અનાદિકાળથી જીવે અસ્વસ્થતા નિરંતર આરાધી છે, જેથી સ્વસ્થતા પ્રત્યે આવવું તેને દુર્ગમ પડે છે. શ્રી જિને એમ કહ્યું છે, કે યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી જીવ અનંતીવાર આવ્યો છે, પણ જે સમયે ગ્રંથીભેદ થવા સુધી આવવાનું થાય છે ત્યારે ક્ષોભ પામી પાછો સંસારપરિણામી થયા કર્યો છે. ગ્રંથીભેદ થવામાં જે વીર્યગતિ જોઈએ તે થવાને અર્થે જીવે નિત્ય પ્રત્યે સત્સમાગમ, સદ્વિચાર અને સદ્ગ્રંથનો પરિચય નિરંતરપણે કરવો શ્રેયભૂત છે.

આ દેહનું આયુષ્ય પ્રત્યક્ષ ઉપાધિયોગે વ્યતીત થયું જાય છે. એ માટે અત્યંત શોક થાય છે, અને તેનો અલ્પ

(૮૦૯) ૭૯

મુંબઈ, આસો સુદ ૮, રવિ, ૧૯૫૩

જેની ભક્તિ નિષ્કામ છે એવા પુરુષોનો સત્સંગ કે દર્શન એ મહત્ પુણ્યરૂપ જાણવા યોગ્ય છે.

---

(૮૧૦) ૮૦

મુંબઈ, આસો સુદ ૮, રવિ, ૧૯૫૩

ૐ

પારમાર્થિક હેતુવિશેષથી પત્રાદિ લખવાનું બની શકતું નથી.

જે અનિત્ય છે, જે અસાર છે અને જે અશરણરૂપ છે તે આ જીવને પ્રીતિનું કારણ કેમ થાય છે તે વાત રાત્રિ-દિવસ વિચારવા યોગ્ય છે.

લોકદૃષ્ટિ અને જ્ઞાનીની દૃષ્ટિને પશ્ચિમ પૂર્વ જેટલો તફાવત છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ પ્રથમ નિરાલંબન છે, રુચિ ઉત્પન્ન કરતી નથી, જીવની પ્રકૃતિને મળતી આવતી નથી, તેથી જીવ તે દૃષ્ટિમાં રુચિવાન થતો નથી, પણ જે જીવોએ પરિષહ વેઠીને થોડા કાળ સુધી તે દૃષ્ટિનું આરાધન કર્યું છે, તે સર્વ દુઃખના ક્ષયરૂપ નિર્વાણને પામ્યા છે; તેના ઉપાયને પામ્યા છે.

જીવને પ્રમાદમાં અનાદિથી રતિ છે, પણ તેમાં રતિ કરવા યોગ્ય કંઈ દેખાતું નથી. ૐ

---

(૮૧૩) ૮૧

મુંબઈ, આસો વદ ૭, ૧૯૫૩

ઉપરની ભૂમિકાઓમાં પણ અવકાશ પ્રાપ્ત થયે અનાદિ વાસનાનું સંક્રમણ થઈ આવે છે, અને આત્માને વારંવાર

આકુળવ્યાકુળ કરી દે છે; વારંવાર એમ થયા કરે છે કે હવે ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ જ છે, અને વર્તમાન ભૂમિકામાં સ્થિતિ પણ ફરી થવી દુર્લભ છે. એવા અસંખ્ય અંતરાયપરિણામ ઉપરની ભૂમિકામાં પણ બને છે, તો પછી શુભેચ્છાદિ ભૂમિકાએ તેમ બને એ કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી. તેવા અંતરાયથી ખેદ નહીં પામતાં આત્માર્થી જીવે પુરુષાર્થદૃષ્ટિ કરવી અને શૂરવીરપણું રાખવું, હિતકારી દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદિ યોગનું અનુસંધાન કરવું, સત્શાસ્ત્રનો વિશેષ પરિચય રાખી વારંવાર હઠ કરીને પણ મનને સદ્વિચારમાં પ્રવેશિત કરવું, અને મનના દુરાત્મ્યપણાથી આકુળવ્યાકુળતા નહીં પામતાં ધૈર્યથી સદ્વિચારપંથે જવાનો ઉદ્યમ કરતાં જય થઈ ઉપરની ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને અવિક્ષેપપણું પ્રાપ્ત થાય છે. 'યોગદૃષ્ટિ-સમુચ્ચય' વારંવાર અનુપ્રેક્ષા કરવા યોગ્ય છે.

---

(૮૧૯) ૮૨

મુંબઈ, કારતક વદ ૫, રવિ. ૧૯૫૪

ॐ

કેવળ અંતર્મુખ થવાનો સત્પુરુષોનો માર્ગ સર્વદુઃખક્ષયનો ઉપાય છે, પણ તે કોઈક જીવને સમજાય છે. મહત્પુણ્યના યોગથી, વિશુદ્ધમતિથી. તીવ્ર વૈરાગ્યથી અને સત્પુરુષના સમાગમથી તે ઉપાય સમજાવા યોગ્ય છે. તે સમજવાનો અવસર એકમાત્ર આ મનુષ્ય દેહ છે. તે પણ અનિયમિત કાળના ભયથી ગ્રહિત છે; ત્યાં પ્રમાદ થાય છે, એ ખેદ અને આશ્ચર્ય છે.

ॐ
